

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧАЛА Ольга Василівна

УДК 378.011.3-051:91(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ГЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____ О.В.Чала

Науковий керівник – **Савченко Сергій Вікторович**, доктор педагогічних
наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Науковий керівник – **Починкова Марія Миколаївна**, доктор педагогічних
наук, доцент ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса
Шевченка

Старобільськ – 2021

АНОТАЦІЯ

Чала О. В. Формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2021.

Дисертацію присвячено проблемі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

У Вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання; представлено гіпотезу, методи дослідження; розкрито методологічні й теоретичні засади, висвітлено наукову новизну й практичне значення дисертації; подано відомості про апробацію та впровадження отриманих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше* теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, що досягнуто завдяки розвитку позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчими знаннями, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залученню майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів на основі контекстного включення в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу; *удосконалено*

форми, методи й засоби процесу фахової підготовки здобувачів спеціальності «Географія»; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про зміст фахової підготовки майбутніх географів, сутність, структуру та шляхи формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів; критерії та показники сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки й діагностичний інструментарій її дослідження.

У дисертації на підставі аналізу наукової літератури розкрито ступінь розробленості проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, здійснено термінологічний аналіз ключових понять.

Аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження засвідчив змістовно-функційні зв'язки таких понять, як «краєзнавчі знання», «краєзнавча освіта», «краєзнавство», «краєзнавча діяльність», «краєзнавча робота», «компетентність», «педагогічна компетентність», «професійна компетентність», «краєзнавча компетентність».

Звернення до історико-філософського аспекту досліджуваної проблеми засвідчило, що краєзнавча компетентність ґрунтується на дефініції «краєзнавство». Існують різні погляди на це поняття, його вивчають як: комплекс наукових дисциплін (П. Тронько, О. Барков); метод для наочного студіювання природничих і економічних наук (К. Дубняк); дидактичний принцип (А. Дзенс-Литовський, М. Костриця); дидактичну категорію (П. Іванов, К. Строев); метод дослідження краю (О. Музиченко); специфічну галузь знань (М. Милонов, Ю. Самохін); громадський рух (Р. Маньковська, О. Яната) тощо. Подібна строкатість, з одного боку, свідчить про надзвичайну багатофункційність краєзнавства, його важливу роль у різних сферах людської діяльності, з другого – про недостатню зрілість наукової теорії.

Оскільки поліхронізм є вагомою ознакою краєзнавства, то воно одночасно постає і галуззю наукового пізнання, і масовим рухом, і формою громадської діяльності, а тому є «найбільш масовим різновидом науки». За

типом воно належить до комплексних наук, оскільки поєднує природничі, історичні, мистецтвознавчі, літературні відомості, які належать до однієї місцевості. Краєзнавство ближче до географії, бо відомості в ньому об'єднуються за територіальною ознакою, однак при цьому воно надає значущості окремим людям, історії науки, історії літератури, історії мистецтва, зокрема архітектурі певної місцевості.

Краєзнавство в педагогічному та науковому аспектах передбачає накопичення знань про рідний край, їхнє теоретико-методологічне осмислення й наукове узагальнення, поступове впровадження в освітній процес краєзнавчого компонента, що зумовлено суспільними, культурно-історичними й соціально-економічними змінами та широко зазначено в сучасній педагогічній думці, реалізується через краєзнавчу діяльність.

Аналіз наукової літератури з проблем компетентнісного підходу в освіті, теорії й практики формування краєзнавчої компетентності свідчить про однотайність думки серед науковців, що краєзнавча компетентність є складником професійної компетентності майбутнього географа (Є. Павлютенкова, Г. Пустовіт, І. Рожі, В. Саюк, О. Тімець та ін.), і зумовив висновки про розгляд досліджуваної компетентності як інтегральної характеристики особистості, що має міждисциплінарний характер і є результатом набуття географічних та краєзнавчих знань, умінь і навичок та проявляється в готовності до продуктивної пізнавально-краєзнавчої діяльності, умінні застосовувати індивідуальний практично-краєзнавчий та педагогічний досвід вивчення особливостей рідного краю, де ключову роль відіграють пізнавальні дії краєзнавчо-дослідницького характеру.

Аналіз наукової літератури з проблем компетентнісного підходу в освіті, теорії та практиці формування краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців з географії дав підстави зробити висновок, що краєзнавча компетентність – це володіння фахівцями сукупністю знань, умінь, навичок та досвіду, необхідних для продуктивної краєзнавчої діяльності, що проявляється в усвідомленні цінностей рідного краю. Виокремлено функції

краєзнавчої роботи як умови формування краєзнавчої компетентності: освітньо-просвітницьку, пізнавально-дослідницьку, практико-збережувальну, культуро-творчу.

На підставі сучасних підходів до структури компетентності як загальнонаукового феномену схарактеризовано та розкрито такі компоненти у структурі краєзнавчої компетентності майбутніх географів: *мотиваційно-потребнісний* (свідоме позитивне ставлення до набуття краєзнавчих знань та досвіду їх застосування, настанова до постійної самоосвіти в процесі самостійної дослідницької краєзнавчої роботи, активне прагнення до досягнення успіху в ході виконання завдань самостійної дослідницької краєзнавчої роботи високого ступеня складності); *емоційно-вольовий* (прояв волі та наполегливості в саморозвитку; у ході здобування знань про рідний край, його історичне минуле, соціально-економічний розвиток, культурну спадщину та ін., здатність до тривалого напруження всіх сил організму в досягненні особистісно значущої мети, цілеспрямованості, творчої активності в системі позаурочних форм пізнання дійсності, витримки, зокрема й у критичних ситуаціях, під час суперечок, самостійності, ініціативності, відповідальності за досягнення поставлених цілей, вольового напруження у вирішенні завдань, пов'язаних з пізнавально-краєзнавчою діяльністю); *когнітивний* (готовність до постійного підвищення освітнього рівня, потреба в актуалізації та реалізації свого особистісного потенціалу, здатність до самостійного пізнання і здобування краєзнавчих знань); *діяльнісно-комунікативний* (засвоєння здобувачами освіти необхідних умінь та навичок у процесі краєзнавчої діяльності та комунікації, соціальної активності й функційної грамотності (відмінність фактів від домислів, володіння вимірювальними навичками, використання різних методів пізнання)).

Розробку педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки здійснено з урахуванням визначених теоретико-методологічних підходів (системний, особистісно-

діяльнісний, компетентнісний, країнознавчий, культурологічний); принципів (системності, фундаменталізації, гуманізації і гуманітаризації змісту географічної освіти; її краєзнавчого контексту; єдності змістового й процесуального блоків фахової підготовки майбутніх географів); сукупності теоретичних положень щодо сутності та структури краєзнавчої компетентності зазначеної категорії фахівців та особливостей її формування на етапі фахової підготовки у ЗВО.

На основі комплексу діагностичних методів констатувального етапу експериментального дослідження зроблено висновок про недостатній рівень сформованості краєзнавчої компетентності в майбутніх географів, відсутність мотивації до краєзнавчої діяльності внаслідок переваги в освітньому процесі ЗВО форм і методів навчання, зорієнтованих на споживання теоретичної інформації та відсутність умінь самостійно здобувати та опрацьовувати краєзнавчу інформацію.

З урахуванням теоретико-методичних засад дослідження, результатів констатувального етапу експерименту визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки: забезпечення позитивної мотивації, яка стимулює активну пізнавальну краєзнавчу діяльність; залучення майбутніх географів до різних видів діяльності краєзнавчого характеру; змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Реалізація визначених педагогічних умов здійснювалась у процесі організації аудиторної та позааудиторної роботи з блоку фахових дисциплін відповідно до навчального плану підготовки майбутніх фахівців за спеціальністю «Географія» («Економічна та соціальна географія України», «Геологія», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів», «Фізична географія України», «Регіональна, соціальна і економічна географія світу», «Основи теорії суспільної географії») та спецкурсу «Краєзнавство та методика його викладання».

З урахуванням зазначеного вище визначено, обґрунтовано та змістовно розроблено педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки: розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчих знань, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу.

У результаті підсумкової діагностики встановлено очевидну перевагу в динаміці змін рівня сформованості краєзнавчої компетентності студентів ЕГ порівняно з КГ. За допомогою статистичного аналізу доведено достовірність отриманих даних, що підтверджує висунуту гіпотезу дослідження щодо ефективності запропонованих педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в системі фахової підготовки майбутніх географів, післядипломної освіти, у самоосвітній діяльності майбутніх географів.

Ключові слова: майбутні географи, фахова підготовка, заклади вищої освіти, краєзнавча компетентність, краєзнавча компетентність майбутніх географів, краєзнавча робота, педагогічні умови, спецкурс.

ABSTRACT

Chala O. V. Forming of regional competence of future geographers in the process of professional training. Qualifying scientific work as a manuscript.

A dissertation for the Candidate scientific degree of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education (01 – Education/Pedagogy) – State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University" – Starobilsk, 2021.

Dissertation is devoted to the problem of regional competence forming of future geographers in the process of professional training.

Actuality of the theme is proved in the introduction, aim, object, subject, task are defined; hypothesis and research methods are presented; methodological and theoretical principles are exposed, scientific novelty and practical value of the dissertation are reflected; information about approbation and introduction of the got results is given.

The scientific novelty of the got results consists in the following: efficiency of pedagogical conditions of regional competence forming of future geographers in the process of professional training is theoretically proved and experimentally tested *for the first time*, that is attained due to development of positive motivation that stimulates active regional activity by forming for the future specialists of conscious attitude toward getting of regional knowledge, aspiration to self-education in the process of research and regional activity, realization of value of regional work; bringing in of future geographers to different types of regional work that is sent to getting by students-geographers of experience of educational and cognitive, regional and searching, practical and transforming, valuable and saving activity of creative character; content and methodical providing of the process of regional competence forming of future geographers on the basis of context introduction in its subject matter of the specially worked out informative and developing blocks of knowledge and abilities and corresponding special

course; forms, methods and facilities of the process of professional training of recipients of specialty "Geography" are *improved*; scientific ideas about subject matter of professional training of future geographers, essence, structure and ways of regional competence forming of future geographers; criteria and indexes of formedness of regional competence of future geographers in the process of professional training and diagnostic tool of its research *got further development*.

The degree of worked out of problem of regional competence forming of future geographers in the process of professional training is exposed in dissertation on the basis of analysis of scientific literature, the terminological analysis of key concepts is carried out.

The analysis of conceptual and categorical framework of the research witnessed meaningfully functional relations of such concepts as "regional knowledge", "regional approach", "regional education", "regional study", "regional activity", "regional work", "competence", "pedagogical competence", "professional competence", "regional competence".

Appeal to historical and philosophical aspect of the investigated problem witnessed that regional competence was based on definition "regional study". There are different views on this concept, it is defined as: complex of scientific disciplines (P. Tronko, O. Barkov); method for evident study of natural and economic sciences (K. Dubniak); didactic principle (A. Dzents-Lytovskiy, M. Kostrytsia); didactic category (P. Ivanov, K. Stroiev); method of research of the region (O. Muzychenko); specific area of knowledge (M. Mylonov, Yu. Samokhin); social movement (R. Mankovska, O. Yanata) and etc. Such diversity from one side testifies to emergency multifunctionality of study of a particular region, its important role in different spheres of human activity, from the other side it testifies to insufficient maturity of scientific theory.

The important feature of study of a particular region is polychronism, due to it is at the same time a field of scientific cognition and mass movement, and a form of public activity, and that is why it is the "most mass variety of science". By a type it belongs to complex sciences, as it combines natural, historical, study of art,

literary information that belong to one locality. Study of a particular region is nearer to geography, because information in it is united by territorial feature, however it gives meaningfulness to separate people, history of science, history of literature, history of art, in particular to architecture of a certain locality.

The study of a particular region in pedagogical and scientific aspects envisages the accumulation of knowledge about a native shore, its theoretical and methodological comprehension and scientific generalization, gradual introduction in the educational process of regional component that is predefined by public, cultural and historical, social and economic changes and it is widely marked in a modern pedagogical thought, is realized through regional activity.

The analysis of scientific literature on the problems of competence approach in education, theory and practice of forming of regional competence testifies to unanimity of idea among scientists that a regional competence is the constituent of professional competence of a future geographer (Ye. Pavliutenkova, H. Pustovit, I. Rozhi, V. Saiuk, O. Timets and others) and stipulated conclusions about consideration of the investigated competence as integral characteristic of personality that has interdisciplinary character and is the result of getting of geographical and regional knowledge, abilities and skills and show up in readiness to productive cognitive and regional activity, ability to apply individual practical and regional, pedagogical experience of studying features of native shore, where cognitive actions of regional and research character play key role.

Analysis of scientific literature on the problems of competence approach in education, theory and practice of regional competence forming of future specialists on geography gave reason to make a conclusion that regional competence is a possessing by specialists of totality of knowledge, abilities, skills and experience that are necessary for productive regional activity that shows up in realization of values of native shore. The functions of regional work as conditions of regional competence forming are distinguished: educational and educative, cognitive and research, practical and saving.

On the basis of modern approaches to the structure of competence as scientific phenomenon, it is characterised and exposed such components in the structure of regional competence of future geographers: *motivational and consumer* (conscious positive attitude toward getting of regional knowledge and experience of their application, orientation to permanent self-education in the process of independent research regional work, active aspiring to the achievement of success during implementation of tasks of independent research regional work of high degree of complication); *emotional and volitional* (display of will and persistence in self-development; during getting of knowledge about a native shore, its historical past, social and economic development, cultural heritage and others, capacity for steady tension of all forces of organism in an achievement by personality of meaningful aim, purposefulness, creative activity in the system of extracurricular forms of cognition of reality, self-control, in particular in critical situations, during arguments, independence, initiative, responsibility for the achievement of the put aims, volitional tension in the decision of the tasks related to cognitive and regional activity), *cognitive* (readiness to permanent increase of educational level, requirement in actualization and realization of personality potential, ability of independent cognition and getting of regional knowledge); *pragmatist and communicative* (mastering by recipients of education of necessary abilities and skills in the process of regional activity and communication, social activity and functional literacy (difference of facts from conjectures, possessing of measuring skills, use of different methods of cognition)).

Development of pedagogical conditions of regional competence forming of future geographers in the process of professional training was made taking into account certain theoretical and methodological approaches (system, personal and pragmatist, competence, regional, culturological); principles (systematicity, fundamentalization, humanizing and humanitarization of subject matter of geographical education; its regional context; unity of semantic and judicial blocks of professional training of future geographers); totalities of theoretical positions in relation to essence and structure of regional competence of the marked category of

specialists and features of its forming on the stage of professional training in higher educational establishment.

On the basis of complex of diagnostic methods of the constating stage of experimental research it was made a conclusion about insufficient level of regional competence formedness of future geographers, absence of motivation to regional activity as a result of advantage in educational process of higher educational establishment of forms and methods of study, orientated on the consumption of theoretical information and absence of abilities to obtain and work independently on regional information.

Taking into account theoretical and methodological principles of research, results of the constating stage of experiment it is determined and proved pedagogical conditions of regional competence forming of future geographers in the process of professional training: providing of positive motivation that stimulates active cognitive regional activity; bringing in of future geographers to different types of activity of regional character; context and methodical providing of process of regional competence forming of future geographers in the process of professional training.

Realization of defined pedagogical conditions was made in the process of organization of in-class and out-of-class work on the block of professional disciplines in accordance with the curriculum of preparation of future specialists in specialty "Geography" ("Economic and social geography of Ukraine", "Geology", "Landscape study and geography of soils", "Physical geography of Ukraine", "Regional, social and economic geography of the world", "Basis of theory of public geography") and the special course "Regional study and methodology of teaching it".

Taking into account before-mentioned information it is defined, proved and meaningfully worked out pedagogical conditions of regional competence forming of future geographers in the process of professional training: development of positive motivation that stimulates active regional activity by forming of conscious attitude of future specialists toward getting of regional knowledge,

aspiring to self-education in the process of research and regional activity, realization of value of regional work; bringing in of future geographers to different types of regional work that is sent to getting by the students-geographers of experience of educational and cognitive, regional and searching, practical and transforming, valuable and saving activity of creative character; context and methodical providing of process of regional competence forming of future geographers due to the context introduction in its subject matter of the specially worked out informative and developing blocks of knowledge, abilities and corresponding special course.

As a result of final diagnostics obvious advantage is set in the dynamics of changes of level of regional competence formedness of students of experimental group comparatively with control group. By means of statistical analysis it is proved authenticity of the obtained data that confirms suggested hypothesis of research in relation to efficiency of the offered pedagogical conditions of regional competence forming of future geographers in the process of professional training.

Results of the dissertation work can be used in the system of professional training of future geographers, postgraduate education, self-educational activity of future geographers.

Keywords: future geographers, professional training, establishments of higher education, regional competence, regional competence of future geographers, regional work, pedagogical conditions, special course.

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України

Кривенко О. В. Педагогічне краєзнавство в контексті педагогічної спадщини А. С. Макаренка. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2013. №7 (266). Ч. I. С. 138–144.

Кривенко О. В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання географії у ВНЗ. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2013. №13(272). Ч. IV. С. 174–180.

Чала О. В. Сучасний підхід до періодизації краєзнавства в Україні. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки.* 2017. № 7(312), Ч. I. С. 259–270.

Чала О. В. Критерії та показники сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* № 71, 2019. С. 269–273

Чала О. В. Педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. № 67. Т. 1. С. 77–81*

Статті в періодичних виданнях зарубіжних країн

Чала О.В. Трансформація національного краєзнавства на Сході України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology : VII (79) Issue:19.* 2019. Maj. <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79>.

Опубліковані праці апробаційного характеру

Чала О. В. Краєзнавство як фактор екологічної освіти та виховання. *Луганищина: краєзнавчі розвідки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Старобільськ, 2018). Старобільськ, 2018. С. 263–266.

Чала О. В. Сутність трансформаційних процесів краєзнавства. *Луганищина: краєзнавчі розвідки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Старобільськ, 2019). Старобільськ, 2019. С. 134–137.

Чала О.В. Сутність трансформаційних процесів національного краєзнавства. *Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення. Київська наукова організація педагогіки та психології*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 1-2 травня 2020 р. / ГО Київська наукова організація педагогіки та психології, 2020. – Ч.І. – С.71–74.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ	28
1.1. Проблема формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у науковій літературі	28
1.2. Сутність і структура краєзнавчої компетентності майбутніх географів	56
1.3. Діагностика рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів	77
Висновки до розділу 1	105
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ	109
2.1. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів	109
2.2. Упровадження розроблених педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки	153
2.3. Оцінка результатів впливу сукупності розроблених експериментальних умов на підвищення рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів	166
Висновки до розділу 2	186

ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	224

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Стрімкі зміни в сучасній соціально-політичній, економічній і соціокультурній сферах України вимагають підготовки компетентного фахівця, якому притаманні не лише глибокі знання та вміння професійного спрямування, а й патріотизм, любов до рідного краю і Батьківщини, готовність гідно боронити її цілісність і незалежність, здатність розвивати себе заради утвердження державності, миру і злагоди.

Розв'язанню цього важливого завдання сприяє сучасна система освіти України, яка активно реформується на всіх рівнях. Особливо це стосується модернізації підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти (ЗВО), зокрема майбутніх географів. Національна державна програма «Освіта» («Україна XXI ст.») спрямовує вищу освіту на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної і практичної підготовки фахівців. Актуальним постає завдання вдосконалення підготовки й майбутніх географів, формування в них краєзнавчої компетентності як складника професійної, що пов'язано з посиленням уваги до національної спадщини нашої країни, визначенням її місця на світовій мапі, оцінкою її ролі в історичному минулому й майбутньому держави, розвитком у здобувачів національно-патріотичної свідомості, любові й ціннісного ставлення до малої Батьківщини.

Одним із визначальних шляхів у цьому напрямі є краєзнавча освіта, що забезпечує формування у випускників ЗВО краєзнавчої компетентності. Краєзнавча компетентність фахівця – це багатовимірне явище, яке характеризується достатнім рівнем володіння здатності щодо вивчення навколишнього середовища, території проживання, рідного краю, умінням застосовувати їх для вирішення актуальних завдань щодо збереження

природного, культурно-історичного середовища, народних традицій рідного краю.

Необхідність і своєчасність розв'язання означеної проблеми підтверджено низкою нормативних документів, як-от: законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження національної рамки кваліфікацій» (2011), де пріоритетними напрямками визнано особистісну орієнтацію освіти, компетентнісний підхід, розвиток системи неперервної освіти й освіти впродовж життя та створення умов для формування самостійного наукового пізнання, самоосвіти й самореалізації особистості. Відповідно до державних документів основною якістю особистості є здатність до самостійного, швидкого, якісного та безперервного вдосконалення загальнолюдських якостей, професійних компетентностей, зокрема й краєзнавчої.

Питання теорії і практики краєзнавчої роботи розкрито в працях М. Антонєць, М. Біляшівського, Д. Богданова, Л. Вішнікіної, О. Даринського, К. Дубняки, М. Костриці, М. Крачила, Г. Лисичарової, І. Манжурга, П. Мостового, О. Музиченка, В. Обозного, І. Пруса, І. Рожі, І. Соколової, К. Строева, І. Юньєва та ін.; педагогічні основи дослідження рідного краю започатковано в розвідках А. Дістервега, Я. Коменського, К. Ушинського, С. Русової, В. Сухомлинського та ін.

Вивчення сучасної психолого-педагогічної літератури засвідчило увагу широкого кола вчених до розробки різних аспектів краєзнавчої освіти, визначення її дидактичної сутності. Цими проблемами займалися такі вчені, як О. Барков, В. Бондар, О. Браславська, Л. Вішнікіна, О. Даринський, М. Мілонов, Г. Попович, О. Топузов. На необхідності включення краєзнавчого компонента в процес професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти йдеться в студіях Г. Аверкієвої, В. Бузова, М. Костриці, С. Кривова, М. Криловця, Г. Лисичарової, А. Мажитової, Б. Наумова, В. Обозного, І. Пруса, І. Рожі, Л. Смирнової, В. Степанкова та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про важливість використання краєзнавчих знань із метою підвищення ефективності процесу навчання та виховання студентів у системі вищої професійної освіти (О. Бугрій, Л. Булава, Л. Вішнікіна, Т. Кравченко, М. Криловець, І. Матрусов, В. Носаченко, В. Обозний, Н. Побидайло, С. Совгіра, О. Тімець, О. Топузов та ін.).

Різні аспекти професійної підготовки фахівців у вищій школі висвітлюють М. Бакум, С. Гончаренко, К. Корсак, В. Кушнірук, А. Лігоцький, В. Луговий, С. Савченко, С. Сисоєва, М. Солдатенков, С. Харченко та ін.; сучасним підходам до професійної підготовки здобувачів освіти різних спеціальностей присвячено студіювання таких учених, як А. Алексюк, В. Беспалько, Н. Волкова, А. Вербицький, О. Коржуєв, О. Кучерявий, С. Семеріков, О. Тряпцін, С. Шехавцова та ін.

Питання компетентнісного підходу до навчання, змісту і структури компетентності та формування професійної компетентності майбутніх фахівців репрезентовано в працях таких учених, як Н. Бібік, В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Кузьміна, А. Кузьмінський, В. Луговий, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, О. Пометун, А. Хуторський та ін.; краєзнавча компетентність як поняття, її зміст і структура були предметом розвідок таких науковців, як О. Браславська, К. Борисенко, Л. Вішнікіна, І. Дубель, Ю. Костриця, А. Сорокіна та ін.; формування краєзнавчої компетентності досліджували С. Архангельський, В. Білозерцев, Л. Вовк, О. Гончаров, В. Кубійович, Г. Карпов, О. Топузов, П. Тронько та ін.

Науково-педагогічні й методичні питання розвитку шкільного краєзнавства взагалі й географічного зокрема у своїх працях розкривали М. Баранський, О. Барков, К. Борисенко, О. Браславська, В. Буданов, А. Даринський, Я. Жупанський, В. Обозний, М. Откаленко, О. Плахотнік, О. Половінкін, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, П. Тронько, Б. Чернов та ін.

Питання загальнокраєзнавчої та географо-краєзнавчої теорії плідно розробляли О. Діброва, К. Дубняк, Я. Жупанський, В. Замковий, Ф. Заставний, І. Ковальчук, М. Костриця, М. Крачило, В. Круль, В. Кубійович, О. Маринич, Я. Мариняк, Ф. Матвієнко-Гарнага, М. Откаленко, І. Ровенчак, С. Рудницький, С. Русова, І. Тесля, Т. Тетерський, П. Тутковський, О. Шаблій, Є. Шипович, П. Шищенко, М. Янко та ін.

У дисертаційних працях останніх років представлено різні аспекти формування краєзнавчої компетентності. Так, Г. Лисичарова обґрунтувала процес підготовки майбутніх учителів географії до краєзнавчої діяльності в умовах великого міста; Т. Міщенко – підготовку майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в сільській школі; В. Обозний – краєзнавчу освіту в системі професійної підготовки вчителя; Н. Побідайло – методiku реалізації краєзнавчого складника в процесі навчання фізичної географії; Г. Попович – методiku формування краєзнавчо-туристичних знань у майбутніх учителів географії; І. Рожі – підготовку майбутніх учителів географії до краєзнавчо-туристської роботи на засадах компетентнісного підходу; О. Тімець – краєзнавчо-туристську підготовку майбутніх учителів географії та біології; К. Борисенко – формування фахових компетентностей майбутніх учителів географії у процесі навчальних практик. Проте питання формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки не було предметом окремого дослідження.

Аналіз теорії й практики досліджуваної проблеми дозволив виявити низку *протиріч* між: вимогами суспільства до підготовки майбутнього географа й недостатньою розробкою теоретичних засад організації освітнього процесу в сучасних ЗВО, що забезпечують формування краєзнавчої компетентності в майбутніх географів; теоретичним осмисленням проблеми формування краєзнавчої компетентності в майбутніх географів і недостатнім рівнем її практичного розв'язання в умовах фахової підготовки; необхідністю формування краєзнавчої компетентності в

майбутніх географів і невизначеністю педагогічних умов, що сприяють ефективності аналізованого процесу.

Актуальність проблеми дослідження, недостатня теоретична й практична розробленість проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, виявлені суперечності та потреба в їх розв'язанні зумовили вибір теми дисертаційної праці: **«Формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки».**

Зв'язок теми дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з пріоритетним напрямом наукових досліджень ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» як складову частину комплексної теми «Освітні технології навчально-виховного процесу в сучасних умовах» (державний реєстраційний номер 0110U000751). Тему затверджено вченою радою ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 4 від 30.11.2012 р.) та узгоджено Міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 18.12.2012 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що процес формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів на етапі професійної підготовки набуде ефективності за таких педагогічних умов: розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння

краєзнавчих знань, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу.

Досягнення поставленої мети та перевірка висунутої гіпотези передбачають вирішення таких **завдань дослідження**:

1. Визначити стан розробленості проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки в науковій літературі.

2. Розкрити сутність і структуру краєзнавчої компетентності майбутніх географів та особливості її формування в процесі фахової підготовки.

3. Схарактеризувати стан сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів на основі розроблених критеріїв і показників.

4. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

5. Експериментально перевірити та проаналізувати ефективність упровадження педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Теоретико-методологічні засади дослідження становлять наукові ідеї філософії освіти (В. Андрущенко, П. Антонюк, І. Бех, Л. Ваховський, І. Ільїн, І. Зязюн, В. Кремень, Б. Коротяєв, В. Курило, С. Савченко); положення системного (І. Блауберг, В. Беспалько, Б. Гершунський, О. Караман, Н. Кузьміна, В. Садовський, С. Харченко, Є. Хриков); діяльнісного (Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтєв, В. Петровський, С. Рубінштейн, В. Шадриков); особистісно зорієнтованого

(Г. Балл, І. Бех, О. Дубасенюк, О. Кучерявий, О. Пехота, М. Чобітько, Г. Щедровицький); особистісно-діяльнісного (В. Безрукова, В. Давидов, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Ільясов, А. Маркова, А. Петровський, К. Платонов, Є. Рогов, С. Рубінштейн); компетентнісного (В. Байденко, Н. Бібік, Е. Зеєр, І. Зимня, О. Овчарук, О. Пометун, А. Хуторський); культурологічного (В. Біблер, М. Каган, Н. Крилова); країнознавчого (М. Баранський, І. Маєргойз, Я. Машбиць, М. Мироненко) підходів; теоретичні положення професійного становлення майбутніх географів (Л. Вішнікіна, Т. Діброва, О. Топузов, Г. Уварова, Б. Яценко); сучасні підходи до проблеми формування компетентності сучасного фахівця (С. Козак, О. Мармаза, Л. Троєльнікова), зокрема його краєзнавчої компетентності (Н. Побідайло, Н. Фідря, Н. Чернявська); теоретичні засади моделювання (В. Докучаєва, В. Штофф), теорія та практика організації освітнього процесу ЗВО на основі використання інноваційних форм, методів і технологій (В. Беспалько, О. Пехота, Є. Полат, С. Савченко, Г. Селевко, С. Семеріков, С. Сисоєва).

Для досягнення мети, розв'язання поставлених завдань та перевірки висунутої гіпотези використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: теоретичні – аналіз, систематизація та узагальнення наукової літератури з метою визначення стану розробленості проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів і теоретико-методичних засад її формування; аналіз, синтез, порівняння для обґрунтування поняття та розкриття сутності, структури краєзнавчої компетентності майбутніх географів та обґрунтування педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії в процесі фахової підготовки; моделювання – для розробки моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки; емпіричні – педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, тестування для визначення рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів; педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності визначених педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх

географів у процесі фахової підготовки; методи математичної статистики для забезпечення вірогідності та достовірності отриманих результатів експериментальної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше* теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, що досягнуто завдяки розвитку позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчими знаннями, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залученню майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів на основі контекстного включення в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу; *удосконалено* форми, методи й засоби процесу фахової підготовки здобувачів спеціальності «Географія»; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про зміст фахової підготовки майбутніх географів, сутність, структуру та шляхи формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів; критерії та показники сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки й діагностичний інструментарій її дослідження.

Практичне значення результатів дослідження полягає в їх достатній готовності до впровадження в процес фахової підготовки майбутніх географів на основі розробленого: блоку теоретичного матеріалу для контекстного включення в лекційні курси («Економічна та соціальна географія України», «Геологія», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів», «Фізична географія України», «Регіональна, соціальна і економічна географія

світу», «Основи теорії суспільної географії»), що репрезентує когнітивний складник краєзнавчої компетентності майбутніх географів та розкриває сутнісні ознаки краєзнавства як сфери професійної діяльності, а краєзнавчої компетентності як важливої складової частини фахової підготовки географа; спецкурсу для здобувачів «Краєзнавство та методика його викладання»; банку творчих завдань для організації самостійної роботи в процесі аудиторної та позааудиторної освітньої діяльності здобувачів, а також завдань для педагогічних практик у контексті формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів; дібраного й адаптованого пакета діагностичних методик для визначення рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

Результати дослідження можуть бути **використані** в процесі фахової підготовки майбутніх географів у ЗВО різного рівня акредитації; під час розробки навчально-методичного забезпечення дисциплін фахового спрямування для спеціальності «Географія»; в освітньо-виховній діяльності тьюторів і кураторів академічних груп; у системі післядипломної освіти педагогічних працівників; у самоосвітній і самовиховній діяльності здобувачів вищої освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка про впровадження № 1/79/1 від 29.01.2021 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка про впровадження № 2286 від 27.01.2021 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка про впровадження № 01/10-15 від 11.01.2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати та висновки дисертаційної праці доповідалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення» (Київ, 2020), «Сучасна наука та освіта: стан, проблеми,

перспективи (Старобільськ, 2021), *Всеукраїнських* – «Луганщина: краєзнавчі розвідки» (Старобільськ, 2018, 2019), «Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи» (Старобільськ, 2020), на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і молодих учених, засіданнях кафедр педагогіки, географії ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Публікації. Результати дисертаційної роботи висвітлено в 9 публікаціях, з них 5 статей у наукових фахових виданнях України та 1 публікація в зарубіжному періодичному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (347 найменувань, з них 10 іноземною мовою). Робота містить 4 додатки на 20 сторінках, 14 таблиць та 6 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 243 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Проблема формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у науковій літературі

Сьогодні однією з основних тенденцій розвитку освіти є її гуманізація та гуманітаризація. Тому в сучасних умовах важко уявити підготовку будь-якого професіонала без гуманітарного складника. Саме сьогодні така освіта формує особистість, готує її до життя в мінливому світі, прийдешньому еколого-інформаційному суспільстві, спрямовує людину до сучасних форм спілкування, розвиває здатність освоювати нову інформацію та швидко приймати ефективні рішення [63]. Таку людину вже певний час називають «компетентною».

Отже, на початку нашого дослідження ставимо перед собою низку завдань:

- розкрити зміст поняття «компетентність»;
- здійснити аналіз наукової літератури щодо дефініції «краєзнавство», оскільки від його змісту залежить визначення краєзнавчої компетентності;
- на підставі визначення понять «компетентність» і «краєзнавство» стисло визначити поняття «краєзнавча компетентність», бо докладно воно буде розкрито в наступному підрозділі, і представити проблему формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

На виконання першого завдання коротко розглянемо зміст поняття «компетентність» та «краєзнавча компетентність».

Термін «компетентність» прийшов до нас із західної педагогічної думки і сягає корінням філософії успіху [90].

У вітчизняній науково-педагогічній теорії поняття «компетентність» тлумачиться по-різному. За визначенням В. Сластьоніна, компетентність розглядається як адекватна орієнтація людини в різних галузях її діяльності: роботі, навчанні, культурі, політиці, здоров'ї, навколишньому середовищі, освіті. Це дозволяє визначити поняття «компетентність», оскільки адекватна реакція безпосередньо виходить на діяльність, тому що без останньої не може бути орієнтації [290].

На думку Г. Селевка, компетентність – це «інтегральна якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну і успішну участь у діяльності» [238].

В останні роки в педагогіці акцентовано увагу на понятті «компетентність» як основного критерію освіченості особистості. Це пов'язано, зауважує В. Краєвський, з виникненням необхідності підготовки випускника до активної й компетентної участі в житті суспільства [108, с. 43].

З погляду англійського психолога Дж. Равенна, компетентність становить комплекс певних вимог до особистості, що складається з великого числа елементів. Автором укладено список компонентів компетентності, серед яких він виділяє: тенденцію до більш ясного розуміння цінностей і установок щодо конкретної мети, тенденцію контролювати свою діяльність, критичне мислення, вирішення завдань, здатність навчатися самостійно, залучення емоцій у процес діяльності, упевненість у собі, готовність використовувати нові ідеї та інновації для досягнення мети, довіру, наполегливість, здатність приймати рішення, здатність вирішувати конфлікти і пом'якшувати суперечності, персональну відповідальність [212].

У сучасній педагогіці поняття «компетентність» фактично становить особистісне ставлення до діяльності, мотиви й ціннісні орієнтації, здібності й характеристики особистості, тобто особистісні якості людини.

Міжнародною комісією Ради Європи поняття компетентність розглянуто як «загальні або ключові уміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові уявлення, опорні знання» [263, с. 12].

За розумінням К. Чепеля, компетентність – це дискусійне поняття, визначення якого дає той, хто його використовує. Існує багато теоретичних підходів до цього питання, але єдина концептуальна основа відсутня [342].

Експерти програми «DeSeCo» (Definition and Selection of Competencies) визначають поняття компетентності як здатності успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. На думку експертів «DeSeCo», до внутрішньої структури компетентності входять знання, пізнавальні і практичні вміння та навички, ставлення, емоції, цінності та етичні норми, мотивація [173].

Дослідник М. Чошанов зауважує, що компетентність, по-перше, виражає значення традиційної тріади «знання, уміння, навички», поєднуючи їх між собою; по-друге, визначається як поглиблене знання предмета або освоєне вміння; по-третє, компетентність доцільна для опису реального рівня підготовки фахівця, якого вирізняє здатність з-поміж розмаїття рішень обирати найбільш оптимальне, аргументовано відкидати хибні рішення, піддавати сумнівам ефективність, тобто володіти критичним мисленням; по-четверте, компетентність передбачає постійне оновлення знань, володіння новою інформацією для успішного вирішення професійних завдань у цей час і в цих умовах, тобто компетентність є здатністю до актуального виконання діяльності; по-п'яте, компетентність містить і змістовий (знання), і процесуальний (уміння) компоненти. Це означає, що компетентна людина повинна не тільки розуміти сутність проблеми, але й уміти практично її вирішувати. Компетентний фахівець залежно від конкретних умов може застосувати певний метод вирішення проблеми. На основі цих тверджень учений винаходить «формулу компетентності», яка, на його думку, має такий вигляд [310, с. 6]:

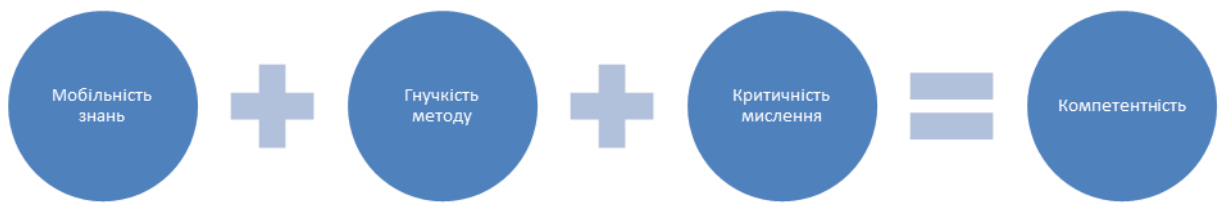

Рис. 1.1. Формула компетентності (за М. Чошановим)

Така позиція, на нашу думку, заслуговує на увагу, оскільки відображає вимоги до сучасного фахівця.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу твердження Г. Серикова, який зазначає, що компетентність фахівця є такою характеристикою його кваліфікації, коли набуті знання необхідні для здійснення професійної діяльності [244]. Через те в самій трактовці компетентності фахівця відображено його здатність застосовувати наукові та практичні знання до предмета професійної діяльності. Професійну компетентність А. Деркач визначає як «головний когнітивний компонент підсистеми професіоналізму діяльності, сферу професійного ведення, коли постійно розширюється система знань, що дозволяє здійснювати професійну діяльність з високою продуктивністю» [58, с. 253].

Найбільш удачу спробу розробки поняття «компетентність» в останні роки, на нашу думку, зробив А. Хуторський, який уважав, що компетентність – це сукупність взаємопов’язаних смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок та досвіду діяльності людини, необхідних для здійснення особистісної та соціально значущої продуктивної діяльності щодо об’єктів реальної дійсності [300].

Узагальнюючи різні погляди, доходимо висновку, що компетентність – це володіння відповідними знаннями, уміннями, навичками та способами діяльності та яка може бути досягнута в самому процесі діяльності. Важливу роль у досягненні компетентності відіграє суб’єктивний чинник – особистісні якості, прагнення, інтереси.

Перш ніж перейти до розгляду поняття «краєзнавча компетентність», виконуючи друге завдання цього підрозділу, звернемося до терміна «краєзнавство», оскільки саме його змістове та неоднозначне наповнення впливає на зміст основної дефініції нашого дослідження.

Гуманітарна освіта вимагає нової методології, нового типу мислення для розкриття перспектив розвитку людських цінностей. Виникнення нових галузей гуманітарного знання, зміни, які пов'язані з класичною гуманітарною освітою, поява альтернативних форм освіти, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій істотно змінюють попередню систему знань, збільшують і підсилюють краєзнавчий аспект в освіті. Тому на сучасному етапі розвитку українського суспільства, наукової сфери та освітньої галузі все більшої актуальності набуває краєзнавча освіта як органічний складник гуманітарної освіти.

Велику увагу краєзнавству приділяли відомі педагоги минулого, зокрема С. Русова зазначала: «Ми збудуємо таку школу, котра б вся була пройнята національним свідомим натхненням, яке виявить увесь наш національний духовний склад і міцно з'єднає нас з рідним краєм, з рідним людом» [229].

Як зазначає Є. Хриков, «орієнтація на збереження національних традицій в освіті є однією з умов формування національної свідомості громадян, збереження національної самобутності та незалежності. Тенденція до зближення національних моделей науки та освіти є умовою подолання міжнаціональних суперечностей та формування світової спільноти, що може стати важливим чинником прискорення соціального розвитку» [298].

Нині краєзнавство становить духовне підґрунтя державотворчих процесів в Україні, сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму. Важливість та необхідність краєзнавства прописано в нормативних вимогах до організації освітньо-виховного процесу неперервної освіти в Україні. У «Національній доктрині розвитку освіти України», затвердженій 17 квітня 2002 р. Указом

Президента за № 347/2002, у розділі «Національний характер освіти і національного виховання» проголошено курс на побудову освіти «на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, духовності», ставиться завдання забезпечити «виховання свідомого громадянина, патріота».

Важливе місце в краєзнавстві посідає базове, терміноутворювальне поняття «край». Просторові уявлення про край, його межі, розмір на різних етапах історії залежали не тільки від адміністративно-територіальних, політико-економічних, а й природничо-географічних обставин, які істотно впливали на утворення та формування цього поняття. У кожному напрямі краєзнавчих досліджень край позначався як таксономічна одиниця, де місце, простір, територія відіграють провідне значення. З одного боку, це означає велику територію, цілу адміністративно-територіальну одиницю, а з другого – невелику територію, об'єкт, що підлягає комплексному вивченню.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано таке визначення поняттю «край» – це місцевість, область, район, що має певні природні й кліматичні особливості» [28].

Крім того, поняття «край» має емоційний відтінок, який проявляється в додаванні таких слів, як: «наш», «рідний», що означає територію проживання свого роду, «Батьківщину». Тому слово «край» лежить в основі терміна «краєзнавство».

Краєзнавство сформувалося в результаті бурхливого наукового руху та збагачення системних уявлень, поєднання на цій основі наукових знань для вирішення комплексних завдань щодо вивчення природи, населення, господарства, культури та історії краю. Узагалі поняття «край» – доволі умовне та багатогранне, містить відчуття «рідної батьківської землі», розуміння її своєрідності й неповторності історичних, природних, соціокультурних, етнічних та інших аспектів. Відповідно, визначення краю як «частини країни, адміністративного або природного району, населених пунктів» не розкриває його комплексності та масштабності. Територіальна

структурованість (географічність) і комплексність характеристик природи й соціально-економічної динаміки краю тісно переплетені з історією його становлення й розвитку, етнографічними і соціокультурними особливостями, його сутнісними характеристиками в ретроспективі як багатоступінчастий та різнобічний процес.

На соціокультурному рівні «край» – це зв'язок трьох модусів часу – минулого, сьогодення, майбутнього («елементарна конкретність», безпосередня єдність протилежностей – суспільний індивід і конкретна територія), а отже, краєзнавство відображає саму основу історичної послідовності процесу. Просторово-часовий контекст краєзнавства, зберігаючи, відтворюючи та транслуючи локальну специфіку полікультурного світу, ефективно формує мислення молодого покоління, що в умовах глобалізації, інтернаціоналізації є чи не найважливішим чинником духовної безпеки суспільства [323].

В основі становлення краєзнавства лежить не тільки допитливість, а й необхідність. Для більш оптимального використання ресурсів навколишньої місцевості людині потрібні були знання про них.

Аналіз цієї проблеми дозволив визначити категоріальне поле дослідження формування краєзнавчої компетентності, яке включає такі поняття, як «краєзнавство», «краєзнавча діяльність (робота)», «географічне краєзнавство», «компетентність», «краєзнавча компетентність».

Історико-філософський контекст дослідження привертає нашу увагу до праць видатних мислителів часів античності. Витоки краєзнавства зародилися разом з пізнанням людиною навколишньої місцевості. Прямих (писемних) доказів про природознавчу діяльність давніх людей не збереглося. Але матеріали, виявлені під час проведення археологічних розкопок (наприклад, картосхеми на камінні), свідчили про те, що територія, яку займали окремі роди і племена наших пращурів, уже на ті часи була добре знайома їм, а її окремі ресурси продуктивно використовували для

здобуття людьми необхідних засобів свого існування й безпечного життя [284].

Вагоме значення в історії розвитку краєзнавства мають ідеї давньогрецьких філософів – Аристотеля, Антисфена, Платона, які вважали, що процес пізнання найкраще здійснюється в умовах безпосередньої взаємодії з навколишнім середовищем (цей філософський напрям отримав назву «перипатетика»). Відзначимо, що своєрідною традицією наукових поглядів давнини був принцип центризму, коли рідний край брали за центр світу як своєрідний еталон, що полегшувало вивчення й опис інших земель [19].

У IV ст. до н. е. – V ст. н. е. античні вчені-енциклопедисти намагалися створити теорію про походження й будову навколишнього світу, зобразити відомі їм країни у вигляді креслень. Результатами цих досліджень стало уявлення про Землю як про кулю (Аристотель), створення карт і планів, визначення географічних координат, уведення в ужиток паралелей і меридіанів, картографічних проєкцій.

Першим географом-краєзнавцем, істориком й етнографом по праву можна вважати античного логографа з малоазійського грецького Галікарнаса Геродота (484–425 рр. до Р.Х.). В одній із книг свого 9-томного трактату «Історії» Геродот після відвідування причорноморського міста Ольвія й мандрівки в пониззі Дніпра, спілкування з місцевими мешканцями описав природу, історію, культуру та побут населення Північного Причорномор'я (Великої Скіфії).

Досократівська філософська традиція пізнання вже породила чимало передумов до появи краєзнавства. Найдавніші описи Землі мали в греків назву «періодів» (περίοδοι), тобто «об'їздів»; ці назви застосовувалися однаково і до карт, і до описів. Одночасно вживалися також назви «перипл» (περίπλος) – це означало морський об'їзд, опис берегів і «періегез» (περιήγησις) – сухопутний об'їзд або путівник.

Також значну увагу краєзнавчим дослідженням територій приділяли інші видатні вчені античності: відомий грецький географ та історик Страбон (66–20 рр. до н. е.), який схилився до тої думки, що опис місцевості має не лише зображувати відмінності окремих територій (займатися переліком гаваней, дослідженням узбережжя), а, перш за все, займатися описом окремих країн, їхніх людей та умов життя в них, саме про це свідчить його робота «Велика географія», де він зробив опис різних частин світу. Страбон неодноразово підкреслював, що у творах він аналізує відстані й кордони окремих територій, а також описує їхній клімат, природу, мешканців та їхній побут і звичаї. У руслі проблематики краєзнавства перебувають й ідеї щодо сенсу таких описів, їх можна використовувати не тільки для діяльності державних володарів, але й для науки про небесні явища, явища на землі та на морі, про тварин, рослини тощо, що можна зустріти в різних країнах [262].

Подальший розвиток краєзнавство отримало в Стародавній Греції (елліністична епоха), коли було вперше створено Газетір (англ. *Gazetteer*) – географічний словник або каталог важливих точок відліку для інформації про місця та географічні назви. Вони використовувалися в поєднанні з картою або повним атласом. Зазвичай містили інформацію про географічний склад країни, регіону або континенту, а також соціальну статистику та особливості фізичної географії, наприклад про гори, водойми або дороги. Прикладами інформації, наданої довідниками, є розташування місць, розміри фізичних об'єктів, чисельності населення, ВВП, рівень грамотності і т.п. [338].

Уперше римський астроном, картограф, етнограф Клавдій Птолемей (бл. 90–160 рр.) запропонував спосіб побудови географічних карт з їх описом та використання астрономічних величин. Він зробив «шаблон» систематичного атласу і представив першу впорядковану карту населеного світу. У різних науках та в краєзнавстві зокрема карти є джерелом інформації та демонстрації результатів, отриманих різними способами. Краєзнавче дослідження починається з карти, які складаються в результаті таких розвідок. У своєму трактаті Птолемей надав визначення поняттю

«хорографія» – регіональна та вибіркова наука, яка «має справу навіть з найдрібнішими ділянками землі, такими як узбережжя, ферми, села, річкові русла тощо». Функція хорографії – мати справу з маленькою частинкою цілого світу, розглядаючи її при цьому дуже докладно, окремо від усього іншого, чим більше подробиць і деталей, тим краще, аж до вулиць і громадських будівель [210]. Така позиція, на нашу думку, вперше активно повертає увагу до краєзнавства, застосовуючи замість терміна «краєзнавства» – «хорографію».

Цю ж роботу пізніше було продовжено римськими картографами, які складали карти на свитках, де фіксувалося безліч корисної інформації про різні дорожні ділянки та зупинки, про довжину окремих відрізків, про перешкоди або примітні місця (головні міста, храми). Такі карти надавали важливу інформацію, яка була необхідна стародавнім мандрівникам. Тут повертає увагу поєднання загальних відомостей про Землю з краєзнавчими примітками.

Отже, філософські погляди та вчення представлених мислителів, присвячені опису Землі (територій, берегів, природи, населення, господарства тощо), дозволили побачити, що процес пізнання території найкраще здійснюється в умовах безпосередньої взаємодії з навколишнім середовищем. Загалом філософські вчення античних мислителів зорієнтували напрям пошуків та суттєво вплинули на подальші філософські погляди.

Вагомий внесок у розвиток краєзнавства зроблено видатним німецьким ученим Отто Шлютером, який є автором поняття «культурний ландшафт». Він розумів його як матеріальну єдність природних і культурних об'єктів, доступних сприйняттю людини. Ключову роль у генезі культурного ландшафту О. Шлютер відводив людині [264], що ще раз повертає нашу увагу до багатоаспектності поняття «краєзнавство» та важливості різних складників, зокрема й культурологічного.

Істотний внесок у розвиток краєзнавства зробив американський фізичний географ, засновник сучасної культурної географії Карл Зауер, який

у книзі «Морфологія ландшафту» (The Morphology of Landscape) визначає культурний ландшафт як просторове відображення накопиченої еволюції культур у певній місцевості, своєрідну проєкцію культур на природному ландшафті. Учений уважав, що в центрі уваги повинні перебувати «зліпки» способів життя, залишені людиною в ландшафті. При цьому культура трактується як цілісність людського досвіду, основна сила, що формує рукотворний образ земної поверхні [213].

На думку географа В. Каганського, у працях К. Зауера надзвичайно важливим було те, що на подібній природній основі різні етнічні групи ведуть себе абсолютно по-різному, застосовують різні технології впливу на середовище, обирають різні угіддя, що веде до формування різних культурних ландшафтів на єдиній природничій основі [87].

Суттєвий внесок у розквіт краєзнавства зробив видатний німецький учений-натураліст Олександр фон Гумбольдт, один із засновників сучасних наук про Землю: фізичної географії та загального землезнавства, ландшафтознавства, географії рослин, геофізики, орографії, кліматології. Численні розвідки О. фон Гумбольдта представляють цілу енциклопедію природознавства, що пов'язані з ідеєю фізичного землеопису. Привертає увагу те, що О. фон Гумбольдт спирається у своїх працях на думки давніх філософів Страбона та Демокрита, які привернули увагу на «вплив навколишнього середовища на людину та процеси їхньої взаємодії» [347].

Прихильником географічного посибілізму (адаптації людського суспільства до природних умов) був німецький дослідник Карл Ріттер, автор фундаментальної праці «Землезнавство у ставленні до природи та історії людства» [217], який працював над виявленням зв'язків і встановленням причин між явищами і процесами в природі, вивчаючи її як єдине ціле. Він намагався довести визначальний вплив природи на долі народів і націй, що сприяло формуванню геополітики. К. Ріттер писав, що фізико-географічна будова кожної країни є визначальним чинником історичного прогресу кожного народу. Учений зробив важливий внесок у розвиток хорологічної

(просторової) концепції географічної науки. Він тісно співпрацював з натуралістом і географом О. фон Гумбольдтом, котрий уважав географію самостійною галуззю природознавства і цим самим створив підґрунтя для поділу географії на універсальну (загальну) і хорологічну (країнознавство, краєзнавство) [105, с. 16].

Значну увагу щодо тісного зв'язку історії та географії спостерігаємо в системі поглядів німецького географа, етнолога, соціолога, засновника антропогеографії, геополітики Фрідріха Ратцеля, де простежується багато ідей французького родоначальника соціології Огюста Конта: еволюціонізм, визнання впливу географічного середовища на розвиток народу, держави, ролі демографічних і космічних чинників у функціонуванні політичних систем, життя етносів і держави. У студіях Ф. Ратцеля «Земля і життя. Порівняльне землезнавство», «Народознавство» та у фундаментальній книзі «Політична географія» підкреслено «нерозривність історії та географії при порівняльному вивченні землі; переміщення народів нерозривно пов'язано з розвитком краєзнавства» [214].

Не менш значущий вплив на розвиток та вдосконалення краєзнавства відіграла діяльність Наполеона I щодо централізації архівів. За його наказом до Парижа з усіх завойованих міст Європи було звезено всі архіви, що згодом вплинуло на прекрасну державну практику архівної справи.

Отже, комплексне дослідження та вивчення певної території давніми філософами та вченими-мандрівниками допомагало накопиченню знань, які поєднують географію, картографію, екологію, історію, археологію, топоніміку, топографію, геральдику, етнографію, філологію, мистецтвознавство та філософію, а це, своєю чергою, сприяло виникненню цілісного складника гуманітарної освіти – краєзнавства. Основи краєзнавства були закладені й знайшли втілення в працях таких філософів, як: Аристотель, Геродот, Страбон, Птолемей, О. Шлютер, О. Конт та ін. Досвід давніх дослідників простежується в наукових студіях таких сучасних провідних краєзнавців, як: М. Антонець, О. Кисельова, М. Костриця, В. Круль,

О. Маринич, В. Обозний, Т. Пустовіт, О. Реєнт, І. Рожі, Т. Самоплавська, О. Сухомлинська, О. Тімець, П. Тронько, О. Удод, М. Янко та ін. [92;101;117;131;162;211;215;219;235;274;284].

Поняття «краєзнавство» включено до категоріальної системи багатьох наукових дисциплін, як-от: філософія, соціологія, психологія, а також і до понятійно-категоріальної системи педагогіки.

Краєзнавство у своєму педагогічному та науковому аспектах пройшло непростий шлях формування та розвитку, що передбачає накопичення знань про рідний край, їхнє теоретико-методологічне осмислення й наукове узагальнення, поступове впровадження в освітній процес краєзнавчого компонента, що зумовлено суспільними, культурно-історичними й соціально-економічними змінами та широко зазначено в сучасній педагогічній думці.

Важливість використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання та виховання відображено в педагогічних працях Яна Амоса Коменського, який висунув основні дидактичні принципи навчання (свідомості та активності, наочності, поступовості та систематичності знань тощо) [95]. Особливу увагу Я. Коменський приділяв наочності як найбільш природному і простому принципу, за допомогою якого вивчаються конкретні предмети і явища навколишнього світу. Згідно з емпіричною теорією пізнання навколишнього середовища, відчуття і сприйняття слугували не тільки вихідними, а й єдиними формами пізнання. Теорія наочності – це принцип успішності в навчанні [145]. Зрозуміло, що найбільш доцільним є використання наочного матеріалу з навколишнього середовища, що знову привертає нашу увагу до краєзнавства.

За висновками педагогів і філософів багатьох країн – Китаю, Єгипту, Греції, Риму, навколишнє середовище робить навчання більш доступним і продуктивним, наприклад, французький ботанік Ф. Рабле пропонував органічно поєднувати навчання із світом, що нас оточує, а також розумові заняття з фізичними вправами та активною діяльністю [54].

І, навпаки, наочність сприяє активному засвоєнню наук, особливо краєзнавства. Так, великого значення наочності надавав італійський філософ і поет Т. Кампанелла. У своєму творі «Місто сонця» сім стін, які оточують місто, розписані наочними посібниками у вигляді різних таблиць, що розвішані на деревах, у парках, для того, щоб діти під час прогулянок могли засвоїти частину знань [100].

На думку франко-швейцарського філософа Жан-Жака Руссо, саме навколишнє середовище є найкращим учителем, а чуттєвий досвід людини ґрунтується на пізнанні світу, саме на цій основі вихованець самостійно створює науку. Філософ уважав, що «наочність – це сама природа, життєві факти, які впливають на розвиток дитини, на її самостійність, кмітливість, сприйняття реальності» [230].

Автор теорії громадянського виховання, відомий німецький педагог, професор Мюнхенського університету Г. Кершенштейнер великого значення надавав уведенню в освітній процес активних методів навчання з широким використанням наочних посібників, практичних робіт, екскурсій, про що зазначено в книзі «Поняття громадянського виховання» [47].

Видатний швейцарський педагог-новатор Йоган Генріх Песталоцці розробив теорію «природного шляху пізнання», де розкриває ідею розвитку особистості в процесі навчання через принцип природовідповідності, приближення змісту навчання до природи людини. Він зазначав, що процес пізнання починається з чуттєвого сприйняття, яке потім переробляється свідомістю. Отже, усіляке навчання повинно спиратися на спостереження й дослідження. Тому найважливішою основою навчання Й. Песталоцці вважав наочність, через яку людина шляхом спостереження отримує правильні уявлення про світ, розвиває мислення й мову. В обґрунтуванні цього принципу дослідник пішов далі за Я. Коменського, оскільки розкрив роль наочності в розвитку логічного мислення під час навчання і, спираючись на свою теорію пізнання, дав цьому психологічне пояснення [100].

Великого значення вивченню різних процесів та явищ на краєзнавчій основі, в об'єктивній взаємодії, на певній території приділяв у своїх роботах Фрідріх Адольф Вільгельм Дістервег. Він висунув ідею про виховання із залученням місцевих умов [32], що в подальшому мала значний вплив на розуміння сутності краєзнавства, його місця і функцій у навчанні та вихованні.

Особливо високо цінував краєзнавство К. Ушинський, який уважав, що безпосереднє спілкування з навколишньою природою має неабияке значення: «Час, проведений на природі з учнями, може бути більш корисним і значущим, ніж довгі години шкільних занять» [289, с. 351].

Видатним методистом природознавства другої половини ХІХ століття був О. Герд, який уперше ввів у шкільну практику екскурсії, демонстраційні дослідження на уроках і практичних заняттях. Це впровадило у шкільну практику навчання краєзнавчий принцип.

Значний внесок щодо запровадження краєзнавства до освітнього процесу зробив видатний німецький географ Альфред Геттнер. Він зазначив: «Загальновизнаним є положення, що викладання географії треба починати з батьківщинознавства. Якщо при цьому точніше визначити завдання і сутність цього напрямку у викладанні, то замість «батьківщинознавства» можна було б сказати «краєзнавство», що означало вивчення безпосереднього оточення» [48, с. 387]. Саме А. Геттнер визначив завдання краєзнавства для школярів: «Його завдання полягає в тому, щоб показати учням розуміння того, яким шляхом вони можуть пізнати місцевість, у якій живуть, і, так би мовити, розумово освоїтися в ній. Цей метод викладання повинен підвести учнів до засад сприйняття географічної теорії». Дослідник звертає увагу на хибне уявлення про завдання краєзнавства, яке раніше розуміли лише як напрям географії у вигляді топографічного пізнання батьківщини, тобто вулиць, площ, навколишніх місцевостей. Проте автор зазначив, що важливими мають бути навички безпосереднього сприйняття, набуття просторових уявлень і розуміння природи й культури навколишньої місцевості та їх причинно-наслідкові зв'язки [48, с. 387].

Як і К. Ушинський, А. Геттнер приділяв велику увагу безпосередньому спілкуванню з природою не тільки для естетичного розвитку дитини, але й для успішного засвоєння навчального матеріалу: «Методи чуттєвого сприйняття, якими довгий час нехтували, сьогодні в педагогіці висувуються на перший план. Краєзнавство щодо географії є безпосереднім сприйняттям природи, що допомагає отримати справжню географічну освіту» [139].

Ідеї про необхідність використання краєзнавства в ході викладання географії поділяв і один з основоположників економічної географії М. Баранський, який наголошував: «В основу шкільного краєзнавства закладена та думка, що своє, близьке і в природі, і в людському житті, і в господарстві зрозуміліше, простіше, ясніше, аніж чуже і далеке» [7].

У психолого-педагогічній та методичній літературі географічного характеру краєзнавство зазначено, з одного боку, як направленість особистості на явища та предмети навколишнього середовища (на прикладі рідного краю), а з другого – як сполучення наукових дисциплін щодо комплексного дослідження своєї місцевості, елемент історичних, географічних, біологічних, етнографічних, археологічних, філологічних наук [42].

Затребуваність краєзнавства в соціально-гуманітарному просторі супроводжується методологічною невизначеністю, наявністю різноманітних дослідницьких конструкцій і самого поняття «край», і дисциплінарного повноваження «краєзнавства», тематичний діапазон якого то збільшується, то зменшується [96].

Загалом існує багато поглядів на краєзнавство. Дехто вважав його комплексом наукових дисциплін (П. Тронько, О. Барков), методом наочно студіювати природничі й економічні науки (К. Дубняк), дидактичним принципом (А. Дзенс-Литовський, М. Костриця), дидактичною категорією (П. Іванов, К. Строев), методом дослідження краю (О. Музиченко), специфічною галуззю знань (М. Милонов, Ю. Самохин), громадським рухом (Р. Маньковська, О. Яната) тощо. Подібна строкатість, з одного боку,

свідчить про надзвичайну багатофункційність краєзнавства, його важливу роль у різних сферах людської діяльності, з іншого – про недостатню зрілість наукової теорії.

На думку Д. Лихачова, складність вирішення цієї проблеми полягає в тому, що важливою ознакою краєзнавства є поліхронізм, у зв'язку з чим воно водночас постає і галуззю наукового пізнання, і масовим рухом, і формою громадської діяльності, а тому є «найбільш масовим різновидом науки» [126]. Проте за типом належить до комплексних наук, оскільки поєднує природничі, історичні, мистецтвознавчі, літературні відомості, які належать до однієї місцевості [126]. Учений стверджував, що за типом краєзнавство ближче до географії, бо відомості в ньому об'єднуються за територіальною ознакою. Але географія, на відміну від краєзнавства, не надає такого великого значення окремим людям, історії науки, історії літератури, історії мистецтва, зокрема архітектури. Д. Лихачов потрактує краєзнавство як наукову дисципліну, яка облагороджує предмет свого вивчення [126].

Своєю чергою, на потрійному трактуванні терміна «краєзнавство» наголошував краєзнавець К. Дубняк:

- це тільки метода наочно студіювати природничі та економічні науки;
- це пропедевтичний курс елементарної шкільної географії («батьківщинознавство»);
- не тільки метода, але й самостійне, цілком визначене коло систематичного знання зі своєю методою.

Він узагалі розглядав краєзнавство «як готовий матеріал, на якому базується освітня справа, що допомагає пов'язати знання про рідний край з питаннями практичного життя». За його переконанням, «краєзнавство – це синтетична наука про стан засобів виробництва та продуктивні сили у певному територіальному районі» [62].

У зв'язку з цим М. Костриця виділяє основні функції краєзнавства:

- педагогічну, яка формулює краєзнавство як метод, дидактичний принцип, за допомогою якого можна підвищити ефективність навчально-виховного процесу в освітніх закладах;

- пропедевтичну – курс елементарної шкільної географії («Географія рідного краю»);

- компонент географічної науки з усіма притаманними їй методами дослідження.

Як зазначав академік П. Тронько, краєзнавство – це і наука, і мистецтво донесення до широкого загалу особливостей історичного процесу. Його виховну роль і моральну віддачу неможливо переоцінити, адже це реальний інструмент концентрації суспільної енергії навколо пріоритетних завдань збереження історико-культурної спадщини та довкілля [284].

Зі свого боку П. Тронько трактує краєзнавство як:

- сукупність наукових дисциплін, різних за змістом та за методами дослідження;

- потужний науковий рух із популяризації знань про край, регіон;

- громадський рух, основними завданнями якого є практичні дії зі збереження історико-культурної спадщини краю, відродження духовності, історичної пам'яті [283].

На його думку, предметом дослідження краєзнавства є конкретний регіон, а об'єктом – його історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятки матеріальної й духовної культури.

Наголошуючи на міждисциплінарному характері краєзнавства, О. Барков визначає його як «комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і окремими методами дослідження, але таких, що ведуть у своїй сукупності до наукового та усебічного пізнання краю» [8].

Думки щодо суті краєзнавства і краєзнавчої діяльності здебільшого суперечливі. Так, О. Яната, предметом особливого зацікавлення якого було краєзнавство, писав: «Словом «краєзнавство» ми визначаємо звичайно масовий рух, виявлення зокрема інстинктивного, а здебільшого свідомого

прагнення інтелігентських, селянських та робітничих мас щодо вивчення рідного краю, до піднесення тим самим його культури і добробуту» [335].

У своїй статті «Краєзнавство у комплексних програмах та його метода» О. Музиченко звертає увагу на відмінності сучасного краєзнавства. І наголошує на тому, що ефективно вивчення краю неможливе, якщо цим буде займатися лише школа. Бо ця справа має бути загальною, поєднувати співпрацю школи з місцевим населенням, ідеї краєзнавства мають проникнути в широкі маси населення, вивченням краю мають захопитися тисячі робітників та селян, краєзнавство має набути собі громадського народного характеру, і тільки так можна досягти підняття культурно-виробничого рівня країни. Це і є перша різниця між сучасним та минулим краєзнавством. Наступною відмінністю він вважає участь дітей у житті й боротьбі країни. Третя різниця сучасного краєзнавства – це прагнення до самостійного дослідницького спостереження дійсності, бажання розуміти закономірності, співвідношення, зв'язки між явищами. Сучасне краєзнавство відзначається універсальним охопленням, сполученням національного з інтернаціональним, взаємодією школи й середовища та самостійним дослідницьким характером, підкреслює О. Музиченко [153].

П. Волобуєв і П. Мостовий також у праці «Краєзнавство в трудовій школі» (1926) підкреслювали, що довгий час краєзнавством цікавилися історики, археологи та етнографи, і цей термін частіше розуміли як метод «вивчення пам'яток старовини та мистецтва, а також побуту, мови, місцевих проявів розумової творчості народу (пісні, прислів'я, перекази)» [36].

Були й інші думки щодо розуміння поняття «краєзнавство», наприклад, дослідник А. Большаков (1929) уважав, що це наука, яка має свій конкретний предмет дослідження, – «місцевий край, до вивчення якого підходять зі своєю особистою, оригінальною точкою зору» [17].

Дослідник М. Альбрут у своїй статті «Краєзнавство – комплекс наук, але не комплексна наука» (1970) не погоджувався з таким визначенням А. Большакова. Він уважав, що краєзнавство – це науковий комплекс, який

об'єднує природознавство та суспільне краєзнавство, яке всебічно вивчає природу, населення, господарство, історію і культуру певної частини території країни (краю, області, міста, села).

Також науковець С. Шмідт писав: «Під краєзнавством розуміють науку, що вивчає розвиток і сучасний стан конкретних регіональних спільнот і територій, науково-популяризаторську і просвітницьку роботу певної тематики: про минуле та сьогодення будь-якого краю (зазвичай свого рідного – «малої батьківщини») і його пам'яток, форму суспільної діяльності, а також метод пізнання (від часткового до загального)» [324].

Сьогодні багато дослідників схиляються до того, що краєзнавство – це наука (П. Тронько, С. Шмідт). Звичайно існують й інші думки, наприклад, І. Прус категорично заперечує, що краєзнавство – це наука. У своїй книзі «Краєзнавча робота в школі» (1984) він пише: «Краєзнавство не можна вважати науковою дисципліною, оскільки воно не має чітко окресленого об'єкта дослідження і не здатне дати якісно нових знань». Крім того, вважає, що немає підстав зараховувати краєзнавство до методів навчання і виховання, тому що «метод, як відомо, – це спосіб засвоєння знань, формування певних якостей дитини». Краєзнавство ж, на думку автора, не розкриває конкретного способу пізнавальної або виховної діяльності. А отже, І. Прус розглядає краєзнавство як:

- важливий засіб здійснення міжпредметних зв'язків у навчанні;
- багатогранну діяльність – освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну, суспільно корисну і визначає його як «організовану і керовану краєзнавчу діяльність, спрямовану на всебічне вивчення та активне пізнання навколишнього середовища і природи» [208, с. 15–23].

Залежно від напрямів краєзнавчих досліджень розрізняють краєзнавство: історичне, педагогічне, географічне, літературне, екологічне, природниче, культурологічне, художнє, музичне тощо. На думку Н. Побірченко, кожен з цих напрямів краєзнавства – відносно самостійна наукова дисципліна, і водночас кожна з них є галуззю якоїсь науки

(історичне краєзнавство – галузь історії, географічне – галузь географії, музичне – галузь музики і т. п.) [193, с. 81].

Разом з тим В. Смирнов схиляється до того, що краєзнавство не можна вважати науковою дисципліною, оскільки воно не має чітко визначеного об'єкта дослідження, бо результати краєзнавчих досліджень переважно стосуються певної галузі науки. Оскільки краєзнавчу основу становлять багато наукових галузей та навчальних дисциплін, то об'єктом можуть бути природа, економіка, історичне минуле, література, мистецтво, педагогіка тощо, залежно від чого розрізняють види краєзнавства [265].

Визначення краєзнавства як педагогічного явища знаходимо в «Енциклопедії освіти», яка вийшла за редакцією академіка В. Кременя. На думку авторів *Енциклопедії*, краєзнавство – це комплексне дослідження рідного краю. А рідний край трактується як історико-культурний регіон, територіально-адміністративна одиниця [65, с. 430].

Найконкретніше трактування цього поняття ми знаходимо в Малій енциклопедії етнодержавства НАН України: «Краєзнавство – комплексна наука, яка різнобічно вивчає окреслену частину країни (регіону, області, району, населеного пункту)» [130].

Сьогодні існує безліч видів класифікацій краєзнавства. Це пов'язано з його комплексністю та інтегральністю. Краєзнавство як галузь суспільної діяльності за своєю внутрішньою структурою має певну кількість складників з характерними зв'язками між ними. Так, залежно від об'єкта вивчення, М. Костриця виділяє три взаємопов'язані елементи краєзнавства: географічне, історичне та соціальне [105, с. 8].

Зі свого боку А. Сафіуллін виокремлює географічне, природознавче, історичне, літературне краєзнавство [109, с. 4-5].

Така взаємозумовленість компонентів відбувається за певними ознаками – змістом і формою цієї структури. За формою організації діяльності К. Строев визначає краєзнавство державне (охоплює краєзнавчу діяльність органів місцевого самоврядування, управління, наукових установ

та організацій, закладів вищої освіти, музеїв, архівів, бібліотек, спрямовану на комплексне вивчення певної території), суспільне (пов'язане з участю громадських інституцій – товариств, спілок, асоціацій, гуртків, клубів, окремих дослідників у вивченні краю) та шкільне [265, с. 6]. Шкільному краєзнавству надається велика увага і сьогодні, оскільки воно є дієвим засобом у патріотичному вихованні молодого покоління [57, с. 12]. За змістом поділяється на історичне, географічне, літературне, культурологічне, економічне, природниче, екологічне тощо.

Дослідник В. Кістяківський вважає, що краєзнавство є «суто географічним», тому що всі процеси та явища відбуваються на конкретній території (історичні, етнографічні, природні, соціально-економічні). Краєзнавство має виражену географічну основу, тому найчастіше його розуміють як географічне краєзнавство, завданням якого є комплексне пізнання природних і соціально-економічних особливостей адміністративно-територіальних одиниць [93, с. 28].

Підкреслюючи пріоритетну роль географічного краєзнавства, В. Круль наголошує на тому, що: 1) географічне краєзнавство фіксує просторові утворення, простежує їхню можливу динаміку, формує уявлення про природне, географічне навантаження регіону; 2) витоки краєзнавства глибоко коріняться саме в географії [117].

Як відзначив академік С. Рудницький, важливими основами нації є рідна культура, історико-політичні традиції, расові ознаки, власна мова, які набирають сили лише у зв'язку з територією [228]. А це, своєю чергою, є вихідною аксіомою, оскільки визначає об'єкт наукового географічного краєзнавства, зокрема і слугує його методологічною основою, зауважував М. Костриця [102].

Виходячи з різноманітності складників краєзнавства, можна погодитися із позицією К. Дубняка і Ф. Матвієнко-Гарнаги, що воно є синтетичною наукою [62]. За твердженням К. Дубняка, краєзнавство повинно

досліджувати «стан засобів виробництва та продукційних сил у певному територіальному районі», а тому його змістом є:

- природа території (фундамент), на ньому базується народне господарство території;

- людина (сила), що використовує природу території, впливає на неї, планує своє господарство, виходячи з властивостей та особливостей природи території;

- економіка території (виробничий ефект дії людини на природу) [62].

Зі свого боку Ф. Матвієнко-Гарнага пояснює синтетичність краєзнавства його особливістю, стверджуючи, що воно має міждисциплінарний характер. Тому, виходячи зі своєї сутності, краєзнавство може бути структуроване на різноманітні складники [137].

Також можна використати генетично-чинниковий підхід, який передбачає виділення сутнісної основи, що стане їхньою вихідною базою. Такою основою, на думку Я. Жупанського і В. Круля, є територія, час і людина [71]. А отже, якщо об'єднувальним початковим елементом є територія, то географічне краєзнавство слугує стрижнем національного краєзнавства.

За розумінням П. Шищенка, сучасне географічне краєзнавство є багатопредметним. Його об'єктно-предметна сутність, наукові і практичні виміри пов'язані з функцією першої ланки в системі: краєзнавство – країнознавство – регіональна географія – географія. Географічне краєзнавство має своїм просторовим об'єктом територію (край), акваторію з островами, які мають ознаки етноландшафтно-господарської цілісності і в межах яких простежуються взаємозалежності між природними умовами, природними ресурсами і етносом, способами господарювання, ментальністю і духовними цінностями [321].

Фізико-географ Ф. Мільков убачає в географічному краєзнавстві багатопредметний і різнофункційний елемент культури як вид громадської

діяльності, як локально-регіональну географію, розрізняючи в ньому локальний і регіональний рівні дослідження [144].

Отже, можна стверджувати, що сучасна концепція краєзнавчої освіти має виходити із її сутності як соціокультурного явища, а отже, як галузі науково-практичної діяльності, що покликана вивчати та регулювати процес соціального становлення суб'єктів певного соціуму. Адекватне наукове обґрунтування й теоретичне розроблення методик засвоєння і творчого перероблення соціокультурного досвіду можливе за умови глибокого системного вивчення складників краєзнавства (географічного, історичного, літературного, мистецького) й активного використання здобутків передовим педагогічним досвідом. Вивчення географічного краєзнавства важливе для правильної й повної оцінки його сучасного та передбачення майбутнього розвитку, оскільки найближче соціокультурне оточення людини є відправним пунктом на шляху до пізнання природних і економічних особливостей своєї держави, світу загалом.

З урахуванням підходів різних авторів до сутнісних ознак поняття «краєзнавство» та специфіки нашого дослідження, зупиняємось саме на географічному краєзнавстві та наголосимо, що географічне краєзнавство є наукою, тому що будь-яка наука має завдання, предмет та об'єкт. Завданням краєзнавства є вивчення рідного краю. Предмет краєзнавства – освоєння знань про конкретний регіон, а об'єктом – територія, історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятники матеріальної та духовної культури. Особливістю географічного краєзнавства як науки є й те, що воно є інтегральною наукою, яка досліджує проблеми регіону в комплексі та взаємодії з людиною і природою, конкретизує історико-культурний процес, є засобом розвитку національної самосвідомості та усвідомлення необхідності збереження довкілля.

Проектуючи подальше дослідження, не можемо не зупинитись на категорії «краєзнавча діяльність» або «краєзнавча робота», бо вона є важливою умовою здобуття знань з краєзнавства та має безпосередній вплив

на формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів. Цей аспект перебуває в полі багатьох дослідницьких інтересів науковців. Відомий педагог А. Макаренко зазначав, що в процесі краєзнавчої діяльності виникають сприятливі умови для соціалізації молоді: «Мета і завдання нашого виховання повинні бути виведені не з чогось абстрактного, незнайомого кожній людині, а з нашої історії, з нашого суспільного життя» [129, с. 145].

Учений С. Рудницький, розробляючи дидактико-методичні засади навчання географії в школах різних рівнів, підготував і видав навчальні посібники з географії і популярні книги з географії України; розробив шкільні географічні карти («Початкова географія для народних шкіл», 1919 р.; «Україна – наш рідний край», 1921 р.; «Коротка географія України» у 2-х томах, 1924 р.; «Основи землезнавства України», 1926 р.), де охарактеризував в різних аспектах освітню і краєзнавчу діяльність [227].

Як зазначив В. Липник, краєзнавча робота, будучи невід'ємною частиною навчально-виховного процесу як засіб патріотичного виховання, сприяє поглибленому вивченню різних наук, засвоєння навичок самостійної дослідницької роботи, формування світогляду і високих моральних якостей, а також допомагає у виборі майбутньої професії [123].

Краєзнавець М. Кузін уважав, що через краєзнавчу роботу потрібно залучати викладачів у справжню наукову діяльність, щоб зробити заняття з краєзнавства одним із засобів підвищення кваліфікації вчителів [118].

Краєзнавча робота є дієвим засобом громадянського, патріотичного виховання. Вивчення рідного краю формує любов до малої Батьківщини, почуття належності до героїчного минулого. Важливими формами патріотичного виховання є залучення молоді до різних форм пошукової діяльності, зокрема участь в етнографічних, природничих, археологічних, географічних експедиціях, вивчення історії рідного міста, селища. Такі форми дають можливість зацікавити молодь та сприяти формуванню почуття гідності та патріотизму. Важливе місце для розвитку краєзнавчої роботи

належить педагогічним працівникам, які є головними носіями знань з історії, географії та ін. рідного краю. Тому якісна краєзнавча підготовка майбутніх фахівців, особливо майбутніх учителів географії, є дуже важливим завданням закладів вищої освіти [163].

Науковець І. Прус розглядає краєзнавство як «багатогранну діяльність – освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну, суспільно корисну і визначає її як організовану і керовану педагогами діяльність, спрямовану на всебічне вивчення та активне перетворення навколишнього життя і природи» [208, с. 15–23]. Зі свого боку Є. Ривкін розглядає її як системоутворювальний компонент педагогічної системи освітніх установ [216]. Показовим є зауваження Т. Самоплавської, що в процесі оволодіння краєзнавчими знаннями мотивується інтерес до краєзнавчої діяльності, розвиваються творчі здібності, бажання зробити свою роботу корисною, сформувати активну життєву позицію. Краєзнавча діяльність стимулює досліджувати найближче оточення. Головними методами краєзнавчої роботи є вивчення природно-географічних умов району і їх значення для господарського та культурного життя; вивчення природничо-економічного та культурно-побутового життя краю [235, с. 10].

Отже, краєзнавча робота – це один з аспектів пізнавального розвитку людини, що сприяє формуванню громадянських, ключових та предметних компетентностей, інтересу до своїх родинних і національних витоків, прагнення самостійності у здобутті краєзнавчих знань, розвитку пізнавальних інтересів до природи рідного краю. Процес формування краєзнавчих знань треба здійснювати поетапно, ураховуючи програми викладання географічних дисциплін, які мають поглибити й урізноманітнити становлення краєзнавчої компетентності. Отже, *краєзнавча діяльність* – це вид діяльності, суть якої полягає в систематичному вивченні рідного краю, що залежить від уміння вчителя організувати процес та визначати обсяг і зміст курсу «Краєзнавство».

Ще більше звужуючи наше дослідження та на виконання третього завдання, на підставі визначення понять «компетентність» і «краєзнавство» коротко представимо краєзнавчу компетентність і узагальнимо погляди щодо проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

Розкриття дотичних до поняття «краєзнавча компетентність» дефініцій «краєзнавство», «краєзнавча робота» та «краєзнавча діяльність» дозволяють нам репрезентувати далі погляди дослідників на основне поняття нашого дослідження.

Отже, можна зробити певне узагальнення, що формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів реалізується в процесі вирішення таких завдань:

- формування мотиваційної сфери, краєзнавчої спрямованості, розвиток географічного мислення, ціннісних орієнтацій, адекватної самооцінки (особистісний компонент);

- надання професійних знань (інтегрованих) з фундаментальних та спеціальних географічних дисциплін (когнітивний компонент);

- розвиток професійних умінь та навичок, які досягають за рахунок створення специфічних організаційно-педагогічних умов освітнього процесу, польової та педагогічної практики, де провідними видами діяльності здобувача вищої освіти є навчально-пізнавальна і пошуково-дослідницька діяльність.

Аналіз наукової літератури з проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів засвідчив, що вона посідає суттєве місце у спеціальній науковій літературі і привертає активну увагу дослідників. Краєзнавча компетентність тісно пов'язана з поняттями власне компетентність та краєзнавство, є міждисциплінарною й ґрунтується на положеннях філософії, соціології, психології та ін. Значна кількість науковців доводить, що компетентність є інтегральним явищем, під яким розуміють володіння відповідними знаннями, вміннями, навичками й способами діяльності та може бути досягнута в самому процесі діяльності.

Визначення «краєзнавчої компетентності» тісно пов'язано з поняттям «краєзнавство», витоки якого знаходимо ще в працях античних філософів. На сьогодні відсутній єдиний погляд на поняття «краєзнавство», і воно розкривається з різних аспектів: педагогічного, етнічного, культурного, економічного, екологічного тощо. У світлі нашого дослідження ми будемо використовувати географічне краєзнавство, під яким розумітимемо *інтегральну науку, завдання якої полягає у вивченні рідного краю, предметом є освоєння знань про конкретний регіон, а об'єктом – територія, історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятники матеріальної та духовної культури, при цьому вона досліджує проблеми регіону в комплексі та взаємодії з людиною і природою, конкретизує історико-культурний процес, є засобом розвитку національної самосвідомості та усвідомлення необхідності збереження довкілля.* Важливим аспектом «краєзнавчої компетентності» є краєзнавча діяльність або робота. Потреба в урахуванні вимог ринку праці в ході підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних до професійної та соціальної самореалізації, творчої, ініціативної діяльності в умовах глобалізації, інформаційного простору, зумовлює звернення до компетентнісного підходу в процесі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів як базового для сучасної вищої освіти.

Загалом представлений у цьому підрозділі матеріал є необхідною і достатньою джерельною базою для розкриття сутності і структури, а також визначення педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності в процесі фахової підготовки, що є предметом дослідження наступних підрозділів нашої роботи.

1.2. Сутність і структура краєзнавчої компетентності майбутніх географів

Глибокі соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають нових підходів до розвитку освіти, а також до проблеми краєзнавчої компетентності географа. Виходячи з цього, метою вивчення краєзнавства студентами географічних спеціальностей ЗВО є формування їхньої краєзнавчої компетентності, до змісту (характеристик) якої належать системні краєзнавчі знання, уміння і практичні навички їх застосування і під час викладання географії, і в процесі організації краєзнавчої роботи, у готовності до продуктивної краєзнавчої діяльності.

Отже, метою цього підрозділу є розкриття сутності та структури базового поняття нашого дослідження – краєзнавчої компетентності майбутніх географів. Вона буде досягатися в такій послідовності:

- визначення поняття краєзнавчої компетентності як міждисциплінарного феномену;
- з'ясування педагогічної сутності та змісту поняття «краєзнавча компетентність»;
- визначення її характеристика сутності і структурних компонентів краєзнавчої компетентності.

На виконання завдання цього підрозділу дослідження розкриємо поняття краєзнавчої компетентності як міждисциплінарного феномену, а такий підхід можливий лише за умов визначення змісту поняття «краєзнавство», що лежить в його основі. Отже, вважаємо за необхідне визначити поняття «краєзнавство» з погляду різних наук.

У Географічній енциклопедії України краєзнавство розглядається як вивчення взаємозв'язків природних і соціальних явищ рідного краю з науковою, навчальною, виховною та практичною метою [42].

Краєзнавство – галузь наукових знань, що виникла на основі: історії, географії, археології, етнографії, природознавства, економіки, культурології

та ін. Міждисциплінарний характер краєзнавства впливає на основні напрями розвитку сучасної науки та посилює інтеграційні процеси, взаємозв'язок різних галузей знань у процесі вивчення конкретного краю. Кожна з таких дисциплін сприяє поглибленню всебічного та цілісного дослідження краю. Воно органічно поєднує отримані знання щодо інших наук у цілісну систему наук про рідний край: як гуманітарний складник – досліджує край у різноаспектній направленості; як навчальна дисципліна – не тільки оптимізує інтерес молоді до своєї «малої батьківщини», ознак її розвитку, культурної спадщини, видатних діячів краю, але й впливає на усвідомлення власного місця в історії, скеровує свій інтелектуальний потенціал, здібності, можливості щодо розвитку «рідного краю».

Краєзнавство як складна багатоаспектна система знань є галуззю науково-практичної діяльності, якою займаються історики, географи, фахівці мови і літератури, архітектори, працівники мистецтв. Тому краєзнавство може бути різне: історичне, географічне, літературне, археологічне. Об'єктами вивчення краєзнавства є природа, населення, історія, господарство, мистецтво, культура – усі ці поняття належать до різних галузей знань, але дозволяють синтезувати образ рідного краю.

Методологічні засади краєзнавства визначено як систему знань (емпіричних і теоретичних) та процес пізнання природних і соціокультурних явищ та процесів, що дозволяє розглядати краєзнавство з різних позицій:

– «систематичне й усебічне пізнання свого краю (області, району, міста, села), облік і врахування його природних, економічних і культурних ресурсів, географічних, етнографічних та особливостей історії, суспільного життя і перспектив розвитку» (П. Іванов);

– «комплекс дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, предметом яких є наукове і всебічне пізнання краю» (О. Барков);

– «галузь знань, яка характеризує життєдіяльність людини на рідній землі, у часі та просторі» (Ю. Самохін);

– «комплексне вивчення рідного краю – його розвитку та динаміки» (А. Даринський).

Різноманітність підходів до проблеми визначення змісту поняття «краєзнавство» характеризує його комплексну сутність і той факт, що основні його положення взаємодоповнюють один одного.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців краєзнавство може сприяти:

– подоланню предметної орієнтації на зростаючу диференціацію науки та звернення уваги на культуру;

– побудові міжпредметних зв'язків не на міждисциплінарному, а на життєво-діяльнісному рівні;

– становленню краєзнавства як одного з чинників духовно-морального виховання майбутнього фахівця.

Отже, ми спостерігаємо міждисциплінарність одного зі складників поняття «краєзнавча компетентність» – краєзнавство, що розглядається з точки зору багатьох наук: історії, культури, географії, педагогіки тощо і є міждисциплінарним. Це дозволяє зробити припущення про те, що ця характеристика (міждисциплінарність) буде спроектована й на основне поняття.

Одним із підтверджень цього припущення є погляд В. Кременя на краєзнавчу освіту як одного із важливих засобів створення культуротворчого середовища в освітньому процесі, що відкриває людині навколишній світ з усією багатогранністю складних відносин природи, суспільства й особистості, задовольняє потреби в самопізнанні, самореалізації, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, зокрема розвитку пізнавальних інтересів. Пізнання навколишнього середовища, розглянутого у світлі інформації, проходить через аналіз й узагальнення відтвореної у свідомості інформації, коли навчальне сприйняття світу поступово переходить від чуттєво-практичного до теоретичного. У зв'язку з цим доцільно розглядати, на думку дослідника, розвиток краєзнавства і

краєзнавчої освіти в полікультурному контексті – історичному діалозі, взаємовідновлювальних стосунках зі світовим художнім, духовним, ідеологічним, соціокультурним процесом (В. Кремень) [114].

Друге поняття дефініції «краєзнавча компетентність» – компетентність – науковці (Г. Лисичарова, І. Рожі, Л. Вішнікіна) розглядають як комплексну якість особистості, пов'язану з інтеграцією професійних знань, умінь і способів діяльності, ціннісних відносин. У цій системі ціннісні відносини, професійно-ціннісні орієнтації, мотиви діяльності фахівця постають як чинники, що впливають на ціннісну свідомість студентів, розвивають, коригують їхні духовно-моральні уявлення. На цей процес впливає і специфіка відповідного навчального предмета. Щодо нашого дослідження таким предметом є географія – єдиний предмет, який вивчає природу, населення, економіку в їх різноманітності і взаємозв'язку. Географічна освіта – різновид професійної освіти, що забезпечує підготовку фахівців з різних галузей географії [321].

В умовах модернізації системи освіти краєзнавчу підготовку майбутніх географів необхідно розглядати з позицій компетентнісного підходу, оскільки кінцевий результат їхньої освіти спрямований на підготовку фахівця, що володіє професійною компетентністю. Виявляється, що сутність компетентнісного підходу в системі професійної освіти полягає в спрямованості освіти «на розвиток особистості студента в результаті формування у нього таких особистісних якостей, як компетентність, за допомогою вирішення професійних і соціальних завдань в освітньому процесі» [80].

Науковець А. Хуторський вважає, що впровадження компетентнісного підходу в нормативний, змістовий і практичний складники освіти дозволяє вирішити важливу проблему, коли студенти на високому рівні засвоюють теоретичні знання, проте на практиці, стикаючись з професійними завданнями, нездатні їх вирішувати, оскільки не вміють застосовувати здобуті знання [301].

Компетентнісний підхід сприяє не просто накопиченню знань з предмета, а й умінь самостійно оперувати цими знаннями. Ідеальним результатом сучасної освіти повинен стати компетентний фахівець, а реальним – створення умов для досягнення поставленої мети в освітній установі будь-якого типу.

Упровадження компетентнісного підходу в освіті змусило привернути увагу до теоретичних та практичних питань формування професійної компетентності фахівців різного профілю, зокрема краєзнавчої компетентності саме як професійної. Більшість дослідників трактують професійну компетентність як інтегроване поняття, де основними базовими складниками є знання, уміння, навички, які фахівець здобуває у процесі навчальної та професійної діяльності. Важливе місце у формуванні компетентного фахівця займають ціннісні установки й готовність до набуття знань та здійснення професійної діяльності, а фундаментальною основою компетентності є особистісні якості.

На думку вчених, ціннісні орієнтації – це стійкі утворення в структурі особистості майбутнього фахівця, що характеризують його ставлення до інтересів суспільства, професії, самоактуалізації тощо [61].

Своєчасно сформовані, чітко усвідомлені ціннісні орієнтації спрямовують фахівця на цілеспрямовану та організовану поведінку. Тому необхідно з'ясувати життєві та професійні цінності майбутніх географів, оскільки вони виконують функцію стимулів і забезпечують реалізацію активності на нормативному та особистісному рівнях, сприяють розвитку потреби в постійному самовдосконаленні та самореалізації.

Зі свого боку В. Саюк указує, що професійна компетентність педагога-географа – це «інтегрована професійно-особистісна характеристика педагога, яка містить ціннісні орієнтації, фахові і функційні знання, вміння і навички та особистісні якості, спрямовані на досягнення ефективного результату у професійній діяльності» [236].

Можна погодитися з визначенням Є. Павлютенкова, що професійна компетентність фахівця є формою виконання своєї діяльності, зумовленої глибокими знаннями властивостей перетворюваних предметів (людина, група, колектив), вільним володінням змістом власної праці, а також її відповідністю професійно важливим якостям учителя, його самооцінка, ставлення до праці [179, с. 65].

Професійну компетентність географа можна розглядати як сукупність географічних знань, умінь, навичок і способів діяльності, спрямованих на професійну діяльність, а також особистісне ставлення до географії. Із зазначеного вище випливає, що краєзнавча підготовка студентів-географів полягає в оволодінні знаннями, вміннями й навичками щодо питань історії, природи, демографії, господарства, екології, культури та побуту території, яка називається «своєю місцевістю», «рідним краєм» з метою організації краєзнавчої діяльності [82].

Окремий інтерес становить дослідження І. Рожі, яка, досліджуючи професійну компетентність майбутнього вчителя географії в краєзнавчо-туристській роботі, визначає краєзнавчу компетентність як багатофакторну якість, що є результатом набуття певних компетенцій та виявляється в загальній здатності й готовності до цього виду діяльності з учнями, що базоване на знаннях, вміннях; індивідуальному практичному досвіді вивчення особливостей рідного краю, де ключову роль відіграють пізнавальні дії дослідницького характеру під час туристських походів, подорожей, експедицій; ціннісній орієнтації, інтегративних показників особистості (стиль спілкування, ставлення до себе й своєї діяльності), набутих у процесі навчання та зорієнтованих на самостійну участь у подальшій педагогічній діяльності краєзнавчо-туристського спрямування [221].

О. Тімець фахову компетентність майбутнього вчителя географії розуміє як «інтегральну характеристику особистісного становлення майбутнього вчителя (наявність мотивації навчання й ціннісних орієнтацій)

та опанування ним професійною діяльністю, що пов'язано зі здатністю осмислено засвоювати комплекс знань, умінь і способів діяльності з конкретного предмета (географії) й оволодіння логічними операціями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) з фундаментальних та спеціальних географічних дисциплін; уміння самостійно працювати, вести пошуково-дослідницьку діяльність у визначеному колі питань та прагнути до постійного професійно-особистісного розвитку» [24; 25; 278, с. 46].

У процесі становлення професійної компетентності майбутнього географа краєзнавча компетентність відіграє визначальну роль. Сформованість цієї якості особистості географа дозволяє цілеспрямовано й ефективно здійснювати краєзнавчу діяльність з пошуку, обробки та використання краєзнавчого матеріалу для ефективного використання в професійній діяльності [27].

Краєзнавча компетентність як мета й результат освіти зорієнтована на підготовку майбутніх фахівців з географії до повноцінного життя в сучасному суспільстві, а краєзнавча підготовка майбутніх географів вимагає не тільки використання краєзнавчих знань у подальшій професійній діяльності, але й вирішення конкретних практичних завдань у географічній освіті [26].

Аналіз наукових робіт свідчить про однотайність думки серед науковців, що краєзнавча компетентність є складовою частиною (компонентом) професійної компетентності майбутнього географа та його діяльності. Для майбутніх географів краєзнавчу компетентність науковці (Г. Лисичарова, І. Рожі, Л. Вішнікіна) розглядають як складне системне утворення, що може складатися з кількох блоків, наприклад, ключових – знання, уміння, навички, способи мислення, технологія виконання дій, характерних саме для краєзнавчої діяльності, та спеціальних, що характеризуються специфікою краєзнавчої освіти.

У наукових працях, присвячених досліджуваній проблемі, відзначається важливий, на нашу думку, аспект, а саме – міжпредметний

характер краєзнавчої компетентності, її наскрізне значення для реалізації інших видів професійної компетентності. Так, І. Прус зауважує, що краєзнавча компетентність сприяє здійсненню міжпредметних зв'язків у навчанні та є передумовою розвитку багатогранної діяльності – освітньо-пізнавальної та пошуково-дослідної [208, с. 15–23].

Як бачимо з репрезентованих поглядів на поняття «професійна» або «фахова компетентність» та «краєзнавча компетентність», у контексті підготовки майбутніх географів краєзнавча компетентність є суттєвим складником їхньої фахової компетентності.

Аналіз наукової літератури з проблем компетентнісного підходу в освіті, теорії та практиці формування *краєзнавчої компетентності* (О. Браславська, І. Рожі, В. Саюк, Є. Павлютенкова, Г. Пустовіт та ін.) зумовив висновки про розгляд досліджуваного типу компетентності як *інтегральної характеристики особистості, що має міждисциплінарний характер і є результатом набуття певних знань, умінь і навичок та проявляється в готовності до продуктивної пізнавально-краєзнавчої діяльності та вмінні застосовувати індивідуальний практичний досвід вивчення особливостей рідного краю, де ключову роль відіграють пізнавальні дії дослідницького характеру.*

Отже, ми наблизились до виконання другого завдання цього підрозділу дослідження – з'ясування педагогічної сутності та змісту поняття «краєзнавча компетентність».

Перш за все наголосимо на тісному взаємозв'язку краєзнавства й освіти, що цей аспект завжди був і буде актуальним. Цю тему порушували у своїх працях українські вчені І. Безкоравайний, Л. Гайда, О. Деміфенко, О. Діброва, М. Дмитрієнко, Ф. Заставний, С. Захаров, М. Костриця, М. Крачило, В. Прокопчук, В. Серебрій, І. Соколова, П. Тронько, Ф. Шевченко та ін. [38; 76; 112; 205; 282–284].

На думку В. Степанкова, краєзнавство як компонент освітнього процесу сприяє реалізації принципу гуманітаризації освіти, а в підсумку і

гуманізації освіти, оскільки воно тісно пов'язане з культурою (комплексом форм і методів взаємодії поколінь щодо прийняття людської культури на конкретній території); науково-педагогічними знаннями (вивченням історії та сучасного стану сфери освіти будь-якого краю в загальноукраїнському контексті); соціальною практикою людини (сукупністю способів взаємодії поколінь щодо освоєння системи соціальних норм і відносин у суспільстві) [260, с. 8].

Крім того, на значущості краєзнавства в освіті наголошували відомі педагоги С. Русова, К. Ушинський, Я. Коменський, А. Макаренко, Г. Песталоцці та ін., погляди яких ми докладно розкрили в першому підрозділі нашого дослідження [229;289;129].

Як бачимо, краєзнавство посідає одне з чільних місць у системі освіти. Тож можна стверджувати, що і формування краєзнавчої компетентності як однієї з найважливіших у професійній підготовці географів має важливе значення.

У світлі нашого дослідження коротко розглянемо, хто такі майбутні географи і яку роль у їхній фаховій підготовці відіграє краєзнавча компетентність.

За визначенням Кембриджського словника прогресивного учня та тезауруса, географ (*geographer*) – це людина, яка вивчає географію [338].

У Словнику української мови географ зазначений як фахівець з географії. Він етнограф, невтомний мандрівник-географ і лікар, знавець народної медицини [86, с. 51].

Зазначимо, що в контексті нашого дослідження терміном «*географ*» ми визначаємо людину з професійною географічною освітою, яка володіє глибокими знаннями не тільки з географії загалом, а й знаннями основ загального землезнавства, геології, картографії, ґрунтознавства, біогеографії, країнознавства та краєзнавства. При цьому теоретичних знань та практичних умінь недостатньо, щоб фахівець став професійно компетентним. А отже, професійні компетенції майбутнього географа становлять систему показників

діяльності, у яких відображена специфіка географії як дисципліни світоглядного характеру і процесу навчання географії як процесу пізнання.

Методика навчання географії ґрунтується на певних принципах поновлення її змісту: гуманізації, екологізації, плюралізму підходів, історизму, міждисциплінарної інтеграції, системності.

Майбутній географ повинен уміти впровадити краєзнавчий матеріал в освітній процес за допомогою реалізації різних видів діяльності – пізнавальної, пошуково-дослідницької, колективно-творчої, ціннісно-орієнтаційної, що спрямовані на ефективне вивчення змісту краєзнавчого компонента.

Зрозуміло, що майбутній фахівець має володіти професійно значущими якостями, під якими вчені (В. Шадріков та ін.) розуміють здатності суб'єкта до включення в процес діяльності, що впливає на ефективність її виконання, та визначають можливості людини в професійній діяльності [313].

Відзначимо, що професійна підготовка майбутніх географів повинна передбачати, крім географічного, історичного, екологічного, соціально-економічного матеріалу, який буде впливати на формування загальнолюдських, громадських і національних цінностей, ще й вирішення завдань проблемного характеру, формування краєзнавчої компетентності зокрема.

Успішне формування краєзнавчої компетентності в майбутніх фахівців можливо за умови посилення мотиваційного аспекту навчання у ЗВО, його суспільної спрямованості через широке використання сучасних технологій та засобів навчання, використання новітніх посібників, дидактичних засобів і комп'ютерних програм.

Мотиваційну сферу особистості досліджували Л. Божович, В. Ковальов, О. Леонт'єв, Д. Мак-Клеланд, С. Рубінштейн, А. Маркова, О. Орлов. У своїх працях учені виділяють професійні мотиви, зумовлені зацікавленістю професією, можливістю виявлення творчості, набуття досвіду. На думку С. Вершловського, для фахівця в структурі мотивів

важливим виявляється усвідомлення потреб у процесі діяльності. У мотивах виражена особистісна активність людини, її здатність ставити перед собою цілі й підпорядковувати їм свою діяльність [31].

У процесі професійної підготовки майбутніх географів зміст фундаментальних і спеціальних дисциплін не може бути засвоєно на рівні знань, навичок та вмінь. Потрібно сформувати особистісне ставлення, необхідність усвідомлення важливості їх вивчення. Засвоєння професійного матеріалу має відбуватися на рівні переживання, морального ставлення до ситуації, розкривати значення отриманих географічних знань у житті й професійній діяльності.

Актуальними якостями компетентних географів вважаємо:

- спеціальні: об'єктивні (наукова підготовка) і суб'єктивні (педагогічна майстерність, зацікавленість, творчість тощо);
- особистісні: громадянська позиція, моральна чистота, тактовність, педагогічний оптимізм, творчий підхід.

Отже, формування ціннісних орієнтацій, мотивації до краєзнавчої діяльності є важливим для вдосконалення змісту і форм професійної підготовки майбутніх географів, а також для пояснення механізму становлення та сутності краєзнавчої компетентності.

Розкриваючи педагогічну сутність краєзнавчої компетентності, ми не можемо обійти увагою дослідження Г. Гришиної, яка визначає функції краєзнавчого матеріалу. Проте, на нашу думку, саме цей підхід дозволяє схарактеризувати сутність краєзнавчої компетентності та її функції під час фахової підготовки майбутніх географів. Науковиця окреслює освітню, розвивальну і виховну функції [53].

Освітня функція краєзнавчого матеріалу полягає в отриманні та засвоєнні суми знань студентами про рідний край, навколишню дійсність, формування загальнонавчальних умінь і навичок. У цьому відношенні безпосереднє призначення краєзнавчого матеріалу виражається в розширенні та поглибленні знань навчальних дисциплін на прикладі своєї області, краю,

регіону; конкретизації навчальних предметів фактами, подіями, явищами місцевого життя, ілюстрації наукових положень, доказів, порівнянь. У процесі навчання студенти здобувають уміння та навички роботи з архівними документами та першоджерелами, довідниками, книгами, бібліографією, уміння вивчати, аналізувати, узагальнювати і творчо використовувати краєзнавчі знання в освітній діяльності.

Розвивальна функція краєзнавчого матеріалу полягає в розвитку інтелектуальних, пізнавальних, творчих здібностей студентів, глибокого прагнення та залучення до культурної спадщини рідного краю. Переробка краєзнавчого матеріалу формує мислення майбутніх фахівців – процес свідомого відображення дійсності в її об'єктивних властивостях, зв'язках і відносинах, що сприяє розвитку пошукових, дослідницьких умінь.

Виховна функція краєзнавчого матеріалу виражається у формуванні в майбутніх фахівців свідомого ставлення до навчання, коли знання, зокрема краєзнавчі, перетворюються на переконання, життєву потребу й осягнення істини – набувають ціннісного сенсу. У цьому відношенні краєзнавчий матеріал – один з дидактичних доцільних засобів виховання в освітньому процесі, тобто студенти під керівництвом педагога або в процесі самостійної роботи набувають знання про природу, географічне положення, економіку, історію і культуру, особливості праці та побуту населеного пункту (села, міста, району, області), формують моральні та патріотичні почуття, уміння та навички в процесі дослідження рідного краю, що становить науковий і пізнавальний інтерес.

На наш погляд, цей перелік варто доповнити більш специфічними функціями краєзнавчої компетентності: культурологічною, теоретико-методологічною й дослідницькою. Такі функції впливають з розуміння багатоаспектності поняття «краєзнавство». Розкриємо їх більш докладно.

Культурологічна функція відображає можливості впливу краєзнавчої компетентності на підвищення рівня загальної культури майбутніх фахівців, оскільки:

– вивчення цілісного феномену культури, особливостей історичного, етнокультурного розвитку в контексті залученості в соціально-економічні, політичні, духовні умови певної історичної доби рідного краю робить продуктивний вплив на формування духовних якостей особистості студента, заснованих на повазі й любові до свого краю, почуття гордості за «малу батьківщину», її досягнення;

– сприйняття й засвоєння культурної спадщини, культурних цінностей і норм рідного краю, розвивають такі особистісні якості, як здатність до культурної ідентифікації, до інтеріоризації (переходу до внутрішніх) культурних цінностей, формують творчий підхід до вивчення й використання культурної спадщини, ціннісне ставлення до історії, культуротворчої діяльності людей рідного краю, творять матеріальні та духовні цінності;

– фундаментальні знання про культуру рідного краю, яка постає в якості сукупності ідеалів, норм, зразків поведінки, сприяють виробленню певної громадянської позиції, індивідуального стилю поведінки, способу життя, установок, ціннісних орієнтацій, що відповідають культурним нормам; розвивають комунікативні вміння студентів (брати інтерв'ю, вести бесіду, діалог, слухати, ставити запитання, встановлювати особисті контакти); підвищують культуру теоретичного і творчого мислення;

– багатство культурних цінностей рідного краю дозволяє людині сформувати соціально значущі цілі, сконцентрувати на них свої здібності, можливості, дії і, керуючись наявними в рідному краї культурними нормами, відкрити нові горизонти духовної та соціальної творчості для самореалізації та саморозвитку.

Теоретико-методологічна функція полягає в реалізації комплексу теоретичних знань про рідний край, умінь аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення, рефлексії, навичок пошуково-пізнавальної, креативної діяльності, здібностей, необхідних студентам, щоб здійснювати особистісно значущу продуктивну діяльність щодо вирішення теоретичних і

практичних завдань, пов'язаних з усвідомленням цінності краєзнавчої інформації.

Практико зорієнтована основа цієї функції допомагає майбутньому фахівцю усвідомлено використовувати систему наукових положень, понять, категорій, що дозволяють скласти цілісну картину становлення та розвитку рідного краю, установити зв'язки їхніх смислів, зіставляти значення, застосовувати засоби та методи аналізу й самоаналізу, оцінки й самооцінки культурної спадщини минулого і сьогодення, явищ і подій, що відбуваються в соціокультурному середовищі рідного краю. Така функція розкриває загальні особливості досліджуваних явищ, подій, фактів, тенденції та закономірності розвитку історичних, культурних, процесів, викликає в студентів інтерес до знань за допомогою глибинного проникнення в їхнє джерело (методологічну основу), розвиває прагнення до самостійної творчої дослідницької діяльності, визначає можливість породження нових ідей у конкретних ситуаціях, забезпечує евристичність мислення.

Дослідницька функція краєзнавчої компетентності знаходить свою реалізацію:

– у межах пошукової роботи в процесі здобування знань про факти і явища навколишнього життя рідного краю в ході заняття, у процесі самостійної роботи з архівними, музейними документами, першоджерелами, книгами, під час спортивних, туристичних, оздоровчих походів тощо. Пошук, читання, вивчення краєзнавчої інформації, спостереження за особливостями життя свого краю спрямовано на застосування методів комплексного аналізу, обробки даних, систематизації понять, узагальнення краєзнавчих знань, установлення зв'язків з раніше вивченим матеріалом;

– у процесі виконання індивідуальних та групових освітніх краєзнавчих проєктів теоретичного і практико зорієнтованого характеру. Грамотно реалізована дослідницька функція вчить добувати й уточнювати факти, перевіряти окремі теоретичні висновки, здійснювати певні пізнавальні дії, що виражаються в різних конкретних формах залежно від способу постановки

завдання (краєзнавчі експозиції, виставки, конкурси, олімпіади, туристсько-краєзнавчі походи тощо). Дослідницька функція забезпечує цінними краєзнавчими відомостями, знаннями, необхідними для практичної діяльності, пробуджує й розвиває пізнавальні здібності, інтерес і позитивну мотивацію до набуття знань про рідний край заради задоволення та допитливості.

Самостійне вирішення практичних і теоретичних завдань у контексті дослідницької діяльності вимагає здатності точно й адекватно коригувати та контролювати хід свого просування в освоєнні краєзнавчих знань і створювати передумови до подальшого творчого пошуку.

Функції краєзнавчої компетентності тісно взаємопов'язані між собою, тому розгляд кожної з них окремо був би однобічним і суб'єктивним, і тому ми, розуміючи всю умовність проведеного нами розподілу, представили їх як елементи цілісної системи.

Визначення педагогічної сутності краєзнавчої компетентності, її місця в освітньому процесі та методологічного підґрунтя дозволяє нам перейти до реалізації третього завдання цього підрозділу – визначення структури краєзнавчої компетентності майбутніх географів, що посідає важливе місце в нашому дослідженні.

Перш ніж перейти до визначення структури краєзнавчої компетентності, стисло розкриємо поняття «структура».

У Великому академічному словнику «структура» – це взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; устрій, організація чого-небудь [27. с. 789]. У Словнику слів іншомовного походження тлумачення таке саме з доповненням, що «структура» походить від лат. *structura* – побудова, розміщення [327]. В іншому тлумаченні – це певний функційний взаємозв'язок складових частин об'єкта [267]. Узагальнюючи ці тлумачення, визначимо структуру як певну множину елементів, що є взаємопов'язаними, виконують низку спільних функцій. Це повертає нашу увагу до системи та системного підходу.

Логічно далі розглянути структуру компетентності. Одразу звернемось до наукових розвідок у галузі компетентності майбутнього вчителя, що є найближчим для нашого дослідження.

Так, відомі українські дослідники (І. Бех, І. Зязюн) виокремлюють у структурі компетентності майбутнього вчителя такі компоненти: мотиваційний, аксіологічний, гностичний, практичний, особистісний та творчий [14; 81].

Привертає увагу позиція Н. Кузьміної, яка формулює структуру професійної компетентності з п'яти елементів або видів компетентності: спеціальна і професійна компетентність у галузі дисципліни, що викладається; методична компетентність (щодо способів формування знань, умінь в учнів); соціально-психологічна компетентність (мотиви, здібності, напрями учнів); аутопсихологічна компетентність (переваги та недоліки власної діяльності та особистості) [119, с. 90].

Цікавим є підхід до структури професійної компетентності В. Крижка та Є. Павлютенкова, які визначають таку структуру за трьома сферами: операційно-технологічна – знання, уміння, навички, професійно важливі якості педагога; мотиваційна – духовний світ особистості (потреби, професійні орієнтації та мотиви діяльності); рефлексивна – уявлення педагога про себе, власні якості й результати діяльності, самооцінка, яка формує навички самоаналізу власної діяльності [179, с. 15].

І. Міщенко, узагальнюючи наукові розвідки, стверджує, що в структурі компетентності найчастіше виокремлюють: операційно-технічну (знання, уміння, навички, професійно значущі якості); мотиваційну (спрямованість, інтерес, мотиви, потреби); практично-діяльнісну сферу (засоби виконання діяльності, результативні показники діяльності) [149, с. 7–8].

І. Смагін, узагальнюючи зарубіжний педагогічний досвід (R. Deakin Crick, M. Liakopoulou, A. K. Kulshrestha Kshama Pandey та ін.), зауважує, що «у процесі визначення структури професійної компетентності з можливістю

перевірки рівня розвитку її складників доцільно виокремлювати знання, уміння, навички, ставлення та моделі професійної поведінки» [251].

Привертає увагу також структура професійної компетентності, визначена А. Марковою, що містить чотири блоки: професійні психолого-педагогічні знання; професійні педагогічні вміння; професійні психологічні позиції, установки, необхідні для професії; особистісні особливості, що забезпечують оволодіння професійними знаннями й уміннями [136, с. 87].

Отже, одностайного погляду на структуру педагогічної компетентності чи професійної компетентності вчителя немає. Проте відзначимо, що наявні позиції не суперечать одна одній, а лише доповнюють чи уточнюють.

Звернемось до структури професійної компетентності географа, оскільки наше дослідження стосується саме майбутніх географів.

За визначенням Г. Пустовіт, краєзнавча компетентність учителів географії – це багатофакторна особистісна якість, що:

- є результатом набуття певних компетенцій та проявляється в готовності до ефективної професійної діяльності вчителя географії, основою якої є набуті системні краєзнавчі знання, уміння і практичні навички їх застосування і під час викладання географії, і в процесі організації краєзнавчої роботи школярів за межами школи;

- проявляється під час застосування у професійній діяльності індивідуального практичного досвіду вивчення особливостей рідного краю, де ключову роль відіграють пізнавальні дії дослідницького характеру (на уроках, екскурсіях, під час туристських походів, подорожей, експедицій тощо);

- є визнанням й усвідомленням цінності сформованих професійних якостей (толерантний стиль суб'єкт-суб'єктної взаємодії в учнівсько-педагогічному колективі, спілкування з батьками, відповідальність за якість своєї професійної діяльності, потреба у творчому її здійсненні та постійному підвищенні свого фахового рівня) [211, с. 72].

У дисертаційній праці «Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності» М. Елькін інтерпретує професійну компетентність учителя географії як «інтегральну особистісну якість, яка характеризує здатність до розв'язання професійних проблем і типових професійних завдань, що виконують у реальних ситуаціях педагогічної діяльності, з використанням знань, умінь, навичок і нахилів, освітнього і життєвого досвіду, цінностей» [64, с. 173]. Зі свого боку В. Саюк у структурі професійної компетентності (складній інтегрованій системі, яка складається із взаємопов'язаних компонентів та елементів) вчителя географії визначає мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний компоненти [236].

С. Кирилюк, розкриваючи проблеми викладання географії у школі, виділяє чотири компоненти професійно-педагогічної компетентності:

– емоційно-ціннісний: ціннісні уявлення про особистість учителя, сформованість моральних якостей, цілісність особистості, інтерес до професійної діяльності, розвиток духовних цінностей;

– предметно-теоретичний: оперування основними теоретичними знаннями в предметній галузі «Географія», демонстрація знань у галузі гуманітарних, соціально-економічних, психолого-педагогічних наук, аналіз та узагальнення різних теоретичних підходів до вирішення завдань професійної діяльності, здатність орієнтуватися в науковій картині світу;

– операційно-технологічний: уміння ставити професійні завдання та приймати рішення, працювати за різними методичними системами та технологіями, ефективно використовувати сучасні та традиційні засоби навчання, володіти специфічними географічними вміннями, проявляти організаційні здібності, здійснювати інноваційні творчі проекти, мати певний рівень комунікативної майстерності та здатність до рефлексії;

– професійно-особистісний: сформованість позитивної психологічної позиції, наявність професійної спостережливості, прояв толерантності, креативності, емпатії, ступінь усвідомлення педагогічної діяльності [204].

Раніше ми визначили, що краєзнавча компетентність є складником професійної компетентності майбутніх учителів географії. Тож розглянемо погляди науковців на її зміст. Аналіз літератури засвідчує, що на сьогодні проблема структури краєзнавчої компетентності висвітлена в поодиноких працях. Наведемо кілька варіантів структури краєзнавчої компетентності, запропонованих дослідниками.

Г. Пустовіт та І. Зиль визначають у структурі краєзнавчої компетентності такі компетенції:

- мотиваційну – сформованість мотивації до організації й здійснення краєзнавчої роботи, усвідомлення її значущості;

- емоційно-ціннісну – прояв емоційних характеристик власної професійної діяльності, що виникають у процесі її здійснення, тим самим детермінують мотиви і спонуки до підвищення ефективності цієї діяльності;

- активно-пізнавальну – опанування раціональними прийомами розумової діяльності;

- предметно-професійну – наявність системно сформованих і логічно побудованих теоретичних знань про зміст, основні форми й методи організації і здійснення краєзнавчої роботи в школі;

- саморозвитку – готовність використовувати систему здобутих знань, умінь, навичок у процесі організації і здійснення краєзнавчої роботи для власного саморозвитку, здатність до самоорганізації в пізнавально-дослідницькій діяльності;

- дослідницьку – здатність не тільки до самостійної організації і проведення краєзнавчої роботи, а й до виявлення її недоліків, визначення можливостей їх усунення та напрямів подальшої діяльності [211, с. 75–79].

Своєю чергою, на підставі аналізу психолого-педагогічної і фахової літератури І. Рожі у структурі краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії визначає мотиваційний, когнітивний і діяльнісний компоненти, кожному з яких притаманні: мотиваційний, емоційно-ціннісний – наявність мотивації й розуміння цінності краєзнавчо-туристської роботи,

виявлені потреби в поповненні знань, що може проявлятися у формі пізнавального інтересу до мети діяльності, стимулювання процесу розвитку мислення; активно-пізнавальний, предметно-професійний – передбачають наявність знань, умінь, пізнавальних здібностей і навичок, необхідних для здобуття нових знань, володіння методами краєзнавчо-туристської роботи; саморозвитку, дослідницький – дії, операції для досягнення поставленої мети й набуття досвіду професійної діяльності [220, с. 37].

Складовими елементами змісту краєзнавчої компетентності є (за Н. Побідайло) [192]:

- знання про географічні особливості рідного краю, його місцевої фауни і флори, екології, соціально-економічного, історичного і культурного розвитку;

- уміння здобувати краєзнавчі знання з пізніх джерел (розповіді педагога, навчальні та навчально-методичні посібники, інтернет-джерела тощо), уміння самостійно здобувати необхідні краєзнавчі знання («перевідкриття» відомих фактів і явищ навколишнього життя), уміння вивчати рідний край у процесі дослідження, що становить пізнавальний і науковий інтерес; уміння організовувати, перетворювати, зберігати й передавати краєзнавчі знання;

- навички роботи з краєзнавчими джерелами з метою узагальнення та аналізу наявного досвіду, що має науково-практичну та культурну цінність, навички самоорганізації та самоврядування, самозабезпечення й самообслуговування;

- здатність усвідомлено застосовувати комплекс знань, умінь і навичок у межах міждисциплінарного кола питань – і в теоретичній, і в практичній діяльності;

- досвід різноманітної за формами і змістом краєзнавчої діяльності.

Як бачимо, назви компонентів і зміст наведених зразків структури краєзнавчої компетентності близькі, і можна сказати, що є взаємодоповнювальними. При цьому всі перераховані складові елементи

змісту краєзнавчої компетентності утворюють систему, у межах якої між ними виникає тісний взаємозв'язок.

Проте аналіз наукової літератури щодо структури педагогічної та професійної компетентності, професійної компетентності вчителя географії дозволяє нам виокремити дещо більш широку структуру краєзнавчої компетентності.

Структура краєзнавчої компетентності становить цілісне утворення, що містить кілька взаємопов'язаних і взаємозалежних компонентів: *мотиваційно-потребнісний* (свідоме позитивне ставлення до здобування краєзнавчих знань та досвіду їх застосування, настанова до постійної самоосвіти в процесі самостійної дослідницької краєзнавчої роботи, активне прагнення до досягнення успіху в ході виконання завдань самостійної дослідницької краєзнавчої роботи високого ступеня складності); *емоційно-вольовий* (прояв волі та наполегливості в саморозвитку; у ході здобування знань про рідний край, його історичне минуле, соціально-економічний розвиток, культурну спадщину та ін., здатність до тривалого напруження всіх сил організму в досягненні особистісно значущої мети, цілеспрямованості, творчої активності в системі позаурочних форм пізнання дійсності, витримки, зокрема й у критичних ситуаціях, під час суперечок, самостійності, ініціативності, відповідальності за досягнення поставлених цілей, вольового напруження у вирішенні завдань, пов'язаних з пізнавально-краєзнавчою діяльністю); *когнітивний* (готовність до постійного підвищення свого освітнього рівня, потреба в актуалізації та реалізації свого особистісного потенціалу, здатність самостійного пізнання і здобування краєзнавчих знань); *діяльнісно-комунікативний* (засвоєння студентами необхідних умінь та навичок, соціальної активності й функційної грамотності (відмінність фактів від домислів, володіння вимірювальними навичками, використання різних методів пізнання)).

Загалом визначені в цьому підрозділі сутність і структура краєзнавчої компетентності є достатніми й необхідними для розробки критеріальної

основи щодо з'ясування рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів, а також розробки змісту програми формувального експерименту.

1.3. Діагностика рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів

Краєзнавчий складник підготовки майбутніх географів є одним з актуальних напрямів загальної системи підготовки майбутніх фахівців з географії в закладах вищої освіти. Краєзнавча (професійна) підготовка майбутніх географів – це найважливіша умова подальшої професійно-педагогічної діяльності, яка спрямована на формування краєзнавчої компетентності, розвиток професійно значущих якостей, педагогічних здібностей і основ педагогічної майстерності.

Отже, логіка нашого дослідження вимагає діагностики сформованості краєзнавчої компетентності майбутнього географі в закладі вищої освіти. Для цього ставимо перед собою такі завдання:

- розкрити поняття «критерій»;
- представити погляди науковців на визначення критеріальної бази щодо формування краєзнавчої компетентності;
- розкрити варіативні підходи до визначення критеріальної бази щодо визначення сформованості краєзнавчої компетентності;
- на підставі компонентів структури краєзнавчої компетентності визначити критерії сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки;
- з урахуванням розроблених критеріїв і рівнів сформованості краєзнавчої компетентності представити результати констатувального етапу експерименту.

На виконання першого завдання цього підрозділу звернемося до наукових розвідок щодо поняття «критерій».

Ефективність процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів визначається сукупністю критеріїв для оцінки сформованості та готовності до краєзнавчої діяльності. До таких критеріїв належать: знання, необхідні для цього виду діяльності, наявність відповідних ціннісних орієнтацій, позитивних мотивів і інтересу до краєзнавчої діяльності.

Дослідження рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки повинно здійснюватися на основі відповідних критеріїв та показників, які визначаються з урахуванням структурних компонентів краєзнавчої компетентності майбутніх географів, наукових підходів до діагностування сформованості географічної культури та краєзнавчої готовності, краєзнавчих умінь та навичок.

Для з'ясування рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутнього географа в процесі фахової підготовки визначимо та обґрунтуємо критерії, які об'єктивно та адекватно відобразатимуть хід педагогічного експерименту.

Поняття «критерій» – це ознака, на підставі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь, міра судження, оцінка якогось-небудь явища [249, с. 146].

Інші джерела [174, с. 119] також трактують критерії як мірило оцінки, судження. На думку О. Новикова, критерії повинні відповідати таким ознакам:

- бути об'єктивними, однозначно оцінювати досліджувану ознаку;
- бути адекватними, валідними, тобто оцінювати саме те, що експериментатор хоче перевірити;
- бути нейтральними відносно явищ, які досліджуються [159].

Зауважимо, що при визначенні критеріїв оцінки рівня краєзнавчої компетентності ми керувалися вимогами об'єктивності, адекватності, нейтральності [155].

Орієнтація процесу навчання в закладі вищої освіти на новий результат вимагає забезпечення якості та критеріїв сформованості краєзнавчої компетентності. Загальновідомо, що критерії повинні відображати основні закономірності формування певного явища, наявні взаємозв'язки між компонентами в моделі, динаміку явища, що вивчається, і розкриватися через специфічні ознаки кожного структурного компонента. Критерії, своєю чергою, розділяються на показники. Показник – це характерна ознака однієї зі сторін критерію, що вимірюється (ключова ознака) об'єкта, який вивчаємо, що надає кількісну та якісну інформацію про його конкретну властивість [209].

Звужуючи наше дослідження, розкриємо варіативні підходи до визначення критеріальної бази щодо визначення сформованості краєзнавчої компетентності.

У науковій літературі з проблем формування краєзнавчої компетентності представлено, зокрема, і такі варіативні підходи до визначення критеріальної бази відповідних досліджень (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

**Наукові підходи до визначення критеріїв сформованості
краєзнавчої компетентності**

Автор	Критерій	Показники
I. Рожі [221, с. 119– 125]	Мотиваційно- ціннісний	Прагнення задовольнити пізнавальні потреби, осмислення й передавання інформації краєзнавчого змісту, прагнення до набуття краєзнавчих знань, емоційна стійкість

Продовження таблиці

	Когнітивно-знаннєвий	Рівень оволодіння краєзнавчими знаннями, їх повнота й дієвість у процесі виховання краєзнавчо-туристської роботи; володіння краєзнавчою термінологією, орієнтування в традиційних і нових методах краєзнавчих досліджень; комунікабельність, ініціативність, самостійність, уміння обґрунтувати свою позицію, відповідальність
	Діяльнісно-практичний	Здатність відбирати, аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати теоретичні краєзнавчі відомості; уміння самостійно набувати знання про способи і методи самостійної краєзнавчо-туристської роботи, виконувати розумові операції, уміння робити висновки
В. Носаченко [160, с. 82]	Мотиваційний	Дає змогу виявляти здатність і готовність отримувати й застосовувати сукупність картографічних знань, умінь та навичок у навчально-професійній діяльності
	Когнітивний	Відображає повноту і дієвість знань у процесі виконання різних видів професійної діяльності, рівень володіння картографічними знаннями
	Діяльнісний	Об'єктивне оцінювання рівня володіння картографічними знаннями, уміннями й навичками
Л. Вішнікіна [34]	Змістовний	Емпіричні та теоретичні географічні знання, які повинні бути сформовані
	Операційний	Уміння та навички, які формуються в процесі навчання географії, а також досвід застосування географічних знань, умінь та навичок, спрямованих на вирішення теоретичних та прикладних життєво важливих завдань та проблем на творчому рівні (досвід творчої діяльності в галузі географії)

Продовження таблиці

	Емоційно-ціннісний	Визначається емоційно-ціннісними установками, відносинами, ціннісно-визначальними поглядами та переконаннями щодо навколишнього середовища та людської діяльності в ньому
	Світоглядний	Полягає в науковому географічному баченні навколишнього середовища на основі географічної картини світу, уміння просторово та комплексно мислити
О. Тімець [278, с. 46-52;26]	Особистісний	Передбачає наявність ціннісних орієнтацій, пов'язаних із взаємодією індивідуального та суспільного, які формуються в умовах реального життя під впливом економічних, моральних, духовних чинників дійсності. Ці елементи є складниками ціннісно змістової компетенції фахової компетентності майбутнього вчителя географії
	Когнітивний	Передбачає сформованість у майбутнього вчителя географії функційних фахових знань та знань студентами особливостей географічних карт, навченість роботи
	Операційний	Передбачає наявність у майбутнього вчителя географії вмінь самостійної роботи та вмінь практичного застосування функційних фахових знань

Аналіз представлених наукових підходів дозволяє зробити висновки про те, що критерії сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів усі автори визначають з урахуванням структури досліджуваного виду компетентності.

На виконання третього завдання цього підрозділу – на підставі компонентів структури краєзнавчої компетентності визначити критерії і рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі

фахової підготовки – розкриємо зміст компонентів і критеріїв, якими ми будемо послуговуватись у подальшій роботі.

У межах нашого дослідження формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки ми розглядаємо як систему стійких характеристик особистості, що становить єдність взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: мотиваційно-потребнісного, когнітивного, діяльнісно-комунікативного, емоційно-вольового. При такому підході кожен компонент найбільш повно вирішує певну частину завдань у процесі фахової підготовки, що спрямована на формування краєзнавчої компетентності, і тільки в єдності вони можуть зробити цей процес результативним та ефективним.

Мотиваційно-потребнісний компонент ми трактуємо як систему професійних переконань, спрямованих на створення таких педагогічних умов, реалізація яких сприятиме підвищенню рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, при яких максимально реалізується потенціал краєзнавства. Цей компонент представлений чітко сформованими поглядами, переконаннями, громадською позицією, ціннісними орієнтирами особистості щодо місцевої природи, мотивацією краєзнавчої діяльності, потребами в професійному самовизначенні в галузі дослідження та охорони природи рідного краю.

Когнітивний компонент процесу формування краєзнавчої компетентності складається із системи теоретичних знань, що є основою, базою для практичних дій. Когнітивна готовність студентів виражається у сформованості ядра психолого-педагогічних, методичних знань і професійних знань з дисциплін предметної підготовки, що, своєю чергою, є основою для практичної діяльності. Когнітивний компонент представлений знаннями краєзнавчого складника; методів, прийомів, форм, способів і засобів краєзнавства; обізнаністю майбутнього фахівця в питаннях краєзнавства в процесі навчання: формування краєзнавчих уявлень, конкретизації основних теоретичних положень природничих наук на

прикладів місцевої природи, розкриття важливих зв'язків між об'єктами і явищами природи рідного краю.

Діяльнісно-комунікативний компонент процесу формування краєзнавчої компетентності передбачає сформованість у студентів професійних умінь, які спрямовані на використання засобів краєзнавства та володіння студентами комплексом професійно-педагогічних умінь і практичних дій, як-от: інтелектуальні, організаційні, інформаційні, конструктивні, комунікативні, контрольні-гносичні. Такий компонент передбачає опанування майбутнім фахівцем умінь визначати обсяг краєзнавчого складника навчальних тем; акцентувати увагу на вузлових аспектах навчального матеріалу, які відіграють важливу роль у формуванні цілісного образу природи рідного краю; забезпечувати поетапну організацію роботи з її дослідження; використовувати загальні підходи до формування загальних навчальних і спеціальних краєзнавчих умінь, розширення поля дії творчої ініціативи й пізнавальної самодіяльності, формування пізнавальних інтересів засобами краєзнавства.

Емоційно-вольовий компонент впливає на сприйняття, засвоєння, запам'ятовування краєзнавчого матеріалу; на мотивацію в навчанні й увагу під час освітнього процесу. Інакше кажучи, підвищене емоційне збудження впливає на стійкість запам'ятовування краєзнавчого матеріалу і в подальшому на відтворення й використання цього матеріалу на практиці, у діяльності. Емоційна участь покращує загальне сприйняття дійсності та робить отримані краєзнавчі знання особистісно значущими, соціально адаптованими і тривало збереженими в пам'яті. Емоційно-вольовий компонент містить володіння студентами діями контролю та оцінки, які сприятимуть створенню передумов для розвитку професійної рефлексії. За допомогою емоційно-вольового компонента студенти зазвичай забезпечують позитивний зворотний зв'язок з викладачем, за допомогою якого можна адаптувати й регулювати процес отримання знань.

З урахуванням теоретичних засад дисертаційної праці, сутності та структури краєзнавчої компетентності майбутніх географів, узагальнення наукових підходів до критеріальної бази відповідних досліджень визначено критерії сформованості в майбутніх фахівців з географії: *мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний та емоційно-вольовий*.

Отже, для того, щоб визначити цілі, які повністю діагностуються, а процес реалізації системи формування краєзнавчої компетентності відтвореним, виходячи з описаних нами змісту, суті, компонентного складу краєзнавчої компетентності, були обрані критерії та їхні показники, що в сукупності будуть відображати рівень краєзнавчої компетентності.

Розглянемо кожен критерій:

– *мотиваційно-потребнісний критерій* полягає в розумінні студентами вагомості краєзнавчих знань, свідомому ставленні до опанування краєзнавчих знань та досвідом використання їх у своїй практичній професійній діяльності. Показником вираження є орієнтація студентів на опанування краєзнавчими знаннями – фактами, явищами, закономірностями; на засвоєння способів здобування знань, а також позитивне ставлення до краєзнавчих знань та діяльності, яка пов'язана з надбанням та актуалізацією таких знань у власній професійній практиці;

– *когнітивний критерій* передбачає готовність і прагнення студентів до здобуття та засвоєння сукупності краєзнавчих знань. Показниками цього критерію є наявність глибоких, міцних базових знань про рідний край, людей, історію, культуру, традиції, умінь, навичок та здібність застосовувати їх у професійній діяльності, уміння класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати;

– *діяльнісно-комунікативний критерій* характеризує засвоєння студентами системи вмінь та навичок краєзнавчої діяльності. Показником такого критерію є усвідомленість, розгорнутість, послідовність умінь у ході

аналізу, синтезу, порівняння, а також аналітичних (уміння аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності), проєктувальних (цілепокладання і виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення), організаційних (уміння організовувати активну самостійну діяльність), комунікативних (уміння взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької, діяльності);

– *емоційно-вольовий критерій* полягає в емоційно-вольовій регуляції поведінки студентів у процесі освоєння та застосування краєзнавчих знань (управління та оцінка своїх дій, емоційне відображення). У якості показника такого критерію постають, з одного боку, адекватність емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули, зміни емоційного стану, усвідомленість та контроль, з другого – самодетермінація (свідоме планування своїх дій щодо особистих бажань та почуттів обов'язку), самоініціація та гальмування своїх дій (установка щодо виконання та припинення своїх дій), самообілізація та самостимуляція (стимуляція своєї діяльності щодо оволодіння краєзнавчими знаннями), самоконтроль (контроль своїх дій).

Визначення рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців проводиться на основі різних підходів, наявних у педагогічних дослідженнях: описово-рівнева модель (Є. Голант), трирівневе шкалювання (А. Усова). Ми дотримуємось характеристики опису тримірної шкали і виділяємо такі рівні: низький, середній і високий. У ході складання рівневої шкали ми дотримувались таких вимог: загальне використання (поширеність, звичність для респондентів), однозначність (схожість у тлумаченні різними респондентами), розрізнення (можливість відмінності ознак за шкалою), достатність (кількість оцінок, що забезпечує потрібну точність результату).

Описані нами рівні краєзнавчої компетентності знаходяться в прямо пропорційній залежності та взаємопов'язані між собою. Кожний попередній рівень зумовлює наступний та є його складником. При переході від нижчого до більш високого рівня відповідно підвищується і якість краєзнавчої

компетентності. Презентовані характеристики рівнів ми використовували і на констатувальному, і формувальному етапі експерименту.

Отже, на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури ми виділили три рівні сформованості відповідних показників за кожним критерієм: *низький, середній, високий*. Опишемо детально рівневу характеристику краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців:

Низький рівень характеризується слабким інтересом щодо володіння краєзнавчими знаннями, не проявляється бажання в самостійному здобуванні краєзнавчих знань, засвоєнні способів самостійного здобуття знань і застосування їх на практиці, відрізняється умінням перенести засвоєні знання і способи діяльності тільки в аналогічні ситуації. Обсяг краєзнавчих знань епізодичний, поверховий, мінімальний, відсутня глибина і міцність краєзнавчих знань. Відсутня динамічність знань, їх особистісно-емоційна забарвленість. Знання засвоєні студентами на рівні отримання інформації, без її подальшої внутрішньої переробки. Студенти не володіють найпростішими способами пізнавальної діяльності: аналізом, синтезом, порівнянням отриманих знань, відчують труднощі в аналізі результатів виконаної краєзнавчої діяльності, слабо виражені проєктувальні та організаційні вміння застосовувати свої знань на практиці. Не розуміють ціннісну значущість засвоєних краєзнавчих знань для свого особистісного професійного розвитку, спостерігається повна або часткова відсутність відповідальності за дії, що виконують. Не розвинена здатність до цілісного самоаналізу, адекватної самооцінки і самоконтролю за ходом своєї діяльності, прийняття правильних рішень. Не відчують задоволення від виконуваної краєзнавчої діяльності.

Середній рівень – простежується інтерес і бажання майбутніх фахівців опанувати краєзнавчі знання – факти, явища, закономірності; бажання засвоїти оптимальні способи добування інформації і застосовувати її в професійній діяльності. Обсяг краєзнавчих знань досить високий, спостерігається системність, осмисленість, міцність знань, фіксується здатність до аналізу, пояснення, оцінки, виділення головного і другорядного.

Знання засвоєні студентами і перетворені в особистісно значущі дії, формують уміння і навички. Значною мірою простежується готовність до реалізації отриманих краєзнавчих знань та застосування проєктувальних і організаційних умінь у нових ситуаціях. Студенти вміють контролювати власний емоційний стан, володіють волевими якостями, але не завжди можуть їх актуалізувати. Розуміють ціннісну значущість засвоєних краєзнавчих знань для свого особистісного розвитку, усвідомлюють відповідальність за свої дії. Спостерігається здатність до самоаналізу, адекватної самооцінки і самоконтролю за ходом виконуваної діяльності, прийняття правильних рішень. Студенти можуть установлювати і підтримувати доброзичливі взаємини у процесі комунікативної взаємодії. Простежується позитивне ставлення до результатів своєї діяльності.

Високий рівень супроводжується наявністю інтересу й бажання студентів опанувати нові краєзнавчі знання, уміння та навички застосовувати їх на практиці; усвідомленням значущості краєзнавчих знань, позитивно-емоційним ставленням до отриманих знань, умінь і навичок задля подальшої професійної діяльності. Студенти мають ширший обсяг більш стійких краєзнавчих знань, чітко простежується можливість актуалізації отриманих знань у професійній діяльності, сформована здатність до аналізу, синтезу, порівняння, а також аналітичних, проєктувальних, організаційних у галузі добування та застосування краєзнавчих знань у практичній пізнавальній діяльності, застосування комплексу вмінь має оперативний, гнучкий, самостійний, творчий характер, студенти проявляють готовність і здатність до вирішення завдань з краєзнавства підвищеного рівня складності; діяльність набуває пошукового і науково-дослідного характеру; проявляється прагнення до творчої самореалізації в науково-дослідній та краєзнавчій діяльності. Студенти вміють контролювати й оцінювати власний емоційний стан, мають виражені волеві якості. Глибоко усвідомлюють ціннісну значущість засвоєних знань з краєзнавства для свого особистісного майбутнього професійного розвитку, несуть відповідальність за свої дії.

Самоаналіз діяльності має творчий характер і відрізняється високою результативністю, оцінка результатів діяльності достовірна й обґрунтована. Студенти готові та здатні встановлювати партнерську взаємодію з педагогами і своїми колегами в процесі пізнавальної, дослідницької, творчої діяльності. Мають високий ступінь задоволеності результатами своєї діяльності. Констатація даних базується на спостереженні, анкетуванні, тестуванні, бесіді, вивченні результатів діяльності студентів. Для узагальнення отриманих даних використовується кількісний і якісний види аналізу, статистична обробка даних.

Значно звужуючи наше дослідження, представимо результати констатувального етапу експерименту з урахуванням розроблених критеріїв і рівнів сформованості краєзнавчої компетентності, що дозволить нам виконати четверте завдання цього підрозділу.

На підставі описаних вище критеріїв краєзнавчої компетентності майбутніх географів, їх показників і рівнів прояву проведено констатувальний етап експерименту щодо виявлення вихідного рівня досліджуваного феномену. Зокрема, в контрольній та експериментальній групах проводилася бесіда, спрямована на виявлення рівня різних складників краєзнавчої компетентності.

У ході бесіди студентам були поставлені такі запитання:

1. Як Ви вважаєте, чи схожа ваша участь у краєзнавчій діяльності на діяльність дослідника-краєзнавця?
2. Ваша улюблена галузь краєзнавства?
3. Що в цій галузі, на ваш погляд, найбільш привабливе?
4. Які завдання з краєзнавства вам подобається виконувати?
5. У яких краєзнавчих заходах ви брали участь?
6. У яких заходах хотіли б узяти участь?
7. Чи завжди ви доводите розпочату справу з краєзнавства до кінця?
Якщо ні, то чому, що викликає труднощі?
8. Яка ваша життєва позиція стосовно краєзнавства?

9. Жити з гідністю – що це значить?
10. У чому сенс освоєння краєзнавчих знань?
11. На що спрямована ваша активність у ході краєзнавчої діяльності?
12. Як ви розумієте, що означає брати участь у діяльності краєзнавчої спілки?

Для більшої результативності діагностичних процедур у межах експерименту використано метод опитування «Краєзнавча компетентність студентів. Її роль в освітньому процесі». Питальник є відкритим і націлений на виявлення знань студентів про краєзнавчу компетентність.

Студентам пропонувалося дати якомога повніші відповіді на запитання:

1. Які асоціації викликає у вас поняття «краєзнавча компетентність»?
2. Яку роль відіграє краєзнавча діяльність у вашому житті?
3. Чи знаєте ви, що саме необхідно для оволодіння краєзнавчою компетентністю?
4. Про вас сказали, що ви володієте високим рівнем краєзнавчої компетентності. Як ви собі це уявляєте?
5. Як можна, на ваш погляд, підвищити рівень краєзнавчої компетентності?

Для виявлення рівня сформованості краєзнавчої компетентності студентам було запропоновано такі запитання, на які необхідно було сформулювати розгорнуту відповідь.

1. Чи цікаво вам отримувати знання про рідний край та пов'язувати їх з професійною діяльністю?
2. Чому для географа необхідні краєзнавчі знання?
3. Як би ви охарактеризували рівень ваших знань про рідний край, його історичне минуле і сьогодення? (достатній, низький, високий)
4. Що означає займатися краєзнавчою діяльністю?
5. Навіщо потрібна краєзнавча діяльність?

7. Чи виникають у вас труднощі у процесі аналізу, узагальнення, систематизації та застосування краєзнавчих знань?
8. Чи вмієте ви контролювати свій емоційний стан у ході краєзнавчої діяльності? (Завжди, не завжди, інше)
9. Чи берете ви участь у заходах краєзнавчої тематики?
10. Як ви оцінюєте свою участь у пошуково-дослідницькій краєзнавчій роботі?
11. Чи усвідомлюєте ви відповідальність за результати краєзнавчої діяльності?
12. Яке ціннісне значення мають для вас особисто отримані краєзнавчі знання, уміння і навички?
13. Як ви обираєте тему своїх краєзнавчих досліджень, проєктів?

Спираючись на аналіз отриманих відповідей, ми дійшли висновку, що всі складові компоненти краєзнавчої компетентності майбутніх географів на констатувальному етапі виражені слабо.

Також для реалізації завдань констатувального етапу експерименту було відібрано комплекс діагностичних методик, що стали інструментарієм для визначення рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за всіма критеріями й показниками, що їх складають (див. табл. 1.2).

Для визначення вихідного рівня краєзнавчої компетентності в контрольній і експериментальних групах використано методики, які націлені на виявлення рівня краєзнавчої компетентності: тест «Структури інтелекту Амтхауера», методика «Мотивація навчання я у ВНЗ» Т. Ільїної, методика «Вивчення мотиваційної сфери» М. Матюхіної, методика «Діагностика спрямованості мислення» Л. Урванцева та Н. Володіної, методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у мотиваційній сфері» О. Потьомкіна, Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО), опитувальник «Мета – Засіб – Результат (МЗР)» О. Карманова, «Переживання, яким надається перевага» шкала оцінки значущості емоцій

методика Б.І. Додонова, індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик, анкета «Орієнтація» І. Соломіна.

Підбір діагностичних методик і тестів здійснювався з опорою на визначення структурно-змістовної характеристики краєзнавчої компетентності. Тестування допомогло нам визначити, які з компонентів, що входять до складу краєзнавчої компетентності, є більш-менш сформованими, а на що слід звернути в подальшому увагу.

На констатувальному етапі в процесі визначення рівня краєзнавчої компетентності в контрольній та експериментальній групах проводилася бесіда, спрямована на виявлення рівня різних складників краєзнавчої компетентності.

З урахуванням сутнісних ознак критеріїв сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів, загальних вимог до діагностики щодо виявлення рівня мислення, умінь та навичок фахівців з географії дібрано комплекс діагностичних методик (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Діагностичний інструментарій щодо виявлення рівня сформованості компонентів краєзнавчої компетентності

Компоненти краєзнавчої компетентності	Діагностичний інструментарій
Мотиваційно-потребнісний	Методика «Мотивація навчання я у ВНЗ» Т. Ільїної, методика «Вивчення мотиваційної сфери» М. Матюхіної, методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у мотиваційній сфері» О. Потьомкіна
Діяльнісно-комунікативний	Методика «Діагностика спрямованості мислення» Л. Урванцева та Н. Володіної, опитувальник «Мета – Засіб – Результат (МЗР)» О. Карманова
Когнітивний	тест «Структури інтелекту Амтхауера», Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО), анкета «Орієнтація» І. Соломіна
Емоційно-вольовий	«Переживання, яким надається перевага» шкала оцінки значущості емоцій методика Б.І. Додонова, Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди спеціальності 014.07 «Географія». Усього на констатувальному етапі експерименту взяли участь 226 студентів, з яких сформовано контрольну групу (КГ) загальною кількістю 110 осіб та експериментальну (ЕГ) загальною кількістю 116 осіб.

Діагностику рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів ми проводили за допомогою комплексу взаємодоповнювальних методів, а саме:

1. Спостереження, метою якого було цілеспрямоване й систематичне сприйняття дій і поведінки майбутніх географів.

2. Опитування (анкетування), у процесі якого було виявлено погляди студентів щодо краєзнавчої компетентності.

3. Бесіда, яка дозволила виявити рівень знань, умінь і навичок, здібностей та інших якостей особистості.

Діагностику рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів ми розпочали за першим, *мотиваційно-потребнісним*, критерієм, який містить різні показники (орієнтація студентів на здобування краєзнавчих знань – фактів, явищ, закономірностей; на засвоєння способів добування знань, а також позитивне ставлення до краєзнавчих знань, емоційна стійкість та прагнення до набуття краєзнавчих знань, яка пов'язана з надбанням та актуалізацією таких знань у своїй професійній спрямованості до краєзнавчої діяльності). Відповідно до обраного комплексу методик ми провели діагностику рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за *мотиваційно-потребнісним* критерієм. Отримані результати наведено в таблиці 1.3.

Аналіз результатів, поданих у таблиці 1.3. показує, що переважна більшість студентів (і експериментальної, і контрольної груп) виявила

загалом недостатній рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутнього географа за *мотиваційно-потребнісним критерієм*.

Таблиця 1.3.

Результати діагностики сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним критерієм

Показники критерію	%						Середній показник %		
	КГ			ЕГ			В	С	Н
	В	С	Н	В	С	Н			
орієнтація студентів на здобування краєзнавчих знань – фактів, явищ, закономірностей	8,7	32,5	58,8	8,5	33,1	58,4	8,6	32,8	58,6
наявність мотивів та позитивне ставлення до краєзнавчих знань та до діяльності	14,0	25,9	60,1	13,8	25,1	61,1	13,9	25,5	60,6
емоційна стійкість та прагнення до набуття краєзнавчих знань	8,2	23,4	68,4	8,5	21,7	69,8	8,4	22,6	69,1
наявність професійної спрямованості до краєзнавчої діяльності	7,1	23,9	69,0	7,5	22,7	69,8	7,3	23,3	69,4
Разом	9,5	26,4	64,1	9,6	25,5	64,7	9,5	26,1	64,4

Так, високим рівнем усвідомлення ціннісних орієнтацій студентів щодо оволодіння краєзнавчими знаннями (фактами, явищами, закономірностями), задоволеність краєзнавчою діяльністю; успішність у краєзнавчій діяльності) володіють лише 8,6% усіх респондентів (8,7% – КГ та 8,5% – ЕГ), середній рівень мають 32,8% (32,5% – КГ, 33,1% – ЕГ), низький рівень усвідомлення ціннісних орієнтацій притаманний 58,6% опитуваних (КГ – 58,8% та ЕГ – 58,4%).

Високий рівень наявності мотивів та позитивне ставлення до краєзнавчих знань і діяльності мають лише 14,0% з КГ та 13,8% з ЕГ,

середній – 25,9% представників КГ та 25,1% ЕГ, низький – 60,1% КГ та 61,1% ЕГ.

Емоційною стійкістю та прагненням до набуття краєзнавчих знань володіють лише 8,4% усіх респондентів, високий рівень – 8,2% КГ та 8,5% ЕГ, середнім рівнем емоційної стійкості та прагненням до набуття краєзнавчих знань – 22,6% опитаних, а саме – 23,4% КГ та 21,7% ЕГ, а низький рівень показали 68,4% респондентів КГ та 69,8% ЕГ, середній показник – 69,1%.

Щодо наявності професійної спрямованості до краєзнавчої діяльності 69,0% КГ та 69,8% ЕГ мають низький рівень сформованості професійної спрямованості, 23,9% КГ та 22,7% ЕГ – середній і лише 7,1% КГ та 7,5% ЕГ показали наявність професійної спрямованості до краєзнавчої діяльності.

У середньому високий рівень краєзнавчої компетентності за показниками мотиваційно-потребнісного критерію виявили 9,5% студентів КГ та 9,6% ЕГ.

У такий спосіб засобами об'єктивної діагностики підтверджено приблизно однаковий (низький) вихідний рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутнього географа за *мотиваційно-потребнісним критерієм*. Це пояснюється тим, що в більшості студентів, які навчаються у закладах вищої освіти, не сформовані ціннісні орієнтації, мотиви та професійна спрямованість, а це дуже ускладнює процес формування краєзнавчої компетентності майбутнього географа.

Наступним кроком діагностики стало визначення рівня сформованості краєзнавчої компетентності в майбутніх географів за *когнітивним критерієм* та його показниками (див. табл. 1.4).

Аналіз даних таблиці 1.4. показує, що в респондентів обох груп досить слабо сформовані базові знання про суть, зміст, методи та способи краєзнавчої діяльності (59,8%).

Таблиця 1.4.

**Результати діагностики сформованості краєзнавчої компетентності
майбутніх географів за когнітивним критерієм**

Показники критерію	%						Середній показник %		
	КГ			ЕГ			В	С	Н
	В	С	Н	В	С	Н			
базові знання про суть, зміст, методи та способи краєзнавчої діяльності	11,4	28,5	60,1	11,3	29,2	59,5	11,4	28,8	59,8
знання щодо способу дій, які виконуються в процесі вирішення завдань з краєзнавства	8,7	28,0	63,3	9,2	28,1	62,7	9,0	28,0	63,0
знання та вміння класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати	6,5	24,1	69,4	7,8	22,1	70,1	7,2	23,1	69,8
Разом	8,9	26,8	64,3	9,4	26,5	64,1	9,2	26,6	64,2

Недостатній рівень знань щодо суті, змісту, методів та способів краєзнавчої діяльності мають 60,1% студентів КГ та 59,5% ЕГ, середній – 28,5% КГ та 29,2% ЕГ, високий – 11,4% КГ та 11,3% ЕГ. Також аналіз результатів діагностики рівня сформованості знань щодо способу дій, які виконуються в процесі вирішення завдань з краєзнавства, показав, що рівень їх реалізації у процесі навчання є дуже низьким – 63,0%. Наведені в таблиці 1.4 дані показують, що в 63,3% КГ і 62,7% ЕГ він перебуває на низькому рівні, у 28,0% КГ і 28,1% ЕГ – на середньому і лише 9,0% респондентів (КГ – 8,7%, ЕГ – 9,2%) володіють високим рівнем знань щодо способу дій, які виконуються в ході вирішення завдань з краєзнавства.

Рівень знань та вмінь класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати є незадовільним. Високим рівнем знань за цим показником володіють лише 7,2% респондентів (КГ – 6,5%, ЕГ – 7,8%), середнім – 23,1% (КГ – 24,1%, ЕГ – 22,1%), низький рівень знань у 69,8% опитуваних (КГ – 69,4%, ЕГ – 70,1%).

Звернемо увагу, що більш високі показники базових знань про суть, зміст, методи та способи краєзнавчої діяльності показали респонденти обох груп, а знання щодо способу дій, які виконуються у процесі вирішення завдань з краєзнавства, характеризують нижчі показники.

Загалом рівень базових знань за когнітивним критерієм виявився таким: високим рівнем володіли 8,9% КГ та 9,4% ЕГ; середнім – 26,8% КГ та 26,5% ЕГ; низьким – 64,3% КГ та 64,1% ЕГ, що стало свідченням необхідності цілеспрямованого формування в студентів краєзнавчих знань та вмінь, необхідних для формування краєзнавчої компетентності.

У такий спосіб незадовільним (64,2%) є рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за когнітивним критерієм.

Подальший аналіз отриманих результатів констатувального етапу експерименту присвячено виявленню рівня сформованості краєзнавчої компетентності за третім (діяльнісно-комунікативним) критерієм та його показниками (див. табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

Результати діагностики сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм

Показники критерію	%						Середній показник %		
	КГ			ЕГ			В	С	Н
	В	С	Н	В	С	Н			
аналітичні вміння (аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності)	8,5	30,3	61,2	8,3	31,2	60,5	8,4	30,9	60,7

Продовження таблиці

проектувальні вміння (цілепокладання і виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення)	7,6	23,8	68,6	8,0	25,0	67,0	7,8	24,1	68,1
організаційні вміння (організовувати активну самостійну діяльність)	9,8	38,7	51,5	8,2	31,1	60,7	9,0	34,9	56,1
комунікативні вміння (взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької, діяльності)	9,1	35,6	55,3	7,6	29,1	63,3	8,4	32,4	59,3
Разом	8,7	32,1	59,2	8,1	29,1	62,8	8,4	30,5	61,1

Аналіз результатів, поданих у таблиці 1.5, показує, що значна кількість респондентів і ЕГ, і КГ має недостатній рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм.

Так, аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності вміють лише 8,4% усіх респондентів (8,5% – КГ та 8,3% – ЕГ), середній рівень мають 30,9% (30,3% – КГ, 31,2% – ЕГ), низький рівень умінь притаманний 60,7% опитуваних (КГ – 61,2% та ЕГ – 60,5%).

Високий рівень проектувальних умінь (цілепокладання і виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення) мають лише 7,6% респондентів з КГ та 8,0% з ЕГ, середній – 23,8% представників КГ та 25,0% ЕГ, низький – 68,6% КГ та 67,0% ЕГ.

Грунтовними організаційними вміннями (організовувати активну самостійну діяльність) володіють лише 9,0% усіх респондентів – 9,8% КГ та 8,2% ЕГ, середній рівень умінь притаманний 34,9% опитаних, а саме – 38,7%

КГ та 31,1% ЕГ, а низький рівень показали 51,5% респондентів КГ та 60,7% ЕГ, за середніми показниками – 56,1%.

Отже, в обох групах респонденти мають приблизно однаковий рівень умінь за діяльнісно-комунікативним критерієм. Зазначимо, що низьким рівнем умінь володіє більша кількість респондентів (61,1%).

Останнім кроком констатувального етапу експериментальної роботи стало визначення рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за *емоційно-вольовим* критерієм. На нашу думку, показники цього критерію є важливими в процесі формування краєзнавчої компетентності майбутнього географа (див. табл. 1.6).

Таблиця 1.6.

Результати діагностики сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за емоційно-вольовим критерієм

Показники критерію	%						Середній показник %		
	КГ			ЕГ			В	С	Н
	В	С	Н	В	С	Н			
адекватність емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули (зміни емоційного стану, усвідомленість та контроль)	9,8	31,6	58,6	9,6	32,2	58,2	9,7	31,9	58,4
самодетермінація (свідоме навмисне планування власних дій відповідно до особистих бажань та почуття обов'язку)	13,6	26,4	60,0	14,0	24,6	61,4	13,8	25,5	60,7
самоініціація та гальмування власних дій (установка до виконання та припинення своїх дій)	7,2	22,8	70,0	7,6	20,8	71,6	7,4	21,8	70,8

самообілізація та самостимуляція (стимуляція власної діяльності щодо оволодіння краєзнавчими знаннями)	6,5	24,7	68,8	7,7	22,5	69,8	7,1	23,6	69,3
самоконтроль (контроль власних дій)	9,3	26,4	64,3	9,7	25,0	65,3	9,5	25,7	64,8
Разом	9,3	26,4	64,3	9,7	25,0	65,3	9,5	25,7	64,8

Дослідження за *емоційно-вольовим* критерієм сформованості краєзнавчої компетентності майбутнього географа проводилося за кількома діагностичними методиками. Так, за результатами тестування ми спостерігаємо: високий рівень адекватності емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули (зміни емоційного стану, усвідомленість та контроль) в опитаних студентів ЕГ – 9,8% і 9,6% у КГ; за середнім показником 31,9% респондентів мають середній рівень адекватності емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули. Як видно з наведених даних, у студентів КГ і ЕГ переважає низький (58,6% і 58,2% відповідно) рівень сформованості краєзнавчої компетентності за *емоційно-вольовим* критерієм. Також аналіз результатів діагностики рівня сформованості свідомого навмисного планування своїх дій відповідно до особистих бажань та почуття обов'язку (самодетермінація) за *емоційно-вольовим* критерієм показав, що лише 13,8% володіють високим рівнем (КГ – 13,6%, ЕГ – 14,0%), середнім – 25,5% (КГ – 26,4%, ЕГ – 24,6 %), низьким рівнем самодетермінації у 60,7% опитуваних (КГ – 60,0%, ЕГ – 61,4 %).

Діагностика рівня самоініціації та гальмування своїх дій (установка до виконання та припинення своїх дій) показала, що високим рівнем володіють лише 7,4% усіх респондентів (КГ – 7,2%, ЕГ – 7,6%), середній рівень мають 21,8% (КГ – 22,8%, ЕГ – 20,8%), низький рівень самоініціації та гальмування

своїх дій (установка до виконання та припинення своїх дій) притаманний 70,8% (КГ – 70,0%, ЕГ – 71,6%).

Високий рівень самообілізації та самостимуляції (стимуляція своєї діяльності щодо здобуття краєзнавчих знань) мають лише 7,1% респондентів (КГ – 6,5 та 7,7% з ЕГ), середній рівень – 23,6% представників (КГ – 24,7% та 22,5% ЕГ), низький – 69,3% (КГ – 68,8% та 69,3% ЕГ).

Самоконтроль (контроль своїх дій) на високому рівні мають 9,3% представників КГ та 9,7% ЕГ, середній рівень – 26,4% КГ та 25,0% ЕГ, і низький рівень самоконтролю (контролю своїх дій) мають 64,3% представників КГ та 65,3% – ЕГ.

Отже, більшість респондентів показали низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за емоційно-вольовим критерієм – 64,3% в КГ та 65,3% в ЕГ.

У такий спосіб, виходячи із зазначеного вище, ми подаємо загальну таблицю (див. табл. 1.6), що відбиває рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним, когнітивним, діяльнісно-комунікативним та емоційно-вольовим критеріями.

Таблиця 1.7.

Розподіл майбутніх географів за рівнями сформованості краєзнавчої компетентності за певними критеріями

Критерії	%						Середній показник %		
	КГ			ЕГ			В	С	Н
	В	С	Н	В	С	Н			
Мотиваційно-потребнісний	9,5	26,4	64,1	9,6	25,5	64,7	9,5	26,1	64,4
Когнітивний	8,9	26,8	64,3	9,4	26,5	64,1	9,2	26,6	64,2
Діяльнісно-комунікативний	8,7	32,1	59,2	8,1	29,1	62,8	8,4	30,5	61,1

Продовження таблиці

Емоційно-вольовий	9,3	26,4	64,3	9,7	25,0	65,3	9,5	25,7	64,8
Разом	9,1	27,9	63,0	9,2	26,5	64,2	9,1	27,2	63,7

Аналіз даних таблиці 1.6 доводить, що високий рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним критерієм визначено в 9,5% респондентів КГ та 9,6% ЕГ, 26,4% КГ та 25,5% ЕГ мають середній рівень, залишається досить високим відсоток респондентів – 64,1% у КГ та 64,7% в ЕГ, які мають низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним критерієм.

Високий рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за когнітивним критерієм у 8,9% респондентів КГ та 9,4% ЕГ, 26,8% респондентів КГ та 26,5% ЕГ мають середній рівень, 64,3% респондентів КГ та 64,1% ЕГ мають низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за цим критерієм.

Щодо рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм аналіз показав, що високий рівень визначено у 8,7% респондентів КГ та 8,1% ЕГ, 32,1% студентів КГ та 29,1% ЕГ мають середній рівень, проте залишається досить високим відсоток респондентів – 59,2% у контрольній групі та 62,8% в експериментальній, які мають низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм.

Рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за емоційно-вольовим критерієм показав, що високий рівень мають респонденти КГ – 9,3 % та ЕГ – 9,7 %, середній – 26,4% КГ та 25,0% ЕГ респондентів і низький рівень 64,3% КГ та 65,3% ЕГ.

Загалом високий рівень краєзнавчої компетентності за всіма критеріями виявили 9,1% студентів, середній – 27,2%, низький – 63,7%.

Отже, отримані результати свідчать про переважно низький вихідний рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів і необхідність розробки та створення у ЗВО педагогічних умов, здатних підвищити цей рівень у процесі фахової підготовки.

Загальні підсумки аналізу отриманих діагностичних даних, що відображають рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів, дозволяють зробити такі *висновки*:

– аналіз стану сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів став можливим на основі розробки критеріальної бази дослідження, яку склали чотири критерії (мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний та емоційно-вольовий), показники та рівні їх сформованості (високий, середній, низький);

– результати аналізу ефективності формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним критерієм свідчать, що більша частина респондентів має низький рівень орієнтації щодо оволодіння краєзнавчими знаннями, фактами, явищами, закономірностями (58,8% КГ і 58,4% ЕГ); наявності мотивів і позитивне ставлення до краєзнавчих знань і діяльності (60,1% КГ та 61,1% ЕГ); емоційна стійкість і прагнення до набуття краєзнавчих знань (68,4% КГ та 69,8% ЕГ). Наявність професійної спрямованості до краєзнавчої діяльності в більшості респондентів також має низький рівень сформованості – 69,0% КГ та 69,8% ЕГ;

– відповідно до аналізу рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за когнітивним критерієм і його показниками ми отримали такі дані: більша частина респондентів має низький рівень базових знань про суть, зміст, методи та способи краєзнавчої діяльності – 60,1% студентів КГ та 59,5% ЕГ; 63,3% респондентів КГ та 62,7% ЕГ не володіють знаннями щодо способу дій, які виконуються в

процесі вирішення завдань з краєзнавства; не знають, як класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати 69,4% представників КГ та 70,1% ЕГ, що може свідчити про низький рівень сформованості базових знань за когнітивним критерієм;

– діагностика рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм дає нам підстави стверджувати, що більша частина респондентів має низький рівень аналітичних умінь (аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності) 61,2% КГ та 60,5% ЕГ; проєктувальних умінь (цілепокладання та виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення) 68,6% КГ та 67,0% ЕГ; організаційних умінь (організувати самостійну активну діяльність) 51,5% КГ і 60,7% ЕГ; комунікативних умінь (взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької, діяльності) 55,3% КГ та 63,3% ЕГ;

– негативним показником рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за емоційно-вольовим критерієм є низький рівень адекватності емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули (переміни емоційного стану, усвідомленість та контроль) 58,6% КГ та 58,2% ЕГ; свідомого планування власних дій відповідно до особистих бажань та почуттям обов'язку (самодетермінація) 60,0% КГ та 61,4% ЕГ; самоініціації та гальмування власних дій (установка до виконання та припинення своїх дій) 70,0% КГ та 71,6% ЕГ; самообілізації та самостимуляції (стимуляція власної діяльності щодо оволодіння краєзнавчими знаннями) 68,8% КГ та 69,8% ЕГ; самоконтролю (контроль своїх дій) 64,3% КГ та 65,3% ЕГ.

Зазначені вище результати свідчать про те, що більшість майбутніх географів мають низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності за мотиваційно-потребнісним, когнітивним, діяльнісно-комунікативним та емоційно-вольовим критеріями.

Отже, низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за зазначеними вище критеріями вимагає розробки й упровадження педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Розробці цих умов буде присвячено другий розділ нашого дослідження.

Висновки до розділу 1

На підставі аналізу наукової, психолого-педагогічної, методичної, географо-краєзнавчої літератури, сутності і структури понять «краєзнавство», «краєзнавча компетентність», а також вивчення сучасного стану сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки були зроблені такі проміжні висновки:

Науковими основами краєзнавства послужили сучасні напрями географічної науки, що відображають її ціннісні, гуманістичні, культурологічні аспекти, високий інтеграційний потенціал, ідеї краєзнавства, для яких характерні всебічний аналіз взаємозв'язків природи, людини, господарства і суспільства, історичний підхід при вивченні їхньої взаємодії; проблемність і аналітичність, широта охоплення матеріалів і різнобічність підходів; особливу увагу до людини і всіх сторін її життєдіяльності; ідеї географічного краєзнавства, що володіє інтеграційним потенціалом і розкриває історико-географічні, соціокультурні, економічні, екологічні, етнографічні особливості «найближчої місцевості». Виявлено, що одним із завдань географічного краєзнавства є всебічне синтезоване вивчення рідного краю з позицій географічної науки.

До того ж краєзнавство має низку ознак, серед яких найбільш істотними є міжпредметний характер змісту, взаємозв'язок видів навчально-пізнавальної і науково-дослідницької діяльності студентів, а також раціональне поєднання різних методів і прийомів організації краєзнавчої діяльності студентів у ході вивчення свого рідного краю. У різні етапи становлення й розвитку системи навчання зарубіжної і вітчизняної школи відбувалося поглиблення і розширення краєзнавчого змісту освіти відповідно до рівня розвитку краєзнавства та зі зростанням уваги до нього з боку педагогів, методистів, науковців і громадських діячів. Психолого-педагогічними основами реалізації краєзнавства в навчанні є ідеї єдності принципів природовідповідності й культуровідповідності. Принцип

природовідповідності враховує те, що людина є частиною природи, вона служить джерелом виховних цінностей, зумовлює моральність і цілісність кожного індивіда. Принцип культуровідповідності передбачає враховувати в освітньому процесі культурні, національні особливості території, традиції народу, визнання цінності території, де живе людина. Іншою підставою для формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки є психологічна теорія «образу світу», яка дозволяє розглядати особистість у традиціях свого краю, причетності до його історії, географії, культури, розкриваючи єдність багатовимірного світу і людини при підготовці до подальшої діяльності.

Визначено, що серед іншого краєзнавство – принцип конструювання курсу географії, який базується на привнесення в навчальний предмет конкретності, унікальності, образності, особистого соціального досвіду в процесі вивчення рідного краю.

Під географічним краєзнавством розумітимемо інтегральну науку, завдання якої полягає у вивченні рідного краю, предметом слугує освоєння знань про конкретний регіон, а об'єктом є територія, історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятники матеріальної та духовної культури, при цьому вона досліджує проблеми регіону в комплексі та взаємодії з людиною і природою, конкретизує історико-культурний процес, є засобом розвитку національної самосвідомості та усвідомлення необхідності збереження довкілля.

Упровадження краєзнавства в географічну освіту є найбільш актуальним напрямом у професійній підготовці майбутніх географів в умовах модернізації географічної освіти. У сучасних умовах краєзнавство базується на культурологічному, гуманістичному і країнознавчому підходах у навчанні географії. Розвиток цих підходів у навчанні географії позначили серйозність проблеми підготовки ЗВО майбутніх географів, які б реалізувалися в подальшій краєзнавчій діяльності в процесі вивчення рідного краю, соціальним замовленням суспільства щодо підготовки кваліфікованого

фахівця, який вільно володіє своєю професією, готового до постійного професійного зростання.

Краєзнавча підготовка студентів-географів у ЗВО – це невід’ємна частина професійної освіти в системній підготовці майбутніх географів та становить процес формування компетенцій студентів-географів з питань історії, природи, демографії, господарства, екології, культури та побуту рідного краю з метою організації краєзнавчої діяльності на основі системного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного, культурологічного та країнознавчого підходів.

На підставі аналізу наукової літератури з проблем компетентнісного підходу в освіті, теорії та практиці формування *краєзнавчої компетентності* (І. Рожі, В. Саюк, Є. Павлютенкова, Г. Пустовіт, О. Тімець та ін.) краєзнавчу компетентність ми визначаємо як *інтегральну характеристику особистості, що має міждисциплінарний характер і є результатом набуття географічних та краєзнавчих знань, умінь і навичок та проявляється в готовності до продуктивної пізнавально-краєзнавчої діяльності, умінні застосовувати індивідуальний практично-краєзнавчий та педагогічний досвід вивчення особливостей рідного краю, де ключову роль відіграють пізнавальні дії краєзнавчо-дослідницького характеру.*

До основних структурних складників краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки було віднесено *мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний, емоційно-вольовий компоненти.*

Представлено діагностику стану сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Відповідно до традиційних підходів щодо створення критеріальної бази виділено три рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, а саме: високий, середній і низький. Кожен з них має конкретні показники визначених нами критеріїв, перший з

яких – мотиваційно-потребнісний, другий – когнітивний, третій – діяльнісно-комунікативний, четвертий – емоційно-вольовий.

Нами було з'ясовано, що високий рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки за мотиваційно-потребнісним критерієм визначено у 9,5% респондентів КГ та 9,6% ЕГ; 26,4% КГ та 25,5% ЕГ мають середній рівень; залишається досить високим відсоток респондентів – 64,1% у КГ та 64,7% в ЕГ, які мають низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним критерієм.

Високий рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за когнітивним критерієм у 8,9% респондентів КГ та 9,4% ЕГ, 26,8% респондентів КГ та 26,5% ЕГ мають середній рівень, 64,3% респондентів КГ та 64,1% ЕГ – низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за цим критерієм.

Щодо рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм аналіз показав, що високий рівень визначено у 8,7% респондентів КГ та 8,1% ЕГ, 32,1% респондентів КГ та 29,1% ЕГ мають середній рівень, проте залишається досить високим відсоток респондентів – 59,2% у КГ та 62,8% в ЕГ, які мають низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм.

Рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за емоційно-вольовим критерієм показав, що високий рівень мають респонденти КГ – 9,3% та ЕГ – 9,7%, середній – 26,4% КГ та 25,0% ЕГ респондентів і низький рівень – 64,3% КГ та 65,3% ЕГ.

Отже, більшість здобувачів освіти мають низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за всіма критеріями.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів

Для визначення всіх етапів та показників ефективного формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів необхідно розробити комплекс педагогічних умов, що стає можливим завдяки застосуванню методів педагогічного моделювання та створення відповідної структурно-функційної моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. З цією метою на початку підрозділу ставимо перед собою такі завдання:

- розкрити значення поняття «модель», сутність методу моделювання в педагогічному дослідженні;
- обґрунтувати теоретико-методологічні засади процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів;
- визначити компоненти досліджуваного об'єкта та встановити зв'язки між ними;
- представити модель формування краєзнавчої компетентності в процесі фахової підготовки;
- обґрунтувати педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Роботу розпочнемо з виконання першого завдання цього підрозділу – розкрити значення поняття «модель», сутність методу моделювання в педагогічному дослідженні.

У науково-педагогічній та філософській літературі для визначення поняття «модель» існує кілька підходів.

У філософії модель визначають як «метод дослідження об'єктів на їхніх моделях – аналог певного фрагмента природної або соціальної реальності; побудова й вивчення моделей реально існуючих предметів, явищ та об'єктів, які конструємо» [291, с. 373].

У педагогічній літературі модель описують як «систему об'єктів чи знаків, яка відтворює суттєві властивості оригіналу та здатна заміщати його, а в процесі її вивчення надає нову інформацію про цей об'єкт» [79].

На думку А. Зака, модель – це «заміщення досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним» [72]. Згідно з визначенням В. Полонського, модель становить «теоретичний метод дослідження процесів і станів за допомогою їх реальних (фізичних) або ідеальних моделей» [195]. Характеризуючи модель, О. Новиков підкреслює, що це «допоміжний об'єкт, обраний або перетворений з пізнавальною метою, що дає нову інформацію про основний об'єкт» [158, с. 82]. Модель у трактуванні М. Боритка – це спосіб представлення результатів дослідження та об'єднання їх у цілісну картину [23]. Моделі, на думку Ю. Галагузової, відображають у спрощеному, зменшеному вигляді структуру, властивості і відношення між елементами досліджуваного об'єкта, дозволяючи тим самим наочно побачити компоненти системи, представити їх цілісно, у процесі розвитку, упорядкованості й порівняти концептуальні підходи для аналізу [40].

Отже, у методології науки модель – це аналог (схема, структура, знакова система) певного фрагмента природної й соціальної реальності. Цей аналог використовується для зберігання і розширення знань про оригінал, його властивості та структуру, а також для перетворення й управління ним [40, с. 131]. У такий спосіб у дослідженні модель – це та оригінальна основа, з якою порівнюється об'єкт дослідження.

Представлення педагогічних моделей відбувається завдяки моделюванню, під яким традиційно розуміють процес створення ієрархії

моделей, у яких освітній і виховний процес моделюється в різних аспектах та різними засобами. Моделювання педагогічних систем є одним з найважливіших завдань сучасної освіти, оскільки зростає значущість проєктування й упровадження нових інноваційних технологій, які відповідають передовим теоретичним ідеям сучасної науки.

У педагогічній науці метод моделювання обґрунтований у працях В. Давидова, О. Дахіна, В. Штоффа та ін. [55].

У філософській літературі, за твердженням О. Мірошник, моделювання розглядається як прийом спрощення та схематизації, який полегшує процес пізнання дійсності [148].

В освіті моделювання трактується як дослідження внутрішньоособистісних і міжособистісних процесів і станів за допомогою їх реальних (фізичних) або ідеальних моделей. Метою моделювання є отримання нових знань про будь-який педагогічний об'єкт, шляхом його відтворення за аналогією [22].

Наукове моделювання – це метод дослідження різних об'єктів на їхніх моделях – аналогах певного фрагмента природної або соціальної реальності [336].

За твердженням М. Боритка, моделювання – це основа наукової діяльності в процесі аналізу теоретичних матеріалів, збору та узагальнення емпіричних даних узагалі, а також дослідження на всіх інших етапах зокрема [23]. С. Пігузова визначає моделювання як теоретичний метод наукового пізнання, який характеризується як відображення одного об'єкта на іншому, спеціально створеному для вивчення, та називається моделлю. Другий з об'єктів, який має назву моделі першого, знаходиться в певній відповідності з об'єктом, який вивчаємо, що здатний замінювати його на певних етапах вивчення при його дослідженні, у кінцевому результаті дає інформацію про сам об'єкт, який ми моделюємо [186]. На думку Г. Суходольського, моделювання – це процес створення ієрархії моделей, у якій реально існуюча система моделюється в різних аспектах та різними засобами [269]. За

трактуванням Є. Яковлева, під педагогічним моделюванням слід розуміти відображення характеристик наявної педагогічної системи в спеціально створеному об'єкті [331].

Отже, можна зробити узагальнення, що під педагогічним моделюванням розуміють створення моделі, яка містить мету педагогічного проєктування (система, ситуація або процес), а також шлях досягнення цієї мети. Поставлена мета вимагає відбору необхідних якостей, компонентів для її здійснення. У ході практичної роботи модель перетворюється, допрацьовується, описуються конкретні технології, етапи діяльності, умови, необхідні для досягнення визначеної мети. На заключному етапі під час конструювання визначаються умови успішної реалізації моделі [226].

Використання моделей дослідження об'єктів пізнання лежить в основі методу моделювання, який широко застосовується в педагогіці. У педагогічній літературі метод моделювання обґрунтовано в працях В. Афанасьєва, Б. Глинського, І. Новика, В. Штоффа та ін. [159;326]. Проблеми моделювання педагогічних процесів та систем відображено в студіях С. Архангельського, І. Блауберга, В. Глушкова, О. Дахіна, М. Кларіна, Г. Суходольського та ін. [15;269].

У процесі моделювання змісту формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів ми звертаємося до досліджень С. Гончаренка, В. Голова, А. Даринського, Г. Камерилової, М. Криловця, Г. Лисичарової, І. Матрусова, М. Никонової, К. Строева, І. Ткачівської, Б. Чернова та ін. [124;138;157;265].

Основним поняттям методу моделювання є модель, яка визначає його зміст.

Моделювання може виконувати кілька функцій залежно від різних вихідних умов його здійснення. Тому моделі можуть бути:

- засобом відображення й перетворення об'єкта, який поки не існує в реальності;
- дослідницькою метою при визначенні стратегії інноваційних перетворень;

– засобом імітації реальних процесів розвитку педагогічного процесу, порівняння й оцінювання різних його варіантів;

– засобом оперування з об'єктами, стосовно яких знання не представлені в повному обсязі.

На думку В. Штоффа, існує дві функції моделей: практична – як знаряддя або засіб наукового експерименту, і теоретична – у якості специфічного образу дійсності, у якому поєднуються елементи логічного та чуттєвого, абстрактного і конкретного, загального та одиничного, наочного та ненаочного [326, с. 33].

Деякі дослідники в галузі моделювання відзначають, що моделі схожі, але не ідентичні з оригіналом (В. Базелюк, О. Братко, Л. Ітельсон, Н. Тализіна, В. Штофф, П. Щедровицький та ін.). Тому в основі моделювання лежить теорія подібності, де модель постає в якості наближеного аналога реального явища. Створення моделі становить конкретизацію загальнонаукового принципу зв'язку цілого та одиничного, де їх поєднання і взаємодія, яка виникає при цьому, породжує нову якість – модель, яку досліджуємо. Ця модель вимагає теоретичних і методичних пояснень, без яких її опис може стати лише схемою, абстракцією.

Так, В. Штофф виділяє чотири важливі, на наш погляд, ознаки, які повинна мати модель:

- бути усно представленою або матеріально реалізованою системою;
- відображати об'єкт дослідження;
- бути здатною заміщати об'єкт;
- вивчення моделі повинно давати нову інформацію про об'єкт [233].

Сьогодні корисність і значущість використання правильно побудованої моделі в науці, у контексті останньої ознаки, вже доведена. У такому аспекті модель потрібна для того, щоб зрозуміти, як влаштований конкретний об'єкт, яка його структура, основні властивості, закони розвитку і взаємодії з навколишнім середовищем; навчитися керувати об'єктом або процесом і

визначити найкращі способи управління при заданих умовах; прогнозувати прямі і непрямі наслідки реалізації заданих способів і форм впливу на об'єкт.

Різноманіття видів моделей привели вчених (Б. Глинський, Г Клаус, Л. Фридман, В. Штофф та ін.) до спроби їх класифікувати. Кожна з них, маючи свою базову основу, повинна вирішувати проблеми, що стоять у конкретних науках, та відображати їхню специфіку. На нашу думку, найбільш продуктивна побудова таких видів моделей [20; 89; 285; 333]:

- організаційна та освітня – при дослідженні проблеми управління освітньою установою;

- процесна і структурно-функційна – при вивченні питань виховання та формування якостей особистості;

- структурно-функційна та компетентнісна – при дослідженні питань підготовки до того чи того виду професійної діяльності;

- структурно-функційна, математична – при вивченні проблем підвищення ефективності окремих компонентів освітнього процесу.

Як висновок зауважимо, що для нашого дослідження формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки необхідно побудувати саме структурно-функційну модель. Для створення такої моделі необхідно виявити структуру об'єкта, який ми вивчаємо, а саме – виділити його компоненти та встановити між ними зв'язки. Цілісність моделі забезпечується єдністю виділених структурних (мета, зміст процесу, результат) і функційних компонентів (педагогічні умови, критерії, компоненти краєзнавчої компетентності). Структурні компоненти моделі розкривають внутрішню організацію процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки та відповідають за постійну взаємодію між елементами такого процесу. Функційні компоненти, тобто способи організації роботи моделі, забезпечують функціонування, розвиток і вдосконалення освітнього процесу.

На виконання другого завдання цього підрозділу обґрунтуємо теоретико-методологічні засади процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів. За визначенням Є. Яковлева, важливим атрибутом будь-якої концепції є теоретико-методологічні засади, оскільки вони визначають комплекс стратегічних напрямів дослідження, а це, своєю чергою, забезпечує розв'язання низки проблем [331]. Теоретико-методологічними підставами для дослідження проблеми зазвичай є сукупність відповідних методологічних підходів, тому що, по-перше, вони призначені для дослідження якісно різних об'єктів у певному загальному для них аспекті (структурному, функційному, інформаційному тощо); по-друге, їм притаманні особливості конкретно-наукового і філософського знання, завдяки чому вони є зв'язною ланкою спеціально наукових галузей із філософією.

Такі науковці, як І. Блауберг та Е. Юдін, визначають методологічний підхід як «принципову методологічну орієнтацію дослідження, як точку зору, з якої розглядається об'єкт вивчення (спосіб визначення об'єкта), як поняття або принцип, який керує загальною стратегією дослідження» [15, с. 74]. Із цього випливає, що вибір тих чи тих підходів для дослідження визначається специфікою аналізованого феномену.

Найбільш продуктивною сьогодні вважається ідея всебічної, комплексної розробки підходів при дослідженні тих чи тих педагогічних явищ, що запропонована Н. Яковлевою [333]. Суть полягає в тому, що педагогічні явища через свою складність не можуть і не повинні вивчатися з однієї точки зору, а отже, необхідно застосовувати комплекс методологічних підходів, що забезпечить отримання різнопланових характеристик аналізованих явищ. Кожен підхід у дослідженні відіграє роль загальнонаукової основи, теоретико-методологічної стратегії або практико зорієнтованої тактики.

У нашій роботі структурно-функційна модель розглядається як сукупність закономірних, функційно пов'язаних компонентів, що становить

певну цілісну систему. Компоненти моделі розкривають внутрішню організацію процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки та відповідають за відтворення взаємодії між елементами цього процесу.

Мета запропонованої структурно-функційної моделі – за допомогою методу моделювання узагальнено представити формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Досягнення поставленої мети можна здійснити через вирішення таких завдань:

- визначення педагогічних умов, які зможуть забезпечити вдосконалення підготовки майбутніх географів у процесі фахової підготовки;
- реалізація краєзнавчого компонента в географічній освіті;
- залучення та стимулювання студентів до продуктивної пізнавально-краєзнавчої діяльності;
- підвищення якості краєзнавчої підготовки майбутніх географів;
- створення умов для реалізації особистості.

Методологічні засади формування в студентів-географів краєзнавчої компетентності забезпечують систему знань про основи і структуру педагогічної теорії, про принципи, підходи і способи отримання знань, що відображають педагогічну дійсність. В. Сластьонін кваліфікує цю систему як «ключ до дослідження явищ і процесів вищої педагогічної освіти» [290].

Основними концептуальними підходами до формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів є особистісно зорієнтований, аксіологічний, системний, діяльнісний, компетентнісний. У результаті їх вивчення встановлено, що в педагогічній науці обґрунтовані різні методологічні підходи впливу на розвиток професійної компетентності фахівця.

З огляду на завдання наукового пошуку, охарактеризуємо методологічні підходи, що впливають на формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Вагому роль у професійній підготовці майбутніх географів відіграє особистісно зорієнтований підхід. Він пов'язаний з формуванням особистісних і професійних якостей у студентів та передбачає створення активного освітньо-кваліфікаційного середовища для формування майбутнього фахівця. Основоположними компонентами особистісно зорієнтованого підходу є: самоактуалізація, індивідуалізація, творчість.

На думку М. Чобітька, «у парадигмі особистісно зорієнтованої педагогіки освіта розглядається як багаторівневий простір, як складні процеси, які створюють умови для саморозвитку особистості, яке є основою всіх складників освіти (становлення) особистісної індивідуальності. Таким чином, освіта – це не просто придбання знань і володіння професійними навичками, а саме розвиток багатогранних здібностей системного характеру і високий ступінь їх продуктивності» [309]. Особистісно зорієнтована освіта спрямована на розвиток і саморозвиток фахівця, його становлення з урахуванням індивідуальних особливостей, що дозволяє реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, ураховуючи власні захоплення, можливості, здібності, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід.

Важливе значення в особистісно зорієнтованій професійній підготовці географів надається формуванню особистісних якостей, які вимагають створення умов для професійного зростання, становлення творчої активності, ініціативності, навичок самоосвіти, саморозвитку та адаптації в нових соціальних умовах. Важливими для нашого дослідження вважаємо праці В. Абросимова, Б. Гершунського, В. Загвязинського, Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Семиченко, які визначили професійно значущі якості фахівця і шляхи їх розвитку в процесі професійної підготовки [119;136;241].

На роль загальнонаукової основи і теоретико-методологічної стратегії дослідження ми вибрали підходи високого рівня методології, що застосовуються в багатьох дисциплінах, а саме: *системний і особистісно-діяльнісний підходи*. Як практико зорієнтована тактика дослідження використовуються підходи, які становлять конкретно-наукову методологію,

призначення яких полягає в розкритті особливостей практичного використання досліджуваного феномену, визначенні механізмів і процедур досягнення наукової мети. На роль практико зорієнтованої тактики ми обрали *культурологічний та країнознавчий підходи*.

Системний підхід становить напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єкта як системи – цілісного комплексу взаємопов'язаних елементів [181, с. 4]. Його суть полягає в реалізації вимог загальної теорії систем, згідно з якою кожен об'єкт у процесі його дослідження повинен розглядатися як велика і складна система й одночасно як елемент загальної системи. Важливим аспектом системного підходу є створення нового принципу його використання – більш нового, єдиного й оптимального підходу (загальної методології) до пізнання.

У гносеологічному аспекті йдеться про використання поняття «система» та інших споріднених понять як інструменту пізнання сутності складних матеріальних систем. Цей аспект філософи називають епістемолого-методологічним [67].

Системний підхід є методом аналізу всіх чинників, що впливають на педагогічне явище, яке досліджується, та розглядає складний об'єкт як низку підсистем. Інструментом системного підходу є системний аналіз, що становить сукупність методів і прийомів для освоєння складних об'єктів.

Методологія системного підходу представлена в працях О. Авер'янова, В. Афанасьєва, В. Беспалька, І. Блауберга, М. Кагана, В. Садовського, Е. Юдіна та ін. Його педагогічна інтерпретація висвітлена в роботах Ю. Конаржевського, Н. Кузьміної, В. Якуніна та ін. [119;].

Системний підхід передбачає чітку постановку проблеми, визначення засобів її вирішення, сприяє покращенню організації дослідження та аналізу систем і підсистем, спрямованих на вирішення цієї проблеми.

Аналіз різних тлумачень терміна «система» (Г. Гегель, В. Садовський, Й. Фіхте) свідчить, що можна виокремити такі головні групи властивих системам властивостей, які характеризують:

- сутність і складність систем;
- зв'язок систем із зовнішнім середовищем;
- цілеспрямованість систем;
- параметри розвитку та функціонування систем.

Реалізація системного підходу передбачає вивчення об'єкта з погляду його внутрішніх і зовнішніх системних властивостей і зв'язків, а саме виявлення:

- елементів об'єкта, який досліджується;
- компонентів, які впливають на досягнення головної мети його функціонування та розвитку;
- зовнішніх і внутрішніх системоутворювальних чинників;
- зв'язків.

Тому обов'язковим результатом використання системного підходу є опис зазначених характеристик досліджуваного феномену, у нашому дослідженні – формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, а для цього необхідно провести низку теоретико-методологічних процедур:

- формалізація цільових орієнтацій процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, які забезпечують чітке визначення орієнтирів у змісті цього процесу і ступеня його ефективності;

- вибір теоретико-методологічних засад, які позиціонують ракурс вивчення проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки та визначають сутнісне наповнення цієї системи;

- обґрунтування компонентного складу моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, що розкриває специфіку освітнього процесу в умовах її функціонування;

- установлення внутрішньосистемних зв'язків та характеристика особливостей взаємодії системи із зовнішнім середовищем;

- визначення системоутворювальних чинників, що забезпечують її цілісність, можливість функціонування й отримання запланованих результатів;
- визначення перспектив розвитку системи та особливостей її використання.

Системний підхід у процесі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів проявляється в його розгляді як цілісної системи, що складається з ціннісно-цільового, змістового, процесуального, оцінно-результативного, технологічного, суб'єкт-суб'єктного компонентів.

Системний підхід у різних його модифікаціях у нашому дослідженні був використаний як:

- необхідний методологічний інструмент – спосіб наукового пізнання краєзнавчої компетентності (вивчення краєзнавчої компетентності як системи, яка має цілісність та наявність взаємопов'язаних компонентів);
- теоретико-методологічний принцип, за допомогою якого розробляється модель процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки через: виявлення складових елементів, що входять у систему формування, визначення рівня розвитку цих елементів; установлення зв'язку між елементами та іншими системами; визначення інтеграційних чинників, що забезпечують ефективне функціонування та розвиток системи; установлення комунікативних зв'язків з соціальним середовищем і на макро-, і на мікрорівнях; визначення змісту, принципів та умов, рушійних сил розвитку і функціонування системи;
- методологічна умова формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки через передачу краєзнавчих знань, формування вмінь і навичок краєзнавчої діяльності, надання допомоги в набуванні досвіду з краєзнавчої діяльності.

Значення системного підходу в нашому дослідженні полягає в тому, що він дозволяє:

- розглянути процес формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки як цілісну систему;

- виділити системо утворювальний чинник формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, тобто мету та результат;

- виявити складові компоненти процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки (ціннісно-цільовий, змістовий, процесуальний, оцінно-результативний, суб'єкт-суб'єктний, технологічний), розкрити їхній взаємозв'язок;

- розкрити обумовлені компонентами внутрішні зв'язки, а також основні умови існування цієї системи;

- здійснити відбір змісту освіти для досягнення поставленої мети – формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів, вибір засобів навчання відповідно до поставленої мети.

Особистісно-діяльнісний підхід. Цей підхід постає як нова парадигма і є провідним напрямом сучасної освіти (В. Безрукова, В. Давидов, К. Дурай-Новакова, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Ільєсов, А. Маркова, А. Петровський, К. Платонов, Є. Рогов, С. Рубінштейн та ін.). Особистісно-діяльнісний підхід гармонійно поєднує основні положення особистісно зорієнтованого й діяльнісного підходів.

Особистісно зорієнтований підхід у педагогічній науці робить наголос на повагу, довіру, опору на позитивне ставлення до освітнього процесу; означає визнання суб'єктивності й унікальності кожного студента, створення умов для формування позитивної Я-концепції; забезпечує перебування в позиції співпраці [91].

Діяльнісний підхід дає можливість розглянути основні компоненти діяльності викладача і студента з єдиних методологічних позицій і тим самим розкрити природу їхньої взаємодії. Дозволяє вивчити специфічні особливості діяльності всіх учасників педагогічного процесу через проєкцію загальних концептуальних положень теорії діяльності на педагогічну галузь. Zobov'язує визнати певну діяльність найважливішим чинником розвитку особистості. Визначає процес освіти як безперервну зміну різних видів діяльності.

Вибудовує педагогічний процес відповідно до компонентів діяльності людини [331].

Загалом особистісно-діяльнісний підхід передбачає орієнтацію на розвиток творчого потенціалу особистості й дозволяє врахувати індивідуальні особливості кожного студента за допомогою залучення до рефлексивно-творчої діяльності, сприяє самореалізації та особистісному зростанню. Особистість і діяльність при цьому підході перебувають у тісній, нерозривній єдності, але мають відносну самостійність та відмінність одна від одної.

З цього зрозуміло, що особистісно-діяльнісний підхід ураховує особистісно зорієнтований (індивідуальні психологічні, національні та інші особливості студентів) та діяльнісний компонент, який виражається через положення про суб'єкт-суб'єктні взаємини викладача та студента, а також активність студентів у навчальній діяльності.

Особистісно-діяльнісний підхід у нашому дослідженні постає як:

- необхідний методологічний інструмент у процесі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у ході вивчення краєзнавчих матеріалів (виховання особистісно-діялісної активності, пізнавальних процесів, особистісних якостей, діялісних характеристик студентів);

- теоретико-методологічний принцип, що означає організацію й управління цілеспрямованою діялістю студентів через реалізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії, рівнопартнерської співпраці для спільного вирішення навчальних завдань, життєвих планів, ціннісних орієнтацій, розуміння сенсу навчання для розвитку творчого потенціалу особистості, для здійснення продуктивної краєзнавчої діялісності;

- методологічна умова формування краєзнавчої компетентності студентів у процесі здійснення продуктивної краєзнавчої діялісності та організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії через самооцінювання та саморозвиток.

Значення особистісного підходу в нашому дослідженні полягає в тому, що він забезпечує:

- акцентування уваги на становлення майбутніх географів як активних суб'єктів у процесі формування краєзнавчої компетентності.
- створення умов для самостійного визначення й усвідомлення мотивів, цілей, вибору засобів для краєзнавчої діяльності, результатів;
- характер взаємодії, що спонукає до співробітництва в процесі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів;
- самоаналіз, самооцінку, самокорекцію, опору на потенціал особистості та розвиток своїх здібностей.

Значення діяльнісного підходу в нашому дослідженні полягає в тому, що він дозволяє:

- розглянути особливості взаємодії студентів та викладача під час фахової підготовки майбутніх географів;
- визначити, що діяльність студентів та викладача в процесі формування краєзнавчої компетентності має системний, цілеспрямований, творчий характер та визначається їхніми індивідуальними особливостями, мотивами й умовами освітнього процесу;
- обґрунтувати формування краєзнавчої компетентності як процесу, який залежить від активності самих студентів.

Культурологічний підхід. Суть культурологічного підходу полягає в побудові освітнього процесу з урахуванням культурної спадщини, норм, цінностей, домінування культурно значущої взаємодії між суб'єктами освітнього процесу [331]. Такий підхід дозволяє досліджувати освіту в якості внутрішнього стрижня культури, інтегрувального елемента всіх галузей духовного виробництва, усіх форм суспільної свідомості (В. Біблер, М. Каган, Н. Крилова та ін.). Надає можливість у процесі краєзнавчої підготовки майбутніх фахівців з географії долучатися до культурних традицій місця свого проживання, орієнтує підготовку до діалогу з

культурою, дозволяє розглядати географічний простір рідного краю як продовження національної культури.

Саме культурологічний підхід визначає уявлення про освітні цінності, про орієнтацію принципів та змісту освітнього процесу, про культурні основи навчання та формування, про критерії продуктивності та творчої діяльності суб'єктів освітнього процесу [268].

Культурологічний підхід у нашому дослідженні постає як:

- необхідний методологічний інструмент у процесі освоєння студентами культурної спадщини, яка зафіксована в краєзнавчих матеріалах (осмислення культурних цінностей);

- теоретико-методологічний принцип, який визначає організацію культуровідповідної діяльності студентів унаслідок освоєння ними соціокультурного простору;

- методологічна умова формування краєзнавчої компетентності в результаті усвідомлення своєї індивідуальності, цінності, за рахунок розвитку рефлексивної культури особистості на основі самоконтролю.

Значення культурологічного підходу в нашому дослідженні як практико зорієнтованої тактики полягає в тому, що він дозволяє за допомогою відібраного краєзнавчого матеріалу:

- здійснити засвоєння матеріалу відповідно до культурної спадщини країни, регіону, зафіксованого в краєзнавчих матеріалах;

- сформувати в студентів патріотичне ставлення до культурної спадщини;

- розвивати особистісні якості, що забезпечують утворення нових культурних цінностей у процесі власної краєзнавчої діяльності;

- сформувати особистісні якості студента в процесі формування краєзнавчої компетентності як продукту культури її представника і носія.

Країнознавчий підхід забезпечує комплексне розкриття взаємозв'язків природи, людини та господарства в історичному аспекті, соціально-економічних, екологічних, історико-культурних, етнонаціональних проблем.

Звертає особливу увагу на людину та її життєдіяльність у глобальному аспекті (М. Баранський, І. Маєргойз, Я. Машбиць, М. Мироненко) [6].

Країнознавчий підхід передбачає вивчення деяких цивілізаційних особливостей (нація, релігія, культура, домінуючий спосіб мислення та життя, стиль поведінки, ставлення до праці, становище людини в суспільстві). Використання країнознавчого підходу викликає бажання та інтерес пізнати світ відповідно до рідного краю. У зв'язку з цим такий підхід має величезний інформаційний, виховний і світоглядний потенціал.

Значення країнознавчого підходу в нашому дослідженні полягає в тому, що він забезпечує:

- формування професійних здібностей, які надають можливість самостійно орієнтуватися в галузі професійних та краєзнавчих знань;
- отримання фундаментальних наукових знань та вмінь, що відображають основні закономірності та процеси географічного довкілля, цілісного бачення країн та окремих територій;
- формування вміння співвідносити комплексні характеристики країни та окремих її регіонів, що дозволить студентам застосовувати отримані знання та вміння в різноманітних навчальних ситуаціях;
- розвиток географічного та краєзнавчого мислення в процесі фахової підготовки;
- інтеграцію знань з багатьох наук (вивчення території як єдиної цілої за допомогою комплексного підходу);
- виховання міжнародно орієнтованої особистості, яка усвідомлює взаємозв'язок та цілісність світу, необхідність міжкультурного співробітництва при вирішенні глобальних проблем людства;
- комплексне вивчення природи, населення, господарства та культури рідного краю в процесі фахової підготовки;
- формування краєзнавчої компетентності та аналітичного підходу під час вивчення зарубіжної культури у співвідношенні з культурою своєї країни та її регіонів;

– пізнавальне значення, розширення загального світогляду майбутніх фахівців з географії в умовах сучасного суспільства.

Методологічні основи країнознавчого підходу в педагогічному процесі спрямовані на досягнення мети через найбільш раціональну, обумовлену краєзнавчою практикою форму діяльності. Показником ефективності реалізації краєзнавчого підходу в освіті служить підготовленість студентів до запобігання помилкових рішень у ході соціалізації як процесу соціокультурної та етнекологічної адаптації [187, с. 276–277].

Основними принципами країнознавчого підходу в освітньому процесі є:

– принцип міждисциплінарності, згідно з яким використання краєзнавчих матеріалів показує зв'язок з іншими предметами (природознавство, історія, екологія, культурологічні дисципліни тощо);

– принцип систематичності, що проявляється в цілеспрямованому, запланованому характері використання краєзнавчих матеріалів;

– принцип тематичності, що передбачає розробку відповідних матеріалів з кожної теми;

– принцип технологізації, що передбачає використання освітніх технологій, здатність моделювати умовно реальну комунікацію в штучних умовах;

– принцип когнітивності, що передбачає пізнання в процесі навчання за допомогою краєзнавчого матеріалу нового знання, а не тільки раніше відомого;

– принцип толерантності, який передбачає розвиток особливостей розуміти і приймати інші культури;

– принцип компаративності, що має на увазі пред'явлення і використання краєзнавчих матеріалів разом з іншими навчальними матеріалами.

Зазначені принципи організації вищої освіти оптимізують процес формування країнознавчої компетентності майбутніх географів.

Як нами було встановлено раніше, найважливішим складником розробки структурно-функційної моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки є вибір теоретико-методологічних засад дослідження. Зміст нашого дослідження найбільш точно відобразять: системний, особистісно-діяльнісний, культурологічний та країнознавчий підходи.

Наступний крок у вирішенні поставлених завдань та в побудові структурно-функційної моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки є визначення компонентів досліджуваного об'єкта та встановлення зв'язків між ними.

Структурними компонентами нашої моделі, які розкривають внутрішню організацію процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки та відповідають за постійну взаємодію між елементами цього процесу, є:

- цільовий (мета і завдання);
- методологічний (наукові підходи і принципи);
- змістово-технологічний (компоненти, критерії, етапи, педагогічні умови, форми, методи й засоби досягнення ефективного результату);
- результативний (рівні і результати).

Цільовий блок спрямований на формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Завдання:

- перевірити ефективність педагогічних умов, що забезпечать удосконалення фахової підготовки майбутніх географів;
- реалізувати краєзнавчий компонент у географічній освіті;
- залучити та стимулювати студентів до продуктивної краєзнавчої діяльності;
- підвищити якість краєзнавчої підготовки майбутніх географів.

Методологічний блок містить наукові підходи і принципи, які ми докладно розглянули вище. До основних методологічних підходів ми

зарахували системний, особистісно-діяльнісний, культурологічний та краєзнавчий. Основними принципами є принципи краєзнавчого підходу: міждисциплінарності, систематичності, тематичності, технологізації, когнітивності, толерантності, компаративності.

Змістово-технологічний блок передбачає засвоєння майбутніми фахівцями з географії краєзнавчих знань, що містять історико-географічні, культурологічні, соціально-економічні, екологічні, етногеографічні та інші знання і способи діяльності, ціннісне ставлення до унікальності рідного краю, самобутності його історії і культури, історико-культурний внесок окремих особистостей у розвиток культури рідного краю, а також професійно-педагогічних знань, умінь і ціннісних відносин, що забезпечують формування краєзнавчої компетентності в майбутніх фахівців з географії.

Зміст цього компонента залежить від педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури показав, що в освітньому й виховному процесі фахової підготовки майбутніх географів накопичено певний досвід використання краєзнавчого матеріалу, проте загальної концепції не представлено, не визначено педагогічні умови ефективності цього процесу, дотримання яких може значно підвищити результати роботи.

Будь-яка система може успішно функціонувати й розвиватися при дотриманні певних умов.

Логіка підрозділу вимагає звернутися до дефініцій і розглянути такі провідні поняття, як «умови», «педагогічні умови», що визначають розвиток процесів у педагогічній дійсності.

Категорія «умова» у філософській літературі виявляє відношення предмета до явищ, які його оточують, без яких він не може існувати. Умови становлять те середовище, обставини, у яких він виникає, існує й розвивається [2].

У педагогічній літературі умови найчастіше розуміють як чинники, обставини, сукупність заходів, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. У педагогічному словнику термін «педагогічна умова» пояснюється як певна обставина чи становище, що впливає на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей особистості [185, с. 97]. Науковці Л. Качалова, Є. Коротаєва розглядають педагогічні умови як те, що сприяє успішному протіканню чого-небудь, як педагогічно комфортне середовище, яке сприяє успішності процесу підготовки майбутнього вчителя. Педагог Ю. Бабанський трактує педагогічні умови як становище, у якому педагогічні компоненти освітнього процесу представлені в найоптимальнішому взаємовідношенні, що надає можливість педагогу ефективно викладати, керувати освітнім процесом, а студентам – успішно вчитися [3, с. 123]. На думку Е. Зеєра, педагогічні умови – це різноманітні обставити процесу освіти, які забезпечують досягнення поставленої мети [78]. Н. Яковлева під педагогічними умовами розуміє «сукупність заходів педагогічного процесу, спрямованих на підвищення його ефективності» [331, с. 155]. Зі свого боку В. Ягупов підкреслює залежність освітнього процесу від педагогічних умов та ототожнює їх зі спеціальними засобами, методами, формами навчання, що сприяють реалізації запланованих завдань [329, с. 324].

У своєму дослідженні Ю. Гвоздецька характеризує педагогічні умови як комплекс взаємопов'язаних чинників, від яких залежить успішність формування професійної компетентності майбутнього фахівця, і вважає, що пріоритетною педагогічною умовою, яка сприяє формуванню професійної компетентності, є забезпечення позитивної мотивації щодо оволодіння майбутньою професією.

Використання краєзнавчого матеріалу в професійній підготовці майбутніх географів сприяє засвоєнню нових знань, спрямовує студентів до науково-дослідної роботи, удосконалює педагогічну майстерність. Про необхідність залучення краєзнавчого компонента до процесу професійної

підготовки студентів у закладі вищої освіти йдеться в роботах Г. Аверкієвої, В. Бузова, М. Костриці, С. Кривова, М. Криловця, А. Ламашева, Г. Лисичарової, А. Мажетової, Б. Наумова, В. Обозного, І. Пруса, І. Рожі, Л. Смирнової, В. Степаненкова, О. Тімець та ін. [101;124;128;163;208;222;253;278].

На думку Я. Носкова, краєзнавчі знання збагачують комплекс педагогічних знань майбутніх фахівців, активізуючи розвиток дослідницьких компетенцій, а також дають можливість застосування краєзнавчого матеріалу у практичній професійній діяльності [223, с. 29].

Активне використання краєзнавчого матеріалу, за розумінням Л. Смирнової, дає можливість підвищити науковий статус та ефективність освітнього процесу у ЗВО, забезпечує тісну теоретико-практичну взаємодію у сфері викладач – студент, стимулює навчально-пізнавальну ініціативу майбутніх спеціалістів, формує професійний світогляд та професійно-педагогічну культуру в студентів, стимулює процес професійного самовиховання [253, с. 15].

Науковець Г. Пирожков убачає в краєзнавчій освіті ціннісний компонент професійної підготовки спеціаліста, тобто комплекс стійких цінностей, завдяки яким студенти готують себе не тільки до професійної, але й до громадянської діяльності. На його думку, саме заклади вищої освіти, розробляючи педагогічні форми та методи краєзнавчої діяльності, стимулюють краєзнавчу роботу, ведуть підготовку професійних краєзнавців [187, с. 241].

Дослідниця Г. Лисичарова у своїй роботі акцентує увагу на краєзнавчій діяльності, виокремлюючи організаційно-методичні умови, за яких досліджувана якість найбільш активно розвивалася і виявлялась: природність умов педагогічної діяльності, співпраця зі студентами в процесі навчання, відповідність кваліфікаційним вимогам, залучення студентів до активної краєзнавчої діяльності в умовах міста, оперативна діагностика рівнів

сформованості кожного із компонентів готовності студентів до краєзнавчої діяльності [124, с. 168].

У дисертаційній праці Г. Рожі педагогічна умова трактується як чинник освітнього процесу, що визначає викладач, зважаючи на цільове спрямування підготовки студентів (для формування краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії); реалізований конкретними засобами (на засадах компетентнісного підходу); сприяє активізації діяльності студентів для цілеспрямованого формування компетентності [221, с. 182].

На думку В. Степаненкова, краєзнавство як компонент освітнього процесу сприяє реалізації принципу гуманітаризації освіти, а в кінцевому підсумку і гуманізації освіти, оскільки воно тісно пов'язане з культурою (комплексом форм і методів взаємодії поколінь щодо прийняття людської культури на конкретній території); науково-педагогічними знаннями (вивченням історії та сучасного стану сфери освіти рідного краю в загальноукраїнському контексті); соціальною практикою людини (сукупність способів взаємодії поколінь відносно освоєння системи соціальних норм і відносин у суспільстві) [260, с. 8].

Краєзнавча освіта розглядає актуальні проблеми взаємозв'язку соціуму і природи, покладаючись на комплексність краєзнавчого знання і багаторічний досвід соціокультурної та етноекологічної адаптації молодого покоління через краєзнавство. Краєзнавча робота дозволяє побачити природу, буття та людину в аспекті культури («природа – світова, національна культура і культура рідного краю – «я» як творець культури»), що передбачає пошук шляху освіти і виховання особистості, її становлення як професіонала і громадянина [187, с. 268].

Під час краєзнавчої освіти йде процес засвоєння не тільки знань про рідну місцевість, а й формується краєзнавча компетентність, яка містить певну краєзнавчу підготовку, формування краєзнавчої культури, стаючи частиною особистісного і професійного зростання майбутнього фахівця. Краєзнавчі знання, уміння, навички, практичний досвід соціуму разом із

засвоєним комплексом знань у сфері загальної освіти, а також з дисциплін майбутньої діяльності. Усе це становить освітню систему. Соціальний досвід, який студенти засвоюють в освітньому процесі і втілений у знаннях, уміннях, практичній діяльності та емоційно-ціннісному ставленні до світу, є базою для професійно-особистісного розвитку й саморозвитку майбутнього фахівця, необхідним чинником розвитку матеріальної та духовної культури [187, с. 207].

У ЗВО географічне краєзнавство вивчає історію, природу, населення, господарство, культуру і побут, екологічну обстановку на території рідного краю з метою організації краєзнавчої діяльності в освітніх установах.

Краєзнавча підготовка майбутніх географів – процес формування компетенцій студентів-географів з питань історії, природи, демографії, господарства, екології, культури та побуту територій, які називаються «своєю місцевістю», «рідним краєм», з метою організації краєзнавчої діяльності.

Під краєзнавчою діяльністю слід розуміти комплекс цілеспрямованих заходів для реалізації в освітньому процесі цілей і завдань географічного краєзнавства. На основі географічних знань, умінь студенти-географи ЗВО навчаються діяти у пропонованих професійних ситуаціях і накопичують досвід краєзнавчої діяльності.

Найважливішими аспектами реалізації краєзнавчої компетентності майбутнього географа є:

- засвоєння методів самостійного отримання знань з різних інформаційних джерел (формування системи знань про різноманіття й особливості територіальної організації сучасного географічного простору рідного краю на різних його рівнях);
- виконання ролі громадянина, члена соціальної групи, колективу (формування географічного образу своєї країни в усьому її різноманітті);
- уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, удосконалювати й реалізувати професійні можливості (оволодіння практичними навичками й

уміннями використання географічних і краєзнавчих знань та інструментарію географічної науки для аналізу, узагальнення та систематизації, різноманітної інформації, використання територіальних аспектів, природних і соціально-економічних процесів і явищ, безпосередньо або опосередковано пов'язаних з навколишнім середовищем, а також освоєння початкових підходів до їх прогнозування, оцінки, моделювання та проектування природної, господарської та екологічної ситуації на конкретних територіях; знайомство з професіями, що вимагають географічної підготовки);

– знання культурних та побутових особливостей населення (знайомство з культурними та національними особливостями).

Процес викладання географії можна вдосконалити за рахунок реалізації краєзнавчої компетентності майбутнього географа. На наш погляд, необхідний грамотний краєзнавчий складник при підготовці майбутніх географів, які добре знатимуть не тільки свій предмет, а й культуру рідного краю, умітимуть гідно оцінювати минуле й бачити перспективи подальшого розвитку в майбутньому свого регіону в соціокультурному просторі.

Теоретичне обґрунтування процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки дозволило констатувати, що рушійними силами аналізованого процесу є наявність відповідних педагогічних умов.

У нашому дослідженні комплекс педагогічних умов ми розглядаємо як сукупність взаємопов'язаних педагогічних умов, реалізація яких сприятиме підвищенню рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

При виявленні комплексу педагогічних умов необхідно враховувати:

- методологічні підходи (системний, особистісно-діяльнісний, країнознавчий, культурологічний), які є основою нашого дослідження;
- предмет, завдання та гіпотезу нашого дослідження;
- соціальне замовлення суспільства та держави;

- особливості та специфіку формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки;

- перспективи розвитку моделі в реальному освітньому процесі фахової підготовки.

Отже, виявлені педагогічні умови повинні мати властивості необхідності й достатності. Необхідні умови ефективного функціонування будь-якої системи – це умови, без яких вона не може працювати повною мірою; достатні умови – це умови, яких достатньо для її нормальної роботи [331].

Необхідність умов повинна впливати з аналізу психолого-педагогічної літератури, досвіду роботи закладу освіти, шляхів побудови пропонованої авторської системи й результатів констатувального етапу експерименту. Достатність визначається за результатами дослідно-експериментальної роботи, коли підсумки, отримані в ході експерименту, відображають стабільний, якісний зріст властивостей, які формуються (знань, умінь, навичок, компетенцій, якостей особистості тощо).

У такий спосіб на підставі викладеного вище виникає необхідність визначення *педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки:*

- розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність;

- залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру;

- змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

Розглянемо кожну з виокремлених педагогічних умов більш детально.

Перша умова – розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого

ставлення до оволодіння краєзнавчих знань, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи.

Для розвитку позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчих знань, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу, формування мотивів навчальної діяльності використовуються всі можливі способи організації освітнього процесу, які мають стимулювальний вплив. Стимулювання людини повинно бути ретельно продуманим і спрямованим на формування позитивної мотивації. Отже, стимул – це спонукання активності ззовні, він стає дієвим лише в тому випадку, якщо перетворюється на внутрішній мотив. На думку Є. Нікітіної, стимул – це об'єктивний чинник, роль якого визначається не матеріальною природою, а значенням для здійснення конкретного виду діяльності. Об'єктивне існування стимулу буде можливим, якщо спонукання, викликане ним, буде сприйнято свідомістю та правильно оцінено [156].

Тому при організації стимулювального впливу на мотиваційний складник освітньої діяльності майбутніх географів у процесі формування краєзнавчої компетентності важливе місце має усвідомлення, його правильна оцінка студентами і на цій основі активізація пізнавально-краєзнавчої діяльності.

Так, Л. Гордін і В. Тарасюк стверджують, що інтенсифікація процесу мотивації можлива, якщо використовувати стимули як «перехідну змінну» між потребами й мотивом, під впливом яких об'єкти і потреби, змінюючись у свідомості особистості, постають як мотиви, які передбачають усвідомлену мету й особистісне обґрунтування діяльності [156]. У такий спосіб стимули, що слугують перехідною змінною між потребами й мотивами майбутніх географів у здійсненні пізнавальної краєзнавчої діяльності, будуть не тільки спонукальною силою, а й показником активності самого суб'єкта, формою самоврядування з боку особистості [156, с. 208].

Педагогічне стимулювання, на думку В. Тарасюк [271], містить такі засоби, які здатні заохочувати майбутніх географів до активної діяльності – у нашому випадку до активної пізнавальної краєзнавчої діяльності. У результаті педагогічного стимулювання відбувається інтеріоризація (перетікання) зовнішніх, соціально-ціннісних стимулів в особистісно значущі мотиви поведінки, і на цій основі формується позитивне емоційно значуще для майбутніх фахівців ставлення до засобів, форм, методів стимулювального впливу.

У нашому дослідженні педагогічне стимулювання є чинником, який викликає прагнення, а це, своєю чергою, відіграє роль засобу, який спрямовує студентів-географів до активної пізнавальної краєзнавчої діяльності. У зв'язку з цим методи мотивації, з погляду стимулювальних умов та впливів відповідно до процесу формування краєзнавчої компетентності, можуть бути розкриті в такий спосіб [156, с. 101].

Провідними стимулами мотиваційної діяльності можуть бути: методи, засоби, процеси, проблемність, міжпредметні зв'язки, творчі дослідницькі завдання; оцінка дослідницької діяльності.

Таблиця 2.1.

Методи мотивації за О. Нікітіною

Методи	Стимулювальні умови (пасивні методи)	Стимулювальний вплив (активні методи)
Соціальні методи:	а) створення можливостей для інтенсивного спілкування; б) формування й розвиток організаційної, дослідницької культури на основі ідей співпраці; в) створення рівнозначних умов для всіх студентів, незалежно від їхніх можливостей, для висловлення своєї думки, пропозицій, критики; г) доступність інформації; д) закріплення ідеї співпраці як принципу цінності колективу	а) формування груп та залучення суб'єктів освіти, громадських організацій, зацікавлених у проведенні краєзнавчої діяльності; б) широке інформування студентів у сфері здійснення пізнавальної краєзнавчої діяльності
Організаційні методи	а) прийняття важливих рішень у ході проведення дослідницької краєзнавчої діяльності викладачем разом зі студентами	а) організація спільної діяльності викладача і студентів, а також спільне обговорення проблем проведення дослідницької краєзнавчої діяльності
Психологічні методи	а) демократичний стиль спілкування; б) позитивна психологічна, товариська атмосфера; в) доброзичливі міжособистісні відносини в групі; г) низький рівень конфліктності	а) розвиток у студентів мотивів до співпраці; б) персональне консультування

Друга умова – залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-зберезувальної діяльності творчого характеру.

Реалізація цієї умови дозволяє організувати діяльність, спрямовану на розвиток особистості кожного студента, яка поглиблює й розширює

краєзнавчі знання, формує професійні вміння та навички здобування й використання краєзнавчої інформації з різних джерел та науково-допоміжних матеріалів шляхом виконання дослідницьких, проєктних, творчих робіт. Краєзнавча діяльність сприяє розвитку особистісних якостей у процесі колективної, творчої діяльності, задовольняє, стимулює інтереси кожного із студентів, а також сприяє підвищенню формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Як зазначає С. Литвиненко, «підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності, а готовність є результатом і показником якості підготовки, що реалізується і перевіряється в діяльності» [125, с. 157].

Діяльність краєзнавчого характеру становить внутрішню (психічну) і зовнішню (фізичну) активність студента, змістом якої є всебічне вивчення навколишнього середовища, накопичення знань про нього та використання їх у професійній науково-практичній діяльності. Реалізація освітніх ресурсів діяльності краєзнавчого характеру виражається у певних її видах. Кожен вид становить творчий процес, у якому проявляються активність, самостійність, індивідуальна неповторність, творчість особистості майбутніх географів.

Навчальна краєзнавча діяльність у ЗВО спрямована на підготовку фахівця, здатного на високому науковому та методичному рівні організувати навчальну та позанавчальну роботу з географічного краєзнавства в освітніх установах, а саме: реалізувати краєзнавчий принцип викладання географії, вести викладання краєзнавства в умовах регіоналізації освіти, працювати над усебічним вивченням рідного краю.

Формуванню краєзнавчої компетентності майбутніх географів сприяють такі види діяльності краєзнавчого характеру, як: пізнавальна, пошуково-дослідницька, колективно-творча та ціннісно-орієнтаційна.

За визначенням В. Сластьоніна, пізнавальна діяльність становить спеціально організоване пізнання самим студентом або його оточенням з метою оволодіння знаннями про багатство рідної культури, накопиченої людством [248, с. 446].

Пізнавальна діяльність студентів ставить їх перед необхідністю проявляти вольові зусилля з метою пошуку матеріалу, його систематизації, використання в роботі, розширює кругозір майбутніх фахівців, пристосовує до використання різних джерел краєзнавчої інформації, розвиває допитливість, формує потребу в отриманні знань про природу, історичне минуле, економічне, культурне та духовне життя населення.

Отже, пізнавальна активність є необхідною умовою саморозвитку особистості.

Пошуково-дослідницька діяльність студентів-географів формує й удосконалює практичні навички наукової організації праці, інтерес до краєзнавчих знань, активізує розвиток інтелектуальних здібностей, прагнення до самостійного пошуку. Проблематика краєзнавчих досліджень відрізняється своєю специфікою, бо краєзнавчі об'єкти або теми зазвичай є маловивченими, наприклад, історія окремих населених пунктів, підприємств, культурних пам'яток, саме це створює великі можливості для успішної пошуково-дослідницької роботи майбутніх географів.

У процесі залучення до пошуково-дослідницької діяльності студенти стають учасниками творчого процесу. Обмірковуючи поставлену проблему, студенти-географи визначають план пошуку, роблять припущення (гіпотезу), визначають спосіб її перевірки, проводять спостереження, фіксують факти, порівнюють їх, класифікують, узагальнюють, роблять висновки, пишуть реферати, готують виставки, організовують семінари, конференції тощо [243].

Пошуково-дослідницька діяльність краєзнавчого характеру містить обов'язкову теоретичну й практичну частини. Студенти працюють з літературними і краєзнавчими джерелами, беруть участь у спостереженнях за природно-економічними явищами та процесами, проводять польові дослідження, вивчають експонати краєзнавчих музеїв, краєзнавчих видань, здійснюють відбір відомостей із засобів масової інформації, Інтернету, аналізують, систематизують, узагальнюють, оформляють зібраний матеріал у

вигляді фото, відеотек, літописів, альбомів, буклетів, газет, стендів, виставок та ін. Отримані дані обговорюються на семінарах, конференціях, тематичних вечорах, проєктних роботах, знаходять застосування на краєзнавчих олімпіадах, вікторинах, конкурсах та ін.

Важливу роль відіграє *колективно-творча діяльність* студентів, яка, своєю чергою, позитивно впливає на процес формування краєзнавчої компетентності. Така діяльність, по суті, – це запланована низка заходів краєзнавчої тематики, які завдяки цілеспрямованій діяльності викладача орієнтовані на формування краєзнавчої компетентності майбутніх фахівців. Основними складниками, що визначають послідовність спільних дій викладача і студентів, є колективне прийняття ідей, планування, підготовка, виконання, обговорення, аналіз та оцінка зробленого.

За визначенням О. Савіної [231], колективна творча справа є найважливішим структурним компонентом методики колективно-творчого виховання, яка дозволяє створити в університеті широке творче поле, суть якого полягає в тому, що кожен учасник справи перебуває в ситуації фантазії, тобто створення чогось нового. У процесі спільної роботи відбувається взаємодія людей різного віку. Під час планування та організації колективно-творчої діяльності студенти різних курсів спеціальностей географічної спрямованості набувають великого досвіду з краєзнавства, кожен може подати ідею, запропонувати новий спосіб дії, взятися за реалізацію певного етапу колективної творчої справи.

На думку Т. Стефановської, якщо збагатити колектив та особистість соціально цінним досвідом, колективно-творча діяльність дозволить кожному студенту проявити й удосконалити кращі професійні задатки і здібності, потреби і відносини, а також морально і духовно зростати.

Колективно-творча діяльність передбачає необмежений спектр можливостей поєднання та використання форм позааудиторної роботи, які можна класифікувати за ступенем організації діяльності студентів:

– разові форми робіт: конференції, олімпіади, круглі столи, доповіді, конкурси, вікторини;

– системні форми робіт: щорічні проведення заходів, проєктні роботи, екскурсії, походи, випуск газет, зустрічі з цікавими людьми та ін.

Проведення та підготовка заходів краєзнавчого характеру сприяє засвоєнню краєзнавчих знань, формуванню вмінь і навичок використовувати ці знання в усіх сферах життєдіяльності: професійній, комунікативній, культурно-дозвіллевій, сімейно-побутовій.

Важливо, щоб студенти-географи з інтересом і бажанням залучалися до організації, підготовки та проведення різноманітних заходів і могли актуалізувати запас краєзнавчих знань, розкрити свої творчі можливості. Тематичний зміст такої діяльності сприяє формуванню краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

Ціннісно-орієнтаційна діяльність студентів-географів – це цілеспрямоване осмислення та оцінка соціальних значень і явищ, процесів і об'єктів навколишньої дійсності та формування у зв'язку з цим особистісних смислів, тобто відображення свободи особистості в її оцінках, уподобаннях, симпатіях, антипатіях. Важливе значення ціннісно-орієнтаційної діяльності полягає у формуванні інтелектуально-моральної свободи особистості, розвитку її як суб'єкта пізнання, праці і спілкування.

У психологічному словнику особистісний сенс визначається як індивідуалізоване відображення справжнього ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність. Знання, що засвоює суб'єкт про світ, які включають поняття, уміння, дії і вчинки, що здійснюються людьми, соціальні норми, ролі, цінності та ідеали. Поняття особистісного сенсу історично пов'язано з поняттями Л. Виготського про динамічні смислові системи індивідуальної свідомості особистості, що виражають єдність афективних та інтелектуальних процесів. Уведення поняття особистісного сенсу як одиниці свідомості (О. Леонт'єв) відіграло важливу роль у подоланні інтелектуального трактування свідомості (суми знань про

світ), а також для вирішення проблеми співвідношення індивідуальної й суспільної свідомості в житті особистості [121].

Дослідник В. М'ясищев обґрунтовував своє припущення, що у свідомості особистості відбувається не тільки відображення дійсності, а й ставлення до неї, а сама вибірковість залежить від змісту предмета та його значущості, що й породжує оцінку суб'єктом об'єкта. У зв'язку з цим він визначив ставлення як заснований на індивідуальному досвіді вибірково усвідомлений зв'язок людини зі значущим для неї об'єктом. Оскільки цей зв'язок багато в чому базується на емоціях, то він надає такому відношенню характер оцінювання [248, с. 451].

Третя умова – *змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів* завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу. Така умова містить, з одного боку, змістовий, а з другого – методичний компоненти, реалізація яких спрямована на досягнення поставленої мети. Змістове наповнення цієї умови утворює сукупність трьох компонентів: *інформаційного* (система краєзнавчих знань), *операційного* (досвід здійснення способів діяльності, який утілюється в засвоєних уміннях і навичках особистості), *аксіологічного* (емоційно-ціннісне особистісне ставлення до рідного краю).

При відборі змістового наповнення цієї умови ми спираємося на загальні принципи формування змісту освіти, розроблені В. Краєвським, крізь призму фазової підготовки майбутніх географів:

– принцип відповідності змісту географічної освіти (усіх її елементів, на всіх рівнях конструювання) вимогам розвитку суспільства, науки, культури та особистості. Необхідність залучення до змісту географічної освіти краєзнавчих знань, умінь і навичок, що впливає на пізнавальну, трудову, ціннісно зорієнтовану, комунікативну, творчу діяльність студентів та відображає сучасний рівень розвитку соціуму й надає можливості для особистісного зростання;

– принцип гуманізації і гуманітаризації змісту географічної освіти пов'язаний зі світоглядною підготовкою студентів-географів і формуванням найбільш пріоритетних компонентів гуманітарної культури особистості студента: культури життєвого самовизначення, культури праці, культури спілкування, інтелектуальної, моральної, географічної культури та рівень інтенсивності їхнього прояву в краєзнавчій діяльності;

– принцип фундаменталізації змісту географічної освіти надання змістовних і універсальних знань з географії, формування географічної культури і розвиток абстрактного мислення географів на основі залучення цілісних, глобальних, об'єктивних даних з краєзнавчих досліджень та вимагає встановлення наступності й міждисциплінарних зв'язків, опори на усвідомлення студентами суті методології пізнавальної та практичної краєзнавчої діяльності. Навчання у зв'язку з цим постає не тільки як шлях отримання знань у вищій школі, а і як засіб озброєння студентів методами набуття нових знань;

– принцип єдиної змістової і процесуальної сторони враховує освітній простір, який пов'язаний із здійсненням процесу формування краєзнавчої компетентності.

Методичний компонент відображає сукупність прийомів, методів і форм організації та регуляції процесу формування краєзнавчої компетентності, порядок їх застосування та інтерпретацію отриманих результатів у ході досягнення поставленої мети. Методичний компонент утворює сукупність освітніх програм, навчальних і методичних посібників для студентів та викладачів з краєзнавства, методичні розробки та ін. Методичне наповнення забезпечує технологічний бік процесу формування краєзнавчої компетентності студентів-географів.

Тісний взаємозв'язок змістового та методичного компонентів дозволяє вирішити низку завдань, спрямованих на формування краєзнавчої компетентності в процесі фахової підготовки: поглибити знання студентів з історії та сучасності рідного краю; сформувати в студентів уявлення про різні

сторони життя свого краю та місцевого населення; розвинути в географів прагнення пізнавати свій край; сприяти формуванню особистісного ставлення до рідного краю; сприяти розвитку та вдосконаленню громадянських якостей, патріотичного ставлення до малої батьківщини; створити умови для більш детального вивчення проблем розвитку рідного краю й зробити особистий внесок у вдосконалення його життя. Для вирішення цих завдань необхідне використання проєктних дослідницьких форм навчання, практичних робіт, польових практик, де можна практично використати отримані теоретичні знання.

Отже, у процесі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів є впровадження виокремлених нами педагогічних умов: *розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчих знань, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-зберезувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу.*

Компоненти і критерії докладно визначені нами в підрозділі 1.1, тому представимо тільки їх перелік: *мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний, емоційно-вольовий компоненти* з відповідними критеріями: *мотиваційно-потребнісним, когнітивним, діяльнісно-комунікативним, емоційно-вольовим.*

Мотиваційно-потребнісний критерій: розуміння здобувачами вагомості краєзнавчих знань; свідоме ставлення до опанування краєзнавчих знань та досвіду використання їх у своїй практичній професійній діяльності.

Когнітивний критерій передбачає готовність та прагнення здобувачів до здобуття та засвоєння сукупності краєзнавчих знань: наявність глибоких, міцних базових знань про рідний край, людей, історію, культуру, традиції, умінь, навичок та здібність застосовувати їх у професійній діяльності, уміння класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати. *Діяльнісно-комунікативний критерій*: засвоєння здобувачами системи вмінь та навичок краєзнавчої діяльності; усвідомленість, розгорнутість, послідовність умінь у ході аналізу, синтезу, порівняння, а також аналітичних (уміння аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності), проєктувальних (цілепокладання і виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення), організаційних (уміння організувати активну самостійну діяльність), комунікативних (уміння взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької, діяльності). *Емоційно-вольовий критерій*: емоційно-вольова регуляція поведінки майбутніх географів у процесі освоєння та застосування краєзнавчих знань: адекватність емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули, зміни емоційного стану, усвідомленість та контроль, самодетермінація, самоініціація та гальмування своїх дій, самообілізація та самостимуляція, самоконтроль.

На заняттях з курсу «Краєзнавство та методика його викладання» в ході польової практики студенти повинні усвідомити, що таке краєзнавство, закріпити навички науково-краєзнавчих досліджень, підготуватися до викладання географії на основі краєзнавчого підходу, оволодіти методичними вміннями організації краєзнавчої роботи. Цей курс дає студенту можливість осмислити і привести в систему знання, отримані при вивченні низки дисциплін протягом попередніх років навчання, вчить установлювати міжпредметні зв'язки, значення яких особливо зростає у зв'язку з вимогами комплексного підходу до навчання й виховання, готує до педагогічної практики [151].

Курс «Краєзнавство та методика його викладання» є основоположним у системі краєзнавчої підготовки майбутніх фахівців у географічній освіті. У ньому відображено сучасний зміст географічного краєзнавства, його вагома роль у навчально-виховному процесі, навчальних програмах з географії. Основи географічного краєзнавства є найважливішими при формуванні в студентів краєзнавчих знань, умінь і переконань. У процесі його вивчення студенти знайомляться з основним змістом краєзнавства, його основами і значенням у професійній діяльності.

Найбільш сприятливі умови залучення краєзнавчого матеріалу до основного змісту навчальних дисциплін предметної підготовки містять такі предмети, як: «Економічна та соціальна географія України», «Геологія», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів», «Загальне землезнавство», «Фізична географія України», «Регіональна, соціальна і економічна географія світу», «Основи теорії суспільної географії».

Вірогідно, що необхідно використовувати власне краєзнавчий матеріал, органічно залучаючи його до освітнього процесу, та з його допомогою розвивати в студентів краєзнавчі вміння з організації краєзнавчої діяльності.

Завдяки освоєним прийомам, які можна застосовувати в процесі краєзнавчої діяльності, студенти вчаться практикувати знання, які отримали на заняттях із загальногеографічних дисциплін, а також знання й уміння, набуті в ході різних практик для вирішення конкретних завдань [142].

Отже, необхідно розміщувати в змісті лекційних, лабораторно-практичних занять краєзнавчий матеріал, що пояснює зв'язок між краєзнавчою та географічною інформацією. Для формування краєзнавчих умінь необхідно залучати майбутніх географів до практичної краєзнавчої діяльності.

До основних *etapiv* ми зарахували: мотиваційно-ціннісний, теоретико-практичний і практико зорієнтований.

На першому, мотиваційно-ціннісному, етапі підготовки відбувається розвиток когнітивного та емоційно-вольового компонентів формування

краєзнавчої компетентності майбутніх географів. На цьому етапі відбувається формування краєзнавчих знань та особистісних установок при вивченні теоретико-практичного змісту загальнонавчальних дисциплін і дисциплін предметної підготовки. Ведеться робота з осмислення студентами ролі краєзнавчих знань як інструменту формування географічної культури, розвитку вмінь з відбору та систематизації науково-краєзнавчої інформації й оволодіння ними елементарними навичками краєзнавчої діяльності. Основними засобами вирішення пізнавальних завдань на цьому етапі є навчально-польові практики, робота з науковими та періодичними виданнями краєзнавчого змісту, а також проведення екскурсій. Крім того, розвиток краєзнавчих знань відбувається за рахунок залучення студентів з перших років навчання до навчально-дослідних робіт.

На другому – теоретико-практичному – етапі відбувається трансформація вихідних елементів краєзнавчих знань у навчальні дисципліни. Побудова системи краєзнавчої підготовки заснована на виділенні трьох напрямів в освітньому процесі: теоретичної, практичної підготовки та навчального проєктування, оскільки ці компоненти професійної освіти співвідносяться з наявністю теоретичних, проєктувальних і практичних складників у педагогічній краєзнавчій діяльності. Побудова системи практичних занять з таких дисциплін, як «Економічна та соціальна географія України», «Геологія», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів», «Загальне землезнавство», «Фізична географія України», «Регіональна, соціальна і економічна географія світу», «Основи теорії суспільної географії», спрямована не тільки на засвоєння загальногеографічних та краєзнавчих знань, практичної краєзнавчої діяльності, а й на розвиток особистісного потенціалу майбутнього вчителя, передбачає визначення організаційних форм і методів роботи. Майбутньому фахівцю необхідно дати можливість пройти шлях збагачення мотиваційно-потребнісної та діяльнісно-комунікативної сфери, набуваючи якості суб'єкта «краєзнавця», а потім суб'єкта професійної краєзнавчої діяльності. Цей шлях вимагає від студентів

уміння самостійної організації навчальної діяльності, уміння самостійно вчитися. Випереджальне управління навчанням здійснюється за допомогою методу проєктів як однієї з форм організації підготовки майбутнього географа і складається, на наш погляд, по-перше, зі спрямування студента з навчально-пізнавальної до професійно-педагогічної діяльності і, по-друге, з освоєння методів і прийомів рівноправної участі студентів і викладачів у житті ЗВО, формування стилю взаємин у рамках особистісно зорієнтованого навчання. Необхідною умовою ефективності підготовки студентів на цьому етапі є поєднання аудиторних і позааудиторних занять, навчальної та дослідницької діяльності.

На третьому, практико зорієнтованому, етапі відбувається розвиток творчої краєзнавчої діяльності майбутніх географів. Підготовка до професійної самостійної краєзнавчої діяльності здійснюється за допомогою перенесення предметних знань із ситуацій навчальної роботи в ситуації практичної краєзнавчої діяльності. На цьому етапі відбувається пошук шляхів для здійснення способів, форм і методів для проведення краєзнавчої роботи. Використовуючи краєзнавчі знання як засіб самовизначення й самопроєктування, студенти накопичують досвід, необхідний для майбутньої професійної краєзнавчої діяльності і значущих якостей особистості (готовності до співпраці, уважності до людей, доброзичливості, емоційної стійкості та стабільності в поведінці, упевненості в собі).

Технологічний складник *змістово-технологічного компонента* підготовки майбутніх географів орієнтований на взаємозв'язок лекцій, лабораторних занять, які проводяться в аудиторіях, з самостійною дослідницькою роботою в природному середовищі – на екскурсіях, польових практиках, музеях. Технологічний складник пов'язаний з розробкою й упровадженням в освітній процес педагогічних технологій, спрямованих на забезпечення самостійної пізнавальної діяльності студентів, що сприятимуть засвоєнню досвіду практичної творчої діяльності (проєктне навчання, проєктні технології, дослідницька діяльність).

Розкриваючи зміст *змістово-технологічного компонента*, наголосимо на важливості співпраці студента і викладача в педагогічному процесі, що орієнтована на спілкування і співтворчість. Цей процес складається з послідовних, взаємопов'язаних дій викладача та студента і становить єдиний, цілісний процес, що забезпечує підготовку студентів до краєзнавчої діяльності.

Результативний блок моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів складається з рівнів сформованості досліджуваної компетентності та результату.

Серед рівнів ми визначили високий, середній і низький, а їх докладна характеристика розкрита в підрозділі 1.3.

Своєю чергою, результатом є підвищення рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Необхідною умовою краєзнавчої підготовки є врахування й реалізація всього комплексу компонентів змісту підготовки майбутнього географа до краєзнавчої діяльності на всіх її рівнях.

Концептуальна модель формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки дозволяє нам виділити функції, що забезпечують цілісність цього процесу: *проектувальну, конструктивну, організаторську, дослідницьку та аналітичну*.

Однією з найважливіших функцій у процесі формування краєзнавчих знань під час фахової підготовки майбутнього географа є *проектувальна*. Її сутність ми пов'язуємо з організацією процесу навчання, цілепокладання, прогнозування та планування.

Зміст проектувальної функції представлено такими діями:

- визначення системи завдань географічного краєзнавства, що спрямована на вивчення рідного краю;
- планування навчально-організаційних форм підготовки студентів щодо вивчення свого рідного краю.

Конструктивна функція передбачає послідовність дій майбутнього фахівця з географії, проєктування змісту та системи в рамках різноманітних навчально-організаційних форм.

Конструктивна функція в процесі формування краєзнавчих знань у студентів-географів реалізується через такі дії:

- конкретизація педагогічних завдань географічної освіти для кожної конкретної навчально-організаційної форми, спрямованої на вивчення рідного краю;
- відбір і синтез краєзнавчого матеріалу відповідно до завдань підготовки щодо вивчення рідного краю;
- підбір методичних посібників;
- підбір обладнання і матеріалів;
- складання дидактичного матеріалу;
- здійснення різноманітних за змістом і за формою емоційно-вольових впливів на свідомість, почуття, поведінку під час вивчення рідного краю;
- планування та побудова навчальних і позанавчальних занять з краєзнавства.

Організаційна функція передбачає краєзнавчу діяльність майбутнього географа і містить такі дії:

- мотивація і стимулювання для подальшого вивчення рідного краю;
- здійснення поточного інструктування;
- контроль за краєзнавчою роботою.

Дослідницька функція забезпечує залучення кожного студента в процес активного навчання, стимулює розумову активність і пошукову діяльність.

Зміст дослідницької функції у процесі формування краєзнавчих знань у студентів-географів включає такі дії:

- постановка проблеми дослідження, її практична спрямованість;
- вибір теми дослідження; визначення методів дослідження;
- готовність і здатність до проведення дослідницької діяльності.

Аналітична функція дозволяє майбутньому географу об'єднати кількісну і якісну оцінку краєзнавчої діяльності за допомогою аналізу різноманітних елементів і продуктів освітнього процесу.

Зміст аналітичної функції у процесі формування краєзнавчої компетентності у студентів-географів включає такі види дій:

- визначення критеріїв для з'ясування ефективності підготовки;
- аналіз отриманих результатів.

Модель формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів повинна містити концептуальні ідеї, які можуть створити умови для розвитку особистості майбутнього фахівця з якісною підготовкою, умінням організувати краєзнавчу діяльність та готовністю до взаємодії між компонентами змісту фахової підготовки.

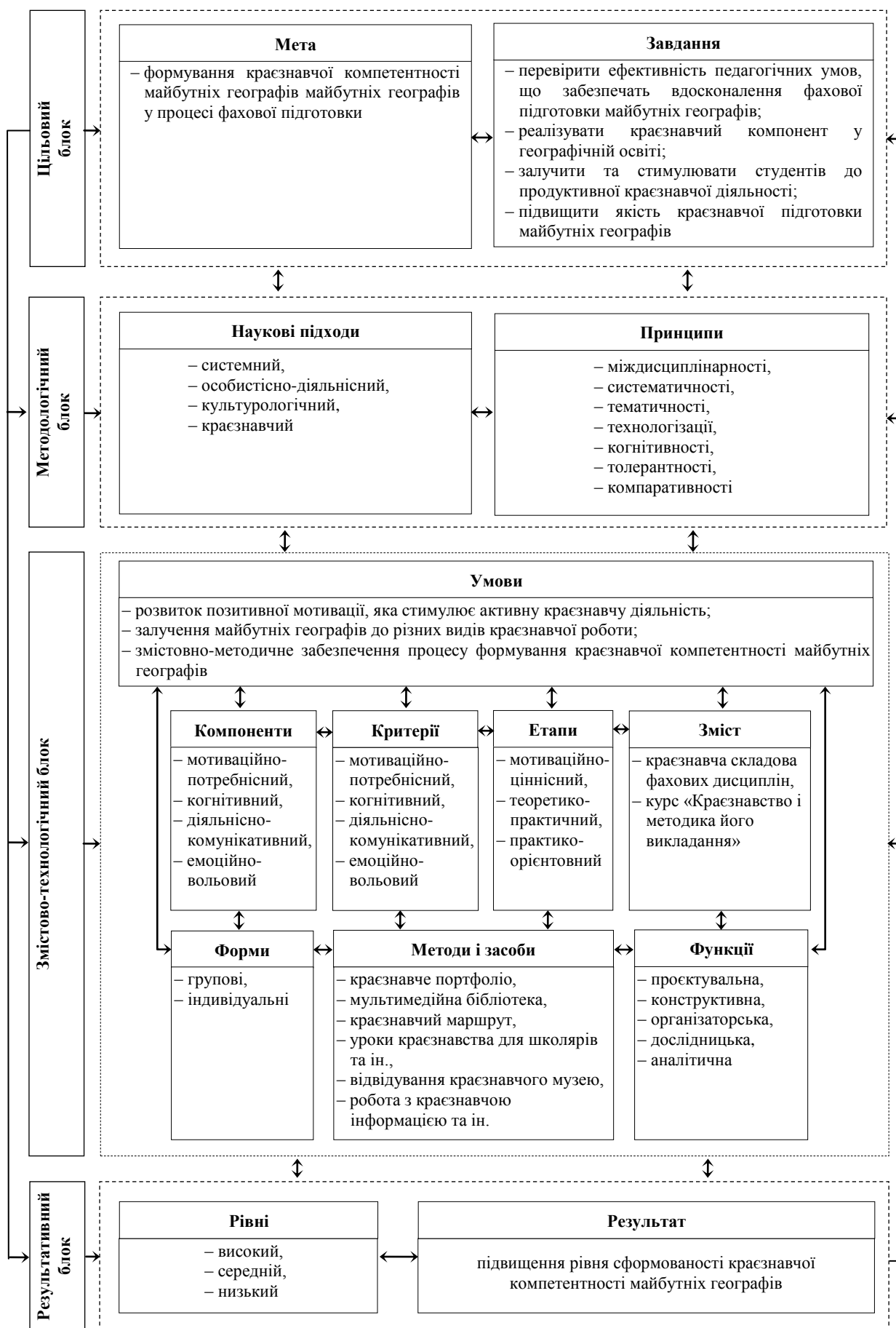

Рис. 2.1. Модель формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки

Отже, у ході дослідження нами встановлено, що формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів можливе за умов:

- 1) забезпечення позитивної мотивації, яка стимулює активну пізнавальну краєзнавчу діяльність;
- 2) залучення студентів-географів до різних видів діяльності краєзнавчого характеру;
- 3) змістовно-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Таким чином, організація фахової підготовки стає джерелом саме формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів, які мають ціннісне ставлення до краєзнавчої діяльності, знання, уміння й навички щодо краєзнавчої роботи, здатні до викладання краєзнавства в школі.

2.2. Упровадження розроблених педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки

Розробка педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки базувалася на теоретично обґрунтованих структурних компонентах краєзнавчої компетентності: мотиваційно-потребнісному, когнітивному, діяльнісно-комунікативному, емоційно-вольовому. Упровадження педагогічних умов відбувалось у процесі підготовки в освітньому процесі закладу вищої освіти: на дисциплінах фахового спрямування, під час різних видів практик, на заняттях зі спецкурсу «Краєзнавство та методика його викладання».

В експерименті взяли участь студенти напрямів підготовки «Географія».

Експериментальна робота була спрямована на виконання таких завдань:

- удосконалення підготовки майбутніх географів (підвищення рівня професійної підготовки);
- реалізація краєзнавчого компонента в географічній освіті;
- стимулювання студентів до продуктивної краєзнавчої діяльності; підвищення якості краєзнавчої підготовки майбутніх географів.

На підставі аналізу наукової літератури, визначення науково-теоретичних засад дослідження, результатів констатувального етапу експериментальної роботи визначено такі педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки: забезпечення позитивної мотивації, яка стимулює активну пізнавальну краєзнавчу діяльність; залучення студентів-географів до різних видів діяльності краєзнавчого характеру; змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Реалізація визначених нами педагогічних умов відбувалась завдяки впровадженню в освітній процес краєзнавчого складника в дисципліні фахового спрямування, а також спецкурсу «Краєзнавство та методика його викладання», упровадження методів і прийомів: краєзнавче портфоліо, мультимедійна бібліотека, краєзнавчий маршрут, уроки краєзнавства для школярів та ін.; відвідування краєзнавчого музею, робота з краєзнавчою інформацією та ін.

Розглянемо можливості визначених складників, методів і прийомів у процесі реалізації кожної педагогічної умови, при цьому відзначимо, що чітких меж жодна з них немає, і запропоновані завдання в одній з умов так чи так сприяли реалізації інших.

Перша педагогічна умова – *забезпечення позитивної мотивації, яка стимулює активну пізнавальну краєзнавчу діяльність* – здійснювалась шляхом формування свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчими знаннями, прагнення до самоосвіти в процесі дослідно-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи.

З цією метою нами були використані завдання, що вимагали самостійного пошуку, творчої активності, вольового напруження у вирішенні завдань, пов'язаних з краєзнавчою діяльністю, створення ситуації успіху, використання нестандартних і творчих завдань.

З метою свідомого ставлення до здобування краєзнавчих знань нами застосовано низку методів, які ми докладно обґрунтували в попередньому розділі. У цьому ж розділі зробимо акцент на їх практичній реалізації.

На початку роботи нашим основним завданням було змотивувати, зацікавити майбутніх географів у вивченні краєзнавства. Для цього ми збагачували зміст фахових дисциплін: «Економічна та соціальна географія України», «Геологія», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів», «Фізична географія України», «Регіональна, соціальна і економічна географія світу», «Основи теорії суспільної географії».

Так, на занятті з «Регіональної, соціальної й економічної географії світу» попросили їх назвати всесвітньо відомі постаті. Здобувачі назвали Білла Гейтса, Марка Цукерберга, Джефрі Безоса, Ештона Катчера, Мілу Куніс, Леонардо Ді Капріо, братів Кличків та ін. Викладач продовжив:

– А чи знаєте ви, що багато світових зірок мають українське коріння? (здобувачі назвали кілька прізвищ)

Викладач доповнив: Девід Духовни, Леонардо Ді Капріо, Вайнона Райдер, Віра Фарміга, Дастін Хоффман, Стівен Спілберг, Міла Куніс, Ольга Куриленко, Мілла Йовович, Сильвестер Сталлоне та ін.

Повідомлення супроводжувалось презентацією з фотографіями знаменитостей, що дозволило краще зорієнтуватися в інформації.

– А чи знаєте ви відомих людей вашої малої батьківщини? Чи є такі? Це можуть бути не тільки кінозірки, але й відомі науковці, письменники, художники?

Відзначимо, що окремі постаті майбутніми географами були названі, а це означає, що краєзнавча робота проходила у школі чи, можливо, на початку навчання в університеті.

Далі роботу було продовжено в групах, що сприяло більш активному залученню кожного здобувача до активної діяльності. Викладач запропонував проаналізувати рідний край у межах області й виявити місця, події, осіб, географічні точки, якими можна пишатися чи про які можна розповісти жителям інших областей.

Під час виконання завдання лунали різні фрази: «Нам нічим пишатися», «Насправді в нас мало інформації про рідні місця», «Ми знаємо тільки географічні об'єкти» тощо. Не можна сказати, що були лише негативні зауваження, у групах були названі й відомі постаті, переважно письменники рідного краю і найбільше – географічні об'єкти: міста, селища, річки тощо.

Викладачем узагальнено необхідність поповнення знань щодо рідного краю, а отже до завдань із самостійної роботи з курсу «Регіональна, соціальна й економічна географія світу» додано завдання: написати есе «Чи можу я пишатися своєю малою батьківщиною?» Така тема вимагала ґрунтовного розмірковування, пошуку краєзнавчої інформації тощо.

Ми спостерігали продовження обговорення цієї теми й на інших заняттях, де здобувачі іноді повідомляли про власні краєзнавчі «знахідки»: постать науковця з рідного селища, унікальний кар'єр, тваринний світ тощо.

Такий підхід залучення краєзнавчого компонента дозволив нам також реалізувати сучасний напрям в освіті – гуманітаризацію. Необхідність залучення краєзнавчого компонента до процесу професійної підготовки майбутніх географів зумовлена не тільки теоретичним передумовами, але й практикою вищої школи – гуманітаризацією освіти, увагою до проблем загальної та професійної підготовки студентів, процесами регіоналізації. Принцип регіоналізації передбачає забезпечення всіх областей країни освітніми програмами та проведенням спеціальних наукових досліджень у цій сфері. Включення краєзнавчого компонента в процес професійної підготовки майбутніх географів дозволяє перейти від загальної освіти громадянина, незалежно від його місця проживання, до освіти представника

конкретного територіального соціокультурного середовища і людини з усіма її індивідуальними особливостями та здібностями.

Реалізація першої умови основним чином була спрямована на стимулювання мотиваційно-потребнісного складника процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів. Основними вимогами до цього процесу були:

- вимога прогнозованості ефективності результатів стимулювання на основі об'єктивних критеріїв та показників;
- вимога відповідності стимулу поставленої мети і завдання пізнавальної краєзнавчої діяльності;
- вимога адекватності застосовуваних методів, засобів, форм стимулювання.

На основі класифікації В. Тарасюк [271] і Є. Нікітіної [156, с. 101] провідними стимулами мотиваційно-потребнісного складника процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів є:

- стимули як засоби аксіологічної спрямованості діяльності викладача;
- стимули змісту пізнавальної краєзнавчої діяльності майбутніх вчителів;
- стимули організації пізнавальної краєзнавчої діяльності майбутніх географів;
- стимули організації педагогічно доцільних взаємин між провідними суб'єктами освітнього процесу.

Краєзнавчі знання необхідні для формування багатьох понять, як-от: концентрація, спеціалізація, кооперування і комбінування виробництва, собівартість, інтенсивний і екстенсивний шляхи розвитку сільського господарства та ін. Легше пізнати природні умови і ресурси країни на конкретних прикладах певної місцевості, краще рідної, добре знайомої, даючи їм господарську оцінку з урахуванням закономірностей розвитку природи тощо. Для цього студенти повинні мати стимул для з'ясування впливу природних передумов на розвиток галузей господарства свого краю,

могли ознайомитись з основними шляхами раціонального використання природних ресурсів і перетворення природного середовища з метою підвищення продуктивності природних комплексів і покращення умов життя і праці людей. Для цього доцільно провести ділову гру й дати відповіді на такі запитання та одночасно здійснити пошук шляхів вирішення проблеми.

На занятті з «Економічної та соціальної географії» ми запропонували студентам розділитися на 3 групи, уявити себе кризис-менеджерами. Ураховуючи, що в університеті навчаються переважно студенти з рідних куточків однієї області, то з метою більш якісної роботи й більшої кількості матеріалу обмежували завдання областю. Якщо майбутні географи були з інших областей, то ми об'єднували їх в окрему групу.

Завдання 1

Оцініть рівень розвитку сільського господарства вашої місцевості. Які природні умови впливають на його розвиток чи занепад? Знайдіть шляхи підвищення рівня сільського господарства. Запропонуйте 3 перших кроки для покращення його стану.

Завдання 2

Оцініть стан промисловості вашої місцевості. Визначте галузі, що ґрунтуються на використанні природних ресурсів. Розкрийте перспективи цієї галузі. Визначте 5 кроків, що приведуть її до повного занепаду, і 5 кроків, що сприятимуть більшому розквіту з урахуванням природних запасів вашої місцевості.

Завдання 3

Оцініть людський ресурс вашої місцевості. Визначте напрями діяльності людей, що дозволять їм створити власний бізнес і підвищити економічний рівень області. Поміркуйте, чи будуть задіяні в цьому природні ресурси і яким чином?

Для виконання запропонованих завдань майбутні географи мали володіти низкою географічних знань з різних дисциплін: «Геологія», «Фізична географія України», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів»,

«Регіональна, соціальна і економічна географія світу», «Основи теорії суспільної географії» тощо. Крім того, необхідно мати краєзнавчі знання, мислення, переконання тощо.

Краєзнавчі знання, уміння, переконання, мислення, мотиви й активна краєзнавча діяльність є не тільки складниками краєзнавчої компетентності, а й основними критеріями сформованості географічної культури.

Активна пізнавальна краєзнавча діяльність не може бути ефективною, якщо не створено відповідних стимулів для позитивної мотиваційної, емоційної й вольової сфер студентів-географів.

Друга умова – залучення студентів-географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру.

Реалізація цієї умови відбувалась через організацію діяльності, спрямованої на особистісний розвиток кожного здобувача, поглиблення й розширення краєзнавчих знань, умінь та навичок, використання різних джерел інформації тощо.

Освітньо-пізнавальна діяльність сприяє прояву вольових зусиль для пошуку матеріалу, його систематизації й використання, а також під час роботи з різними джерелами інформації тощо.

З метою реалізації освітньо-пізнавальної та краєзнавчо-пошукової діяльності нами були застосовано, наприклад, таке завдання:

Розробіть проєкт «Моя мала батьківщина на мапі України: відоме й невідоме».

Підготовкою до виконання такого проєкту став перегляд проєктів «Цікаві місця України», «15 маловідомих місць України», «Топ-6 найцікавіших куточків України» та ін.

Для виконання цього проєкту майбутнім географам треба було знайти цікавий матеріал краєзнавчого характеру з різних галузей: історії, географії, архітектури, музики, літератури, педагогіки, економіки тощо. А це, своєю

чергою, формувало потребу в отриманні знань про природу, історичне минуле, економічне, культурне та духовне життя рідного краю.

Під час виконання цього завдання активно поповнювалась мультимедійна бібліотека майбутніх географів різними матеріалами.

Під час виконання проєкту здобувачі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» знайшли інформацію й дізнались про унікальні пам'ятки архітектури на території області: храм усіх релігій, палац Мсциховського, міст віадук тощо; про водоспади; унікальні пам'ятки природи: «Айдарська тераса», «Конгресів яр», «Королівські скелі», «Долина кам'яних облич», «Мергелева гряда» та ін.

Така діяльність зацікавила здобувачів, підвищила мотивацію до вивчення краєзнавства, при цьому створила умови для активної й успішної пошуково-дослідницької діяльності.

Поєднання освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової й практико-перетворювальної діяльності відбувалось під час організації й участі здобувачів у конференціях.

Так, майбутні географи були присутні на пленарному й секційних засіданнях Всеукраїнської науково-практичної конференції «Луганщина: краєзнавчі розвідки», яка традиційно щорічно проводиться в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Ми разом з майбутніми географами також провели наукові читання на тему «Мій рідний край: краєзнавчий аспект». Студентські повідомлення були розбиті на секції: «Історія мого краю», «Архітектура мого краю», «Економіка мого краю», «Відомі постаті мого краю», «Природа мого краю».

Такий розподіл дав можливість дослідити кожному здобувачеві більш докладно той аспект краєзнавства, який його найбільше зацікавив, що, крім іншого, підвищувало мотивацію до краєзнавчої роботи.

Зацікавила майбутніх географів участь у семінарах ««Краєзнавство на сучасному етапі», «Правила проведення туристично-краєзнавчих

подорожей», «Планування маршруту», що сприяло самоорганізації та самоосвіті студентів.

Значна кількість завдань вимагала від майбутніх фахівців уміння самостійно вирішувати наукові завдання й творчо підходити до їх виконання, наприклад, під час семінару «Планування маршруту» здобувачам було запропоновано прокласти маршрути рідним краєм для різних груп людей: туристів, які ніколи не відвідували місцевість; молодших школярів; старших школярів; дорослих, які проживають у цій місцевості; дорослих, які проживають у сусідньому регіоні. Зрозуміло, що без творчого підходу тут було неможливо обійтись, оскільки треба врахувати багато аспектів: обізнаність у місцевості, здатність до значних за часом і кілометражем переходів, зацікавленість у тих чи тих об'єктах тощо.

Важливу роль відведено формуванню мовної культури, засвоєнню географічної, краєзнавчої термінології, практичних навичок роботи з обладнанням, компасом, картографічними матеріалами, користуванню туристським спорядженням та обладнанням, виконанню топографічних робіт, свідомому ставленню до власного здоров'я.

Зрозуміло, що особливо привертає увагу ціннісно-збережувальна діяльність. Її активізації сприяла робота з поповнення університетського краєзнавчого музею. Багатий археологічний краєзнавчий музей нашого університету, на жаль, було втрачено під час евакуації. Проте така робота була розпочата тоді ще у відокремленому підрозділі нашого університету – Старобільському факультеті, на базі якого зараз знаходиться наш університет. Тож було розпочато роботу з поповнення його експонатами краєзнавчого характеру (див. додаток В).

Основними об'єктами, до яких має бути сформовано адекватне оцінювання свого ставлення, є суспільство, колектив, людина як найвища цінність, природа, культура, наука, історія рідного краю, мистецтво і т. п. Організаційними формами ціннісно-орієнтаційної діяльності були заходи спільної творчості викладачів та студентів. Різноманіття зовнішнього

оформлення ціннісно-орієнтаційної діяльності вимагає і різноманіття варіантів її краєзнавчої атрибутики, яка відображає основну цінність. Основу становить спілкування, яке, за визначенням Х. Лійметса, є «обміном цінностей» [122].

Так, однією з краєзнавчих особливостей нашого регіону є розміщення ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» в приміщенні першого учительського інституту в регіоні, де працював і захистився перший в Україні доктор педагогічних наук. Майбутні географи були залучені до збереження, відновлення та поповнення експонатів, які належать до історії нашого університету, що давало змогу залучити їх до ціннісно-орієнтаційної діяльності.

У своїй діяльності викладач виходить із загальних положень на основі дидактичних принципів, виконання яких забезпечує ефективність освітнього процесу. Ці принципи визначаються із цілей і завдань освіти та виховання, з даних теорії пізнання. Групова робота сприяє здійсненню принципу активності і свідомості студентів у процесі засвоєння краєзнавчих знань. Залучення особистого досвіду студентів розширює наочну основу навчання та зміцнює отримані знання, уміння та навички.

Ціннісно-орієнтаційна діяльність пронизує всі види діяльності краєзнавчого характеру і спрямована на раціональне осмислення загальнолюдських, соціальних і краєзнавчих цінностей навколишнього світу та усвідомлення особистісної причетності в усіх її проявах.

Вивчення рідного краю передбачає активізацію різних видів краєзнавчої діяльності. Для цього нами було:

- складено тематичний план, де було відображено тему й мету лекцій та практичних занять із краєзнавчим складником;
- розроблено кейс завдань для самостійної роботи;
- план екскурсій;
- у загальному плані вивчення рідного краю передбачено більш чітко розкриття природних і соціально-економічних особливостей рідного краю;

– підібрано додатковий матеріал: ілюстрації, карти, документальні фільми тощо.

Важливим було також урахування первинного рівня сформованості краєзнавчих знань, умінь і навичок, наприклад, на момент вивчення розділу «Географія своєї місцевості» студенти вже могли оперувати краєзнавчими знаннями, що дозволило нам далі використовувати доповіді, практичні роботи, самостійні дослідження в природі й на господарських об'єктах.

Усі види краєзнавчої діяльності мають освітній, розвивальний і виховний потенціал, слугують розширенню інформованості про культурний та природний простір рідного краю, сприяють досягненню студентами професійної краєзнавчої грамотності, формують духовно ціннісне ставлення майбутніх географів до історичної, культурної спадщини свого краю. Кожна діяльність містить усі необхідні компоненти для засвоєння відповідних краєзнавчих знань, практичних умінь, навичок і особистісних переживань. Одна діяльність не може замінити іншу. Тому при залученні майбутніх фахівців до краєзнавчої діяльності доцільно використовувати комплекс згаданих вище видів діяльностей.

Третя умова – *змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів* завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу – тісно пов'язана з першими двома і реалізовувалася на основі розробки банку творчих завдань для організації самостійної роботи в процесі аудиторної та позааудиторної освітньої діяльності здобувачів (наприклад, див. додаток Г), а також завдань для педагогічних практик у контексті формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів; методичного забезпечення з курсу «Краєзнавство і методика його викладання».

Формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки сприяло впровадженню спецкурсу «Краєзнавство і методика його викладання», основні завдання якого полягали в посиленні

мотивації щодо вивчення рідного краю, формуванні в майбутніх фахівців ціннісного ставлення до майбутньої професії, умінь та навичок здійснювати краєзнавчу діяльність, вирішувати професійно-педагогічні проблеми, викладати краєзнавство в школі тощо. Заняття зі спецкурсу проводились із застосуванням спеціально розроблених завдань: «Краєзнавство на сучасному етапі», «Правила проведення туристично-краєзнавчих подорожей», «Планування маршруту», що сприяло самоорганізації та самоосвіті студентів, формуванню мовної культури, засвоєнню географічної, краєзнавчої термінології, практичних навичок роботи з обладнанням, компасом, картографічними матеріалами, використанню туристського спорядження та обладнання, виконанню топографічних робіт, свідомого ставлення до власного здоров'я.

Змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності студентів-географів реалізується в рамках робочої програми з дисципліни «Краєзнавство та методика його викладання» (див. додаток А). Ця дисципліна має навчально-методичне спрямування і базується на теоретичних знаннях низки профільних дисциплін географічного та біологічного циклів, навичках і вміннях, здобутих на практичних заняттях та польових практиках, і пов'язана з методикою їх викладання. Програма курсу передбачає передусім самостійну роботу студентів з опрацювання літературних, картографічних, архівних матеріалів, складання методичних розробок з організації краєзнавчої роботи в школі та використання зібраних матеріалів на уроках географії. Змістом аудиторних навчальних занять має бути обговорення та опрацювання зібраних студентами матеріалів, їх аналіз, обмін здобутою інформацією та досвідом краєзнавчо-дослідницької роботи, набутими самостійно або під час польових та педагогічних практик.

Навчальна програма виконує такі функції:

– організаторську – відображає певну логіку дій і взаємодії учасників освітнього процесу (використання викладачем та студентами організаторських прийомів та засобів);

– регулювальну – форма виховної роботи визначає характер відносин між викладачем та студентами;

– інформаційну – визначення підсумку знань, поглиблення та уточнення наявної інформації.

Змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності характеризується різнобічністю змісту та мобільністю організаційних форм. Вибір форм змістово-методичного забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності визначався метою, змістом роботи, досвідом викладача. Основними формами стали: звіти, обговорення авторських програм, конференції, доповіді, оформлення матеріалів, виставки, походи, екскурсії, робота з архівними документами, літературними джерелами, читання додаткової літератури, створення баз даних за обраними темами, виконання творчих і практичних робіт та ін. Такі форми роботи сприяють прояву громадської та пізнавальної активності студентів, пробуджують і поглиблюють інтерес до краєзнавчої діяльності, виявляють і розвивають творчі здібності. З основними формами змістово-методичного забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності безпосередньо пов'язано різноманіття методів здійснення цього процесу.

Спираючись на класифікацію загальних методів навчання, запропоновану Ю. Бабанським, ми в контексті нашого дослідження виділяємо такі групи методів:

– методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів (словесні, наочні, практичні, проблемно-пошукові, дослідні);

– методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів (стимулювання інтересу до навчання, створення емоційно-моральних переживань, ситуацій новизни, актуальності, навчальні дискусії, створення ситуацій успіху);

– методи контролю та самоконтролю в навчально-пізнавальній діяльності (усні, письмові методи контролю, практичні, тести).

Доцільне використання названих вище методів створює атмосферу пошуку, викликає позитивні емоції й переживання, дає можливість кожному студенту задовольнити свої індивідуальні пізнавальні, творчі потреби, що, своєю чергою, сприяє формуванню краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Отже, змістово-методичне забезпечення процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки здійснюється на основі робочої програми навчальної дисципліни з дисципліни «Краєзнавство та методика його викладання» (див. додаток А), яка гарантує вибір змісту і методичного супроводу та сприяє продуктивному формуванню краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

2.3. Оцінка результатів впливу сукупності розроблених експериментальних умов на підвищення рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів

Результати теоретичного дослідження проблеми, що представлені в першому розділі, обґрунтовують необхідність і доцільність проведення дослідно-експериментальної роботи.

Дослідно-експериментальну роботу ми розглядаємо як комплекс методів дослідження, які забезпечують доказову й науково об'єктивну перевірку правильності висунутої на початку дослідження гіпотези, що дозволяє правильно оцінити ефективність педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки й визначити їх оптимальне поєднання. Підтвердженням ефективності впровадження пропонованих педагогічних умов є досягнення позитивних результатів під час проведення формувального етапу експерименту.

На підставі теоретико-методологічного обґрунтування критеріально-структурної бази краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки було проведено формувальний етап експериментального дослідження ефективності педагогічних умов щодо формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Дослідно-експериментальна робота ґрунтувалася на комплексі взаємодоповнювальних методів: аналіз наукової літератури; систематизація й класифікація наукових положень, синтез, узагальнення й систематизація для обґрунтування відповідних педагогічних умов; анкетування, тестування, самооцінка для виявлення рівня сформованості краєзнавчої компетентності студентів; педагогічний експеримент для перевірки ефективності педагогічних умов; методи математичної статистики для визначення статистичної значущості отриманих результатів.

Застосування методик було спрямоване на виділення рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

У підрозділі 1.3 виокремлено критерії, за допомогою яких ми вважали можливим виявити рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів: мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний та емоційно-вольовий.

Зазначені критерії дозволяють цілісно схарактеризувати рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

Мотиваційно-потребнісний критерій полягав у розумінні студентами вагомості краєзнавчих знань, свідомого ставлення до засвоєння краєзнавчих знань та досвіду використання їх у своїй практичній професійній діяльності. Показником вираження критерію є орієнтація студентів на здобуття краєзнавчих знань – фактів, явищ, закономірностей; засвоєння способів добування знань, а також позитивне ставлення до краєзнавчих знань та до діяльності, яка пов'язана з надбанням та актуалізацією таких знань у своїй професійній практиці.

Когнітивний критерій передбачає готовність та прагнення студентів до здобуття й засвоєння сукупності краєзнавчих знань. Показниками цього критерію є наявність глибоких, міцних базових знань про рідний край, людей, історію, культуру, традиції, умінь, навичок та здібність застосовувати їх у професійній діяльності, уміння класифікувати та систематизувати краєзнавчі знання, уміння виокремлювати проблему, аналізувати її та вирішувати.

Діяльнісно-комунікативний критерій характеризує оволодіння студентами системи вмінь та навичок краєзнавчої діяльності. Показником такого критерію є усвідомленість, розгорнутість, послідовність умінь у ході аналізу, синтезу, порівняння; а також аналітичних (уміння аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності), проєктувальних (цілепокладання і виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення), організаційних (уміння організувати активну самостійну діяльність), комунікативних (уміння взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької діяльності).

Емоційно-вольовий критерій полягає в емоційно-вольовій регуляції поведінки студентів у процесі освоєння та застосування краєзнавчих знань (управління та оцінка своїх дій, емоційне відображення). Як показник такого критерію є, з одного боку, адекватність емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули, зміни емоційного стану, усвідомленість та контроль, з другого – самодетермінація (свідоме планування власних дій щодо особистих бажань та почуттів обов'язку), самоініціація та гальмування власних дій (установка щодо виконання та припинення власних дій), самообілізація та самостимуляція (стимуляція своєї діяльності щодо оволодіння краєзнавчими знаннями), самоконтроль (контроль власних дій).

Виокремлені критерії, на наш погляд, відображають сутнісні характеристики краєзнавчої компетентності майбутніх географів і дають змогу визначити рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки – високий (продуктивний), середній

(свідомий) і низький (інтуїтивний). Змістова характеристика рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів представлена в підрозділі 1.3.

Експериментальне дослідження здійснювалося в три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

На констатувальному етапі передбачалося виявлення рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки за визначеними критеріями (мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний та емоційно-вольовий) в КГ та ЕГ, аналіз навчально-методичного забезпечення процесу, що досліджується.

Рівень сформованості краєзнавчої компетентності за мотиваційно-потребнісним критерієм визначався на основі комплексу діагностичних методик, які були обрані з урахуванням їхньої інформативності й доступності, а саме: методика «Мотивація навчання у ВНЗ» Т. Ільїної, методика «Вивчення мотиваційної сфери» М. Матюхіної, методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у мотиваційній сфері» О. Потьомкіна, націлені на виявлення потреб у навчальній, пізнавальній, професійній діяльності.

Дослідження рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за когнітивним критерієм проводилося за допомогою анкетування, а також діагностичних методик: тест «Структура інтелекту Амтхауера», Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО), анкета «Орієнтація» І. Соломін та практичних питань щодо краєзнавчої компетентності, краєзнавчої діяльності, краєзнавчої роботи тощо. Також дослідження рівня краєзнавчої компетентності майбутніх географів передбачало розгляд загальної успішності студентів, спостереження за вміннями студентів застосовувати теоретичні знання на практичних заняттях у процесі вирішення прикладних завдань.

Дослідження рівня сформованості краєзнавчої компетентності за діяльнісно-комунікативним критерієм проводилося з використанням

діагностичних методик, зокрема: методика «Діагностика спрямованості мислення» Л. Урванцева та Н. Володіної, опитувальник «Мета – Засіб – Результат (МЗР)» О. Карманов. Методики призначені для діагностики особливостей поведінки в різноманітних ситуаціях, а також визначення міжособистісних відносин у групі, здатність колективно виконувати завдання.

Рівень сформованості краєзнавчої компетентності за емоційно-вольовим критерієм за допомогою комплексу методик: «Переживання, яким надається перевага» шкала оцінки значущості емоцій методика Додонова Б.І., індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик. Методики виявляють індивідуальні способи подолання перешкод і емоційного ставлення до них, визначають характер вербального реагування на труднощі, оцінюють дії суб'єкта за параметром конструктивності.

Формувальний етап експерименту проводився впродовж 5 років (з 2016 до 2020 н. рр.) в умовах педагогічного процесу зі здобувачами експериментальних груп спеціальності «Географія» 2, 3 і 4-го курсів на базі факультету природничих наук ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та спеціальності «Географія» Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка та Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Для вирішення поставлених завдань організаційно-перевірочне поле дослідно-експериментальної роботи містило експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) групи, на базі яких перевірялася ефективність упровадження пропонованих педагогічних умов.

У КГ перебували студенти, з якими освітній процес проводився за традиційною програмою з окремими елементами формування краєзнавчої компетентності. В ЕГ перевірявся комплекс педагогічних умов – забезпечення позитивної мотивації, що стимулює активну пізнавальну краєзнавчу діяльність; залучення майбутніх географів до різних видів діяльності краєзнавчого характеру; змістово-методичне забезпечення

процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки через запровадження спеціально розроблених матеріалів у курсах «Основи теорії суспільної географії», «Фізична географія України», «Економічна та соціальна географія України» та впровадження в освітній процес курсу «Краєзнавство та методика його викладання».

Формувальний етап педагогічного експерименту, на відміну від інших етапів дослідження (констатувального, контрольного), має суттєве значення для перевірки ефективності визначених педагогічних умов. Цей етап передбачав установлення ефективності розроблених і обґрунтованих педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки та експериментальну перевірку висунутої на початку дослідження гіпотези. У зв'язку з цим протягом п'яти років дослідницько-експериментальної роботи ми систематично проводили діагностичні дослідження (анкетування, індивідуальні бесіди, опитування, тестування, спостереження та ін.), результати яких дозволяють простежити динаміку рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів від початку експерименту до його завершення.

З метою підрахування результатів проведеного дослідження та здійснення відносно порівняльного аналізу за кожним з визначених критеріїв було проведено діагностичний зріз.

Контрольний етап експериментального дослідження містив підсумкове оцінювання експериментальних результатів за виділеними критеріями та показниками, констатацію реалізації ефективності педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності, узагальнення результатів і зіставлення їх з цілями й завданнями дослідження, формулювання загальних висновків дослідження, здійснено літературне оформлення результатів дисертаційної роботи.

Проведення практичних занять з таких дисциплін, як: «Основи теорії суспільної географії», «Фізична географія України», «Економічна та соціальна географія України», здійснювалися з використанням

інформаційних технологій у процесі викладання географії, а саме: презентація, використання інтерактивних карт та ін. Метою пропонованих до виконання завдань було формування краєзнавчих умінь і навичок, набуття студентами досвіду практичного використання теоретичних знань, роботи в команді, вироблення рішень, усвідомлення відповідальності за власні дії та прогнозування їхніх можливих наслідків тощо, що загалом забезпечувало формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

З огляду на отримані результати проведеної дослідно-експериментальної роботи, ми дійшли висновку, що розроблені нами педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки є ефективними. Достовірність їхньої ефективності доведено за результатами порівняння початкового та підсумкового показників у студентів ЕГ та КГ з використанням означених вище діагностичних методик.

Використання комплексу взаємодоповнювальних діагностичних методик у процесі роботи із студентами КГ та ЕГ дозволило отримати об'єктивні та вірогідні дані за показниками критеріїв сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

У таблиці 1.7. наведено результати діагностичних зрізів на констатувальному та контрольному етапах експериментальної роботи з метою їх порівняльного аналізу.

Аналіз отриманих даних, відображених у таблиці, свідчить, що показники високого, середнього і низького рівнів за кожним критерієм сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів і в КГ, і в ЕГ на констатувальному етапі експерименту майже ідентичні.

Таблиця 2.2.

**Динаміка рівнів сформованості краєзнавчої компетентності
майбутніх географів у процесі фахової підготовки (%)**

Групи	Рівень	Критерії							
		Мотиваційно-потребнісний		Когнітивний		Діяльнісно-комунікативний		Емоційно-вольовий	
		Етап експерименту							
		Конс т	Конт р	Конс т	Конт р	Конст	Контр	Конс т	Конт р
ЕГ	високий	9,6	33,32	9,4	33,58	8,1	32,29	9,7	33,47
	середній	25,5	12,3	26,5	31,33	29,1	35,56	25,0	8,87
	низький	64,7	55,2	64,1	35,06	62,8	32,15	65,3	57,23
КГ	високий	9,5	11,6	8,9	10,47	8,7	10,28	9,3	10,86
	середній	26,4	28,1	26,8	31,49	32,1	35,2	26,4	29,53
	низький	64,1	61,0	64,3	58,04	59,2	54,52	64,3	59,61

Відсоткові показники на контрольному етапі дослідження свідчать про практичний приріст усіх рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за всіма критеріями і в контрольних, і в експериментальних групах.

Але в контрольних групах відсоток приросту менший, ніж у експериментальних.

Якщо проаналізувати результати приросту за кожним критерієм, то ми бачимо, що найменший він у КГ за показниками мотиваційно-потребнісного критерію, це зумовлено тим, що у КГ не проводилось спеціальної роботи з підвищення мотивації для спрямування до краєзнавчої діяльності, на відміну від ЕГ, де результати зумовлені цілеспрямованою роботою з організації освітнього процесу щодо мотиваційно-потребнісної спрямованості майбутніх географів для подальшої краєзнавчої діяльності, формуванням мотивації на

успіх та потреби в досягненні. На рисунку 2.2 відображено результат діагностичного зрізу за мотиваційно-потребнісним критерієм на контрольному етапі експерименту.

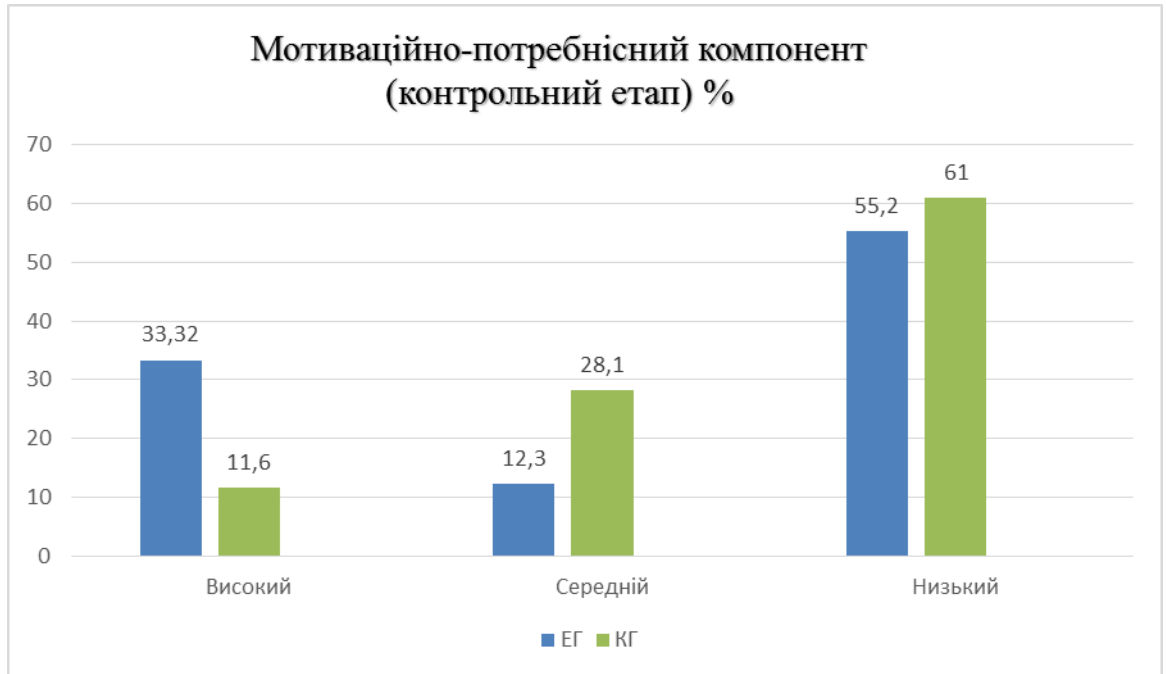

Рис. 2.2. Порівняння рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за мотиваційно-потребнісним критерієм на контрольному етапі експерименту

На констатувальному етапі експерименту в ЕГ виявлено, що низький рівень сформованості досліджуваного феномену за мотиваційно-потребнісним критерієм у 64,7% студентів, середній – у 25,5,2%, високий – у 9,6%, проте по завершенні експериментальної роботи показники змінилися у такий спосіб: відсоток студентів із високим рівнем за мотиваційно-потребнісним критерієм дорівнює 33,32%, приріст становить 23,6%, на відміну від КГ, де цей показник змінився лише на 2,1%; проте середній рівень у КГ збільшився на 1,7%, а в ЕГ зменшився за рахунок переходу з середнього на високий рівень на 13,2%, кількість студентів, що знаходилися на низькому рівні за цим критерієм, зменшилась на 9,5% в ЕГ, на відміну від

КГ, де зміни незначні – на 3,1%. Такі результати зумовлені тим, що в ЕГ інтерес до опанування майбутньої професії почав збільшуватись ще з першого курсу завдяки цілеспрямованій роботі з організації освітнього процесу щодо мотиваційно-потребнісної спрямованості майбутніх географів для подальшої краєзнавчої діяльності та сформованості краєзнавчої компетентності.

Динаміка приросту в показниках за когнітивним критерієм подібна, результати відображено на рисунку 2.3.

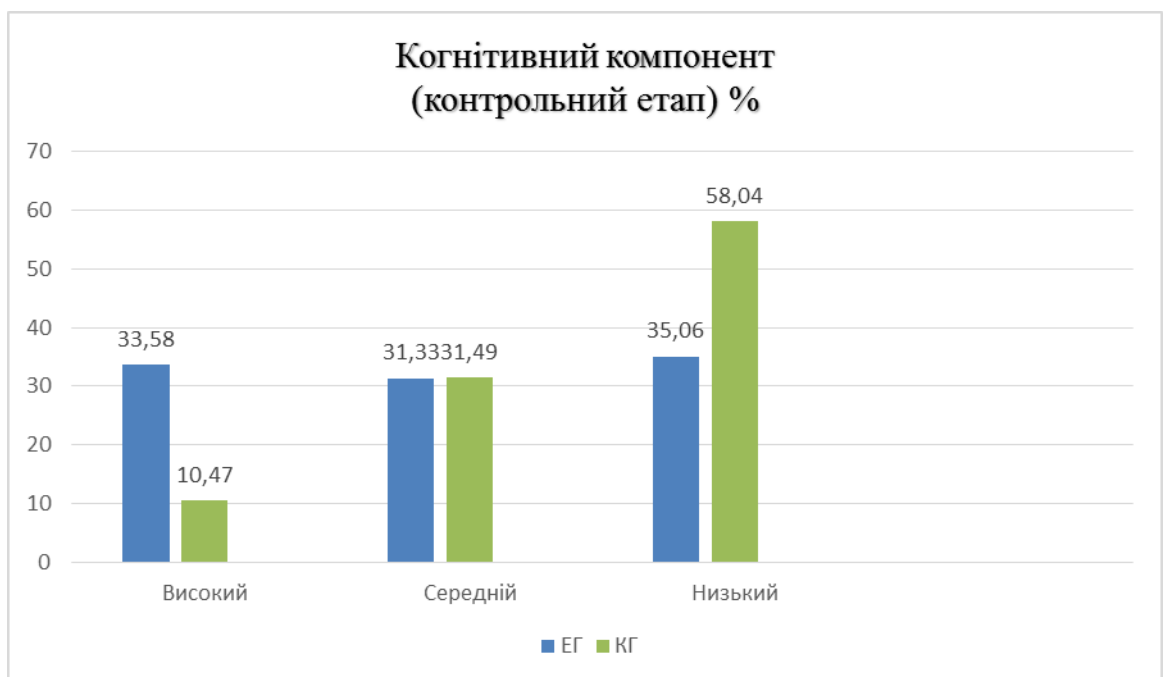

Рис. 2.3. Порівняння рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту

Порівняння рівнів сформованості краєзнавчої компетентності в процесі фахової підготовки за когнітивним критерієм у КГ та ЕГ після проведення формувального експерименту дозволяє побачити те, що на початковому етапі експерименту високий рівень був у 9,4% студентів ЕГ, то на кінцевому етапі це значення дорівнює 33,58%; середній рівень був 26,5%, став – 31,33% та

64,1% студентів були на низькому рівні, після експерименту цей показник зменшився на 29,04% і дорівнює 35,06% майбутніх географів. Динаміка зміщення рівнів у КГ теж позитивна, але не така значна, як в ЕГ.

Високий рівень показників за когнітивним критерієм зріс з 8,9% до 10,47% студентів, середній – з 26,8% до 31,49%, показники низького рівня зменшились з 64,3% до 58,04%. Розглядаючи результати змін за когнітивним критерієм, ми бачимо значний розбіг показників КГ та ЕГ тому, що студенти ЕГ більш обізнані із сутністю і проблемою формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки акцентуванню уваги в процесі вивчення географічних дисциплін на краєзнавчій проблематиці, ефективному засвоєнню теоретичних знань у процесі вирішення завдань із краєзнавства.

Огляд результатів за діяльнісно-комунікативним критерієм в ЕГ та КГ також свідчить, що показники змінились, але відрізняються в бік збільшення в ЕГ, на відміну від КГ, що представлено на рисунку 2.4.

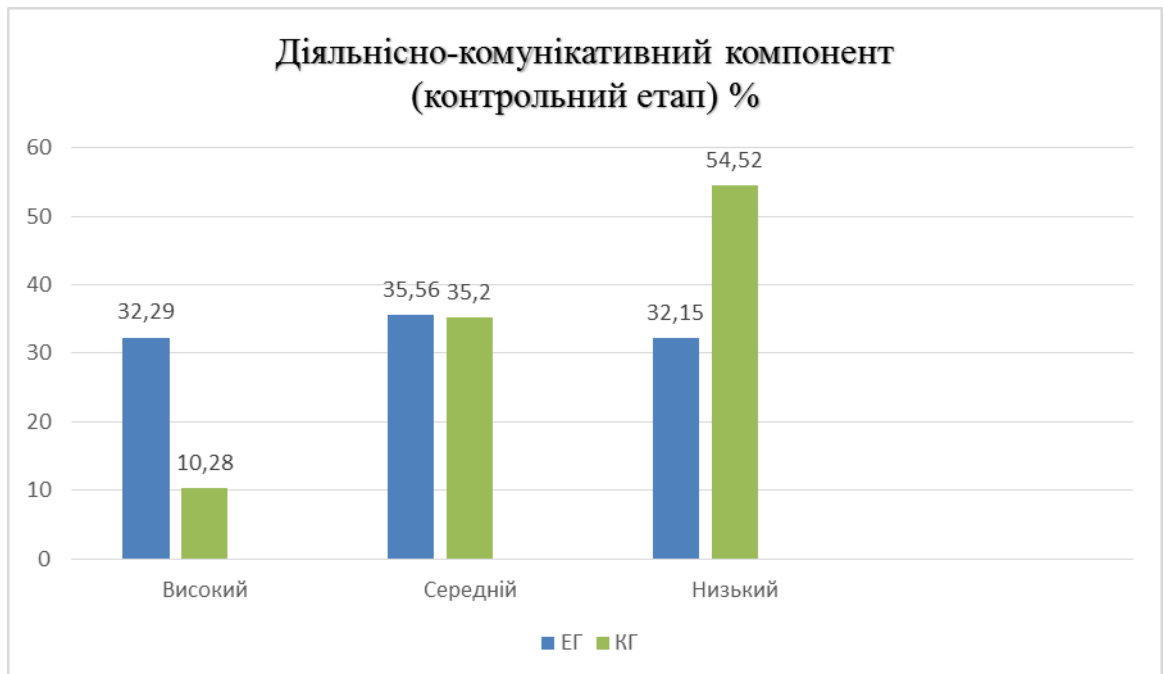

Рис. 2.4. Порівняння рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за діяльнісно-комунікативним критерієм на контрольному етапі експерименту

Показники низького рівня сформованості за діяльнісно-комунікативним критерієм в ЕГ та КГ значно відрізняються, відповідно в ЕГ цей показник знизився з 62,8% до 32,15%, натомість у КГ з 59,2% до 54,52%. Різниця в значеннях 25,97% на користь ЕГ.

Середній і високий рівні сформованості досліджуваного феномену за діяльнісно-комунікативним критерієм підвищились: середній у ЕГ з 29,1% до 35,56%, у КГ – з 32,1% до 35,2%; високий рівень в ЕГ підвищився на 24,19% (з 8,1% до 10,28%), відповідно у КГ цей показник підвищився лише на 1,58% (з 8,7% до 19,3%). Отримані дані не випадкові, вони зумовлені тим, що в процесі вирішення завдань з краєзнавства на практичних заняттях у студентів ЕГ значно покращилися навички професійної діяльності, зокрема це стосується необхідності усвідомлення в послідовності умінь у ході аналізу, синтезу, порівняння; а також умінь аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності, цілепокладання й виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення, організувати активну самостійну діяльність, взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької краєзнавчої діяльності.

Аналіз показників діагностичного зрізу за емоційно-вольовим критерієм також підтверджує загальну динаміку зміщення рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів, що зображено на рисунку 2.5.

Динаміка рівнів сформованості краєзнавчої компетентності в студентів ЕГ та КГ за емоційно-вольовим критерієм така: в ЕГ високий рівень емоційно-вольового компонента зріс на 23,7% (з 9,7% до 33,47%), середній – зменшився на 16,13% (з 25,0% до 8,87%), показники низького рівня зменшились з 65,3% до 57,23%, що дорівнює 8,07%. У КГ показники змінилися, але несуттєво. Так, високий рівень підвищився на 1,56% (з 9,3% до 10,86%), зміщення середнього рівня відбулось на 3,13% (з 26,4% до

29,53%). А значення низького рівня знизились на 4,69%, було 64,3% студентів з цими показниками, а стало – 59,61%.

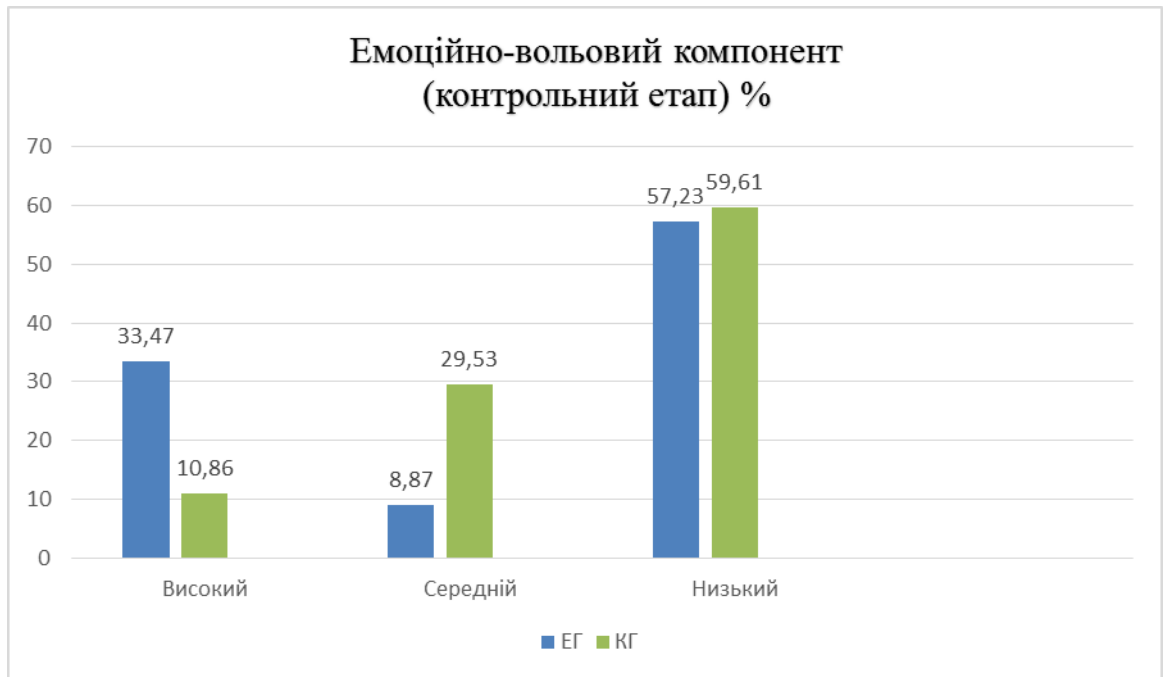

Рис. 2.5. Порівняння рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за емоційно-вольовим критерієм на контрольному етапі експерименту

Визначені показники свідчать про підвищення здатності серед студентів управляти своїми діями та їх оцінювати. З одного боку, адекватно реагувати на зовнішні та внутрішні стимули, що змінюють емоційний стан, усвідомлювати та контролювати, з другого – свідомо планувати свої дії відповідно до особистих бажань та почуття обов'язку, стимулювати свою діяльність щодо оволодіння краєзнавчими знаннями та вміння контролювати свої дії в процесі краєзнавчої діяльності.

Результати формувального експерименту доводять, що кількість студентів ЕГ, показники яких ми оцінюємо як високий рівень сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів за всіма чотирма критеріями, суттєво збільшилась.

Позитивна динаміка зміщення рівнів з нижчого на більш високий за всіма критеріями сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів чітко простежується і, на нашу думку, є достатньою для якісної фахової підготовки майбутніх географів. Ефективність упровадження педагогічних умов в освітній процес підтверджено тим, що значно знизилась кількість студентів низького рівня сформованості краєзнавчої компетентності. Порівняємо наведені дані: на початку експерименту за мотиваційно-потребнісним критерієм – 64,7% студентів ЕГ, за когнітивним – 64,1%, діяльнісним-комунікативним – 62,8%, емоційно-вольовим – 65,3%, а на кінцевому етапі дослідження ці показники стали відповідно такими: 55,2%, 35,06%, 32,15% та 57,23%.

У ході експериментального дослідження ми спостерігали поступове зростання інтересу та поважного ставлення майбутніх географів до діяльності краєзнавчого характеру. Це сприяло більш свідомому ставленню до навчання, наполегливості, допитливості, активного включення в процес самоосвіти та саморозвитку.

Результати дослідження представлено в таблиці 2.3., а узагальнення здійснено методом обчислення середньоарифметичного експериментальних та контрольних груп на контрольному етапі за формулою:

$$\mu = \frac{\chi_1 + \chi_2 + \dots + \chi_n}{n}$$

Таблиця 2.3.

**Динаміка рівнів сформованості краєзнавчої компетентності в студентів
ЕГ і КГ за результатами дослідження (%)**

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий	9,2	33,2	9,1	10,8
Середній	26,5	22	27,9	31,1
Низький	64,3	44,8	63,0	58,1

Отже, у таблиці 2.3. наочно простежується відмінність результатів експерименту для КГ та ЕГ на констатувальному і контрольному етапах проведеного дослідження. Це свідчить про ефективність запроваджуваних педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Аналіз результативності експерименту щодо формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки передбачав застосування методів математичної статистики, за допомогою яких можна було б проаналізувати отримані в ході дослідження результати, визначити ефективність або неефективність запропонованих умов і, як наслідок, підтвердити або спростувати гіпотезу дослідження.

Для порівняння розподілів студентів-географів контрольних та експериментальних груп за рівнями сформованості компонентів краєзнавчої компетентності ми використовували два статистичних критерії: критерій Пірсона χ^2 та критерій Колмогорова-Смирнова [245].

Критерій Пірсона χ^2 дозволяє зіставити два емпіричні розподіли та зробити висновок про те, чи узгоджуються вони між собою. У нашому дослідженні ми порівнюємо попарно емпіричні розподіли експериментальної та контрольної групи майбутніх географів до та після експерименту.

Статистичний критерій Пірсона χ^2 обчислюється за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{j=1}^k \frac{(f_{\text{емп}j} - f_{\text{теор}j})^2}{f_{\text{теор}j}}, \quad \text{де}$$

$f_{\text{емп}j}$ – емпіричні частоти

$f_{\text{теор}j}$ – теоретичні частоти

k – число розрядів ознаки

Для розрахунку χ^2 та перевірки виявлених відмінностей у рівнях сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів нами було сформульовано нульову (H_0) й альтернативну (H_1) гіпотези. H_0 – розподіли

студентів за рівнями сформованості краєзнавчої компетентності ЕГ, де здійснювалося впровадження педагогічних умов, і КГ, де не відбувалося впровадження педагогічних умов, істотних відмінностей не мають; Н1 – розподіли ЕГ та КГ студентів, майбутніх географів, за рівнями сформованості краєзнавчої компетентності між собою суттєво відрізняються.

Відповідно до вимог сформовані нами вибірки груп є випадковими й незалежними.

Шкала порядку має три категорії: високий, середній, низький ($k=3$), де k – кількість рівнів сформованості краєзнавчої компетентності в майбутніх географів. Число ступенів вільності $f=k-1$, тобто $f=2$, для рівня статистичної значущості $p \leq 0,05$ критичне значення $\chi^2=5,991$, для $p \leq 0,01$ цей показник дорівнює 9,210 (дані взяті з таблиці критичного значення χ^2).

Для розрахунку значення статистики $\chi^2_{\text{емп}}$ ми послуговувалися програмними можливостями електронних таблиць MS Excel, зокрема такими функціями, як ХИ2.ТЕСТ і ХИ2.ОБР [245, с. 35–39].

Узагальнені за всіма критеріями результати експериментальної роботи у % наведено в табл. 1.7. Вихідні дані для розрахунків критерію Пірсона χ^2 наведено в табл. 2.5. (абсолютні частоти), зведені результати розрахунків за критерієм Пірсона χ^2 – у табл. 2.6. (обсяг вибірки студентів контрольних груп – 110 осіб, студентів експериментальних груп – 116 осіб).

Таблиця 2.4.

Динаміка рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки (у %)

Групи	Рівень	Критерії									
		Мотиваційно-потребнісний		Когнітивний		Діяльнісно-комунікативний		Емоційно-вольовий		Узагальнений	
		Етап експерименту									
		Конс т	Конт р	Конс т	Конт р	Конст	Контр	Конс т	Конт р	Конс т	Конт р
ЕГ	високий	9,6	33,3	9,4	33,6	8,1	32,3	9,7	33,5	9,2	33,2
	середній	25,5	12,3	26,5	31,3	29,1	35,6	25	8,9	26,5	22,0

	низький	64,9	54,4	64,1	35,1	62,8	32,1	65,3	57,6	64,3	44,8
КГ	високий	9,5	11,6	8,9	10,5	8,7	10,3	9,3	10,9	9,1	10,8
	середній	26,4	28,1	26,8	31,5	32,1	35,2	26,4	29,5	27,9	31,1
	низький	64,1	60,3	64,3	58	59,2	54,5	64,3	59,6	63,0	58,1

Таблиця 2.5.

Динаміка рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки (n1=126, n2=100)

Групи	Рівень	Критерії							
		Мотиваційно-потребнісний		Когнітивний		Діяльнісно-комунікативний		Емоційно-вольовий	
		Етап експерименту							
		Конст	Контр	Конст	Контр	Конст	Контр	Конст	Контр
ЕГ	високий	12	42	12	42	10	41	12	42
	середній	32	15	33	39	37	45	32	11
	низький	82	69	81	45	79	40	82	73
КГ	високий	10	12	9	10	9	10	9	11
	середній	26	28	27	31	32	35	26	30
	низький	64	60	64	59	59	55	65	59

Таблиця 2.6.

Порівняння розподілів експериментальної та контрольної груп майбутніх географів за рівнями сформованості компонентів краєзнавчої компетентності до та після експерименту за критерієм Пірсона χ^2

Критерій	Емпіричне значення критерію Пірсона χ^2	
	Порівняння ЕГ та КГ констатувальний етап	Порівняння ЕГ та КГ контрольний етап
Мотиваційно-потребнісний	0,031	18,478
Когнітивний	0,031	19,762
Діяльнісно-комунікативний	0,327	19,732
Емоційно-вольовий	0,024	25,772
Узагальнений	0,043	15,751

Аналіз розрахунків (див. табл. 2.6) дозволяє констатувати незначущу розбіжність на констатувальному етапі між розподілами контрольних і експериментальних груп на рівні 0,05 за всіма показниками і компонентами

(емпіричні значення критерію Пірсона χ^2 за всіма компонентами 0,031; 0,031; 0,327; 0,024; 0,043 не перевищують критичне значення 5,99).

Після експерименту, навпаки, ми спостерігаємо значущу розбіжність між розподілами контрольних та експериментальних груп за рівнями сформованості всіх компонентів (емпіричні значення критерію Пірсона χ^2 відповідно 18,478; 19,762; 19,732; 25,772; 15,751). Відмінності значущі на рівні 0,001 для всіх компонентів.

Отже, загалом за узагальненим критерієм ми констатуємо незначущі розбіжності між розподілами експериментальної та контрольної груп до експерименту ($\chi^2_{\text{емп}} = 0,043$) на рівні 0,05 та суттєві розбіжності між цими розподілами після експериментальної роботи ($\chi^2_{\text{емп}} = 15,751$).

Для зіставлення результатів констатувального та формувального експериментів ми використовували також λ -критерій Колмогорова-Смирнова [245]. Як і критерій Пірсона χ^2 , критерій λ Колмогорова-Смирнова [245, с. 142–152] призначений для зіставлення двох розподілів: 1) емпіричного з теоретичним, наприклад, рівномірним або нормальним; 2) одного емпіричного розподілу з іншим емпіричним розподілом. Як уже зазначалося, у нашому дослідженні ми зіставляємо розподіли експериментальних та контрольних груп майбутніх географів на початку та по закінченні експерименту, тобто порівнюємо емпіричні розподіли.

Критерій λ Колмогорова-Смирнова дозволяє знайти точку, у якій сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою, і оцінити достовірність цієї розбіжності. Якщо в критерії Пірсона χ^2 зіставляються частоти двох розподілів окремо за кожним розрядом, то тут зіставляються спочатку частоти за першим розрядом, потім за сумою першого і другого розрядів, потім за сумою першого, другого і третього розрядів і т. п. Отже, ми зіставляємо кожного разу накопичені до цього розряду частоти.

1. Якщо відмінності між двома розподілами істотні, то в якийсь момент різниця накопичених частот досягне критичного значення, і ми

зможемо визнати відмінності статистично достовірними. Опишемо алгоритм розрахунку критерію λ Колмогорова-Смирнова при зіставленні двох емпіричних розподілів за О. Сидоренко [245].

1. Занести в таблицю найменування розрядів ознаки (перший стовпець) і відповідні їм емпіричні частоти, отримані в розподілі 1 (другий стовпець) і в розподілі 2 (третій стовпець).

2. Підрахувати емпіричні частоти за кожним розрядом для розподілу 1 за формулою:

$$f^*e = fe/n1$$

де fe – емпірична частота в цьому розряді;

$n1$ – кількість спостережень у вибірці. Занести емпіричні частоти розподілу 1 в четвертий стовпець.

3. Підрахувати емпіричні частоти за кожним розрядом для розподілу 2 за формулою:

$$f^*e = fe/n2$$

де fe – емпірична частота в цьому розряді;

$n2$ – кількість спостережень у 2-й вибірці.

Занести емпіричні частоти розподілу 2 у п'ятий стовпець таблиці.

4. Підрахувати накопичені емпіричні частоти для розподілу 1 за формулою:

$$\Sigma f^*_i = \Sigma f^*_{i-1} + f^*_i$$

де Σf^*_{i-1} – частість, накопичена на попередніх розрядах;

i – порядковий номер розряду;

f^*_i – частота цього розряду.

Отримані результати записати в шостий стовпець.

5. Підрахувати накопичені емпіричні частоти для розподілу 2 за тією самою формулою і записати результат у сьомий стовпець.

6. Підрахувати різницю між накопиченими частотами за кожним розрядом. Записати у восьмому стовпці абсолютні величини різниці, без їх знаку. Позначити їх як d .

7. Визначити за восьмим стовпцем найбільшу абсолютну величину різниці d_{max}

8. Підрахувати значення критерію за формулою:

$$\lambda = d_{max} \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}$$

де n_1 – кількість спостережень у першій вибірці;

n_2 – кількість спостережень у другій вибірці.

9. За таблицею критичних значень критерію Колмогорова-Смирнова (див. табл. 2.7) визначити, якому рівню статистичної значущості відповідає набуте значення λ . У випадку $\lambda_{емп} \geq 1,36$ відмінності між розподілами достовірні на рівні 0,05; у випадку $\lambda_{емп} \geq 1,63$ відмінності між розподілами достовірні на рівні 0,01.

Так само, як для критерію Пірсона χ^2 , вихідні дані для розрахунків критерію бралися з таблиці 2.5. Зведені результати розрахунків за описаним вище алгоритмом наведено в таблиці 2.7. (обсяг вибірки студентів контрольних груп – 100 осіб, студентів експериментальних груп – 126 осіб).

Таблиця 2.7.

Порівняння розподілів експериментальних та контрольних груп студентів-географів за рівнями сформованості критеріїв краєзнавчої компетентності до та після експерименту за λ -критерієм Колмогорова-Смирнова

Критерій	Емпіричне значення λ -критерію Колмогорова-Смирнова	
	Порівняння ЕГ і КГ до експерименту	Порівняння ЕГ та КГ після експерименту
Мотиваційно-потребнісний	0,081	1,593

Когнітивний	0,039	1,742
Діяльнісно-комунікативний	0,276	1,736
Емоційно-вольовий	0,039	1,668
Узагальнений	0,096	1,671

Аналіз результатів розрахунків (див. табл. 2.7.) свідчить про статистично незначущу розбіжність на рівні $p = 0,05$ між контрольною та експериментальною групою на початку експерименту за всіма критеріями (емпіричне значення $\lambda_{\text{емп}}$ Колмогорова-Смирнова відповідно 0,081; 0,039; 0,276; 0,039; 0,096, що не перевищує критичне 1,36).

Навпаки, при порівнянні розподілів контрольної та експериментальної групи після експерименту ми отримали значущі відмінності за всіма критеріями на рівні $p = 0,01$ (емпіричне значення $\lambda_{\text{емп}}$ Колмогорова-Смирнова відповідно 1,593; 1,742; 1,736; 1,668; 1,671, що перевищує критичне значення 1,63).

Отже, статистичне опрацювання даних формувального експерименту за двома критеріями (Пірсона та Колмогорова-Смирнова) підтвердили суттєві відмінності результатів в експериментальній групі. Констатуємо ефективність запропонованих у роботі умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

Висновки до розділу 2

Результати проведеного нами педагогічного експерименту свідчать про ефективність процесу формування краєзнавчої компетентності в ході вивчення фахових дисциплін шляхом упровадження педагогічних умов під час фахової підготовки майбутніх географів у закладах вищої освіти.

На основі теоретико-методичних засад дослідження, результатів констатувального етапу експерименту, наукових положень щодо поняття

«педагогічні умови» (Ю. Гвоздецька, Л. Качалова, Є. Коротаєва, В. Ягупов) визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки: розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчих знань, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу.

Теоретичне обґрунтування відповідних педагогічних умов здійснено на основі наукових засад щодо: структурно-функційного моделювання навчального змісту, позитивної мотивації особистості, пізнавальної краєзнавчої діяльності. Структурно-функційна модель заснована на ідеях системного, особистісно-діяльнісного, культурологічного та країнознавчого підходів. З'ясовано, що концептуальна модель формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки здійснюється цілісно з урахуванням таких функцій: проєктувальної, конструктивної, організаторської та аналітичної.

Формувальний етап дослідження передбачав комплексне впровадження педагогічних умов у процес фахової підготовки майбутніх географів упродовж таких етапів: мотиваційно-ціннісного, теоретико-практичного, практико зорієнтованого. З метою формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки враховано зміст визначених педагогічних умов, вимоги до розробки та впровадження в межах таких навчальних дисциплін, як «Економічна та соціальна географія

України», «Геологія», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів», «Загальне землезнавство», «Фізична географія України», «Регіональна, соціальна і економічна географія світу», «Основи теорії суспільної географії», спецкурсу «Краєзнавство та методика його викладання».

У навчально-виховному процесі використано різні форми й методи: групова дискусія, особистісно зорієнтована лекція, спрямовані на формування краєзнавчої компетентності практичні заняття, індивідуальна робота тощо. Упроваджені в процесі формувального етапу педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки надають можливість цілеспрямовано, усебічно, систематично впливати на формування системи знань, умінь і навичок, пріоритетних якостей майбутніх географів, ціннісного підходу до майбутньої професійної краєзнавчої діяльності.

Аналіз результатів формувального етапу експерименту відповідно до визначених критеріїв і рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки засвідчив позитивну динаміку в експериментальних групах і відсутність такої в контрольних. Динаміка приросту за всіма рівнями суттєво відрізняється в експериментальній групі порівняно з контрольною, що дозволяє говорити про підтвердження висунутої гіпотези дослідження.

Значущість позитивних результатів дослідження було підтверджено за допомогою двох статистичних критеріїв Пірсона χ^2 та λ Колмогорова-Смирнова, що дозволило встановити статистично значущі результати експериментальної роботи. На підставі аналізу експериментальних даних, їх кількісного та якісного аналізу виявлено, що реалізація педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів призвела до суттєвих статистично значущих змін у рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. Загалом хід і результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили наше припущення про те, що мета дисертаційної праці досягнута, а виконані

завдання й підтверджена гіпотеза дають змогу сформулювати загальні висновки про ефективність запропонованих педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки.

Основні положення другого розділу дисертації висвітлено в таких публікаціях: [303; 304; 307].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, що виявляється в обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов, які забезпечують ефективність цього процесу.

1. Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження засвідчив, що поняття «краєзнавча компетентність» – це складне, поліфункційне поняття, що розглядається в міждисциплінарному контексті й тісно пов'язане з поняттям краєзнавство та компетентність.

Установлено, що краєзнавство розглядається як наука, що вивчає розвиток і сучасний стан конкретних регіональних спільнот і територій, науково-популяризаторську і просвітницьку роботу певної тематики: про минуле та сьогодення будь-якого краю і його пам'яток, форму суспільної діяльності, а також метод пізнання (від часткового до загального).

2. Аналіз сутності таких понять як «краєзнавство», «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх географів», урахування особливостей майбутньої професійної діяльності майбутніх географів та процесу формування краєзнавчої компетентності зумовили визначення ключового поняття нашого дослідження – краєзнавча компетентність майбутніх географів, яка розуміється як інтегральна характеристика особистості, що має міждисциплінарний характер і є результатом набуття географічних та краєзнавчих знань, умінь і навичок та проявляється у готовності до продуктивної пізнавально-краєзнавчої діяльності, вмінні застосовувати індивідуальний практичний досвід вивчення особливостей рідного краю, де ключову роль відіграють пізнавальні дії дослідницького характеру.

3. З урахуванням теоретичних засад дослідження визначено структурні компоненти краєзнавчої компетентності майбутніх географів: мотиваційно-

потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний, емоційно-вольовий та здійснено їхнє змістове наповнення.

Розроблено модель формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів, структурні компоненти якої одночасно визначено як вектори формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки, а також як критерії її сформованості. Відповідно встановлено рівні сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів (високий, середній, низький). Послуговуючись визначеними критеріями та показниками на констатувальному етапі педагогічного експерименту, встановлено, що переважна більшість здобувачів має низький рівень сформованості краєзнавчої компетентності.

4. Ґрунтуючись на сукупності теоретико-методологічних положень щодо сутності, структури краєзнавчої компетентності майбутніх географів, особливостей її формування на етапі фахової підготовки у ЗВО, принципів та моделі процесу формування краєзнавчої підготовки майбутніх географів, а також урахувуючи результати констатувального експерименту, визначено педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності: розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування у майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчих знань, прагнення до самоосвіти у процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістовно-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки контекстного включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу.

5. Реалізацію педагогічних умов здійснено у процесі формувального експерименту, спрямованого на вдосконалення підготовки майбутніх

географів; реалізувати краєзнавчий компонент в географічній освіті; стимулювання студентів до продуктивної краєзнавчої діяльності; підвищити якість краєзнавчої підготовки майбутніх географів. Доведено ефективність впровадження педагогічних умов за рахунок збагачення змісту фахових дисциплін краєзнавчо орієнтованими завданнями, залучення здобувачів до краєзнавчої діяльності, використання проєктів краєзнавчого характеру, банку творчих завдань для організації самостійної роботи в процесі аудиторної та позааудиторної освітньої діяльності здобувачів, а також завдань для педагогічних практик у контексті формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів. Установлено ефективність формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки впровадженню спецкурсу «Краєзнавство та методика його викладання».

6. Аналіз ефективності педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки здійснено відповідно до визначених критеріїв та показників сформованості краєзнавчої компетентності, що засвідчило позитивну динаміку в ЕГ і незначну – в КГ.

Дисертаційна робота не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективу подальшої роботи вбачаємо в дослідженні проблем самоорганізації та саморозвитку краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі неформальної та інформальної освіти.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. Н. Подготовка и проведение экскурсий : метод. рек. М. : Турист, 1974. 150 с.
2. Алексеев П. В. Панин П. В. Философия : учебник. М. : Проспект, 1998. 563 с.
3. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект. М. : Педагогика, 1977. 256 с.
4. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. М. : Педагогика, 1982. 192 с.
5. Байденко В. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода). *Высшее образование в России*. 2004. № 11. С. 3–13.
6. Баранский Н. Н. Методика преподавания экономической географии. М. : Учпедгиз, 1960. 452 с.
7. Баранский Н. Н. Научные принципы географии. *Избранные труды*. М. : Мысль, 1980. 358 с.
8. Барков А. С. Вопросы методики истории и географии. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. 80 с.
9. Белкин А. С. Компетентность. Профессионализм. Мастерство. Челябинск : Южно-Уральское книжное издательство, 2004. 176 с.
10. Беловолова Е. А., Гончар Е. А. Компетенции как критерии и фактор профессионально-личностного развития будущего педагога (на примере географического профиля). *Педагогическое образование: вызовы 21 века* : материалы междунар. научно-практ. конф. М. : МАНПО, 2010. С. 38
11. Бенедюк В. В. Краєзнавство. Психолого-педагогічні основи краєзнавчої роботи. Луцьк : ВАТ, 2005. 110 с.
12. Бенедюк В. В. Краєзнавчий принцип навчання: історичний аспект *Географія та основи економіки в школі*. 1997. № 4. С. 29–30.

13. Белоусова Н. В. Еколого-краєзнавча спрямованість туристичної діяльності. *Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 14–16 листоп. 2002 р.). Херсон : Вид-во ХДПУ, 2002. С. 53–55.
14. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Інститут проблем виховання НАПН України. Електрон. текст. дані. К., 2012. URL : <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-01.html>.
15. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. М. : Наука, 1973. 271 с.
16. Блонский П. П. Трудовая школа. Избр. пед. и психол. соч. в 2 т. / под ред. А.В. Петровского. М. : Педагогика, 1979. Т. 1. С. 86–164.
17. Большаков А. М. Введение в краеведение / предисл. акад. С. Ф. Ольденбурга. М.; Л. : Прибой, 1929. 208 с.
18. Большой Энциклопедический Словарь : в 2 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. М. : Советская энциклопедия, 1991. Т. 1 863 с.
19. Боплан Г. Л. Опис України. К. : Наукова думка, Кембрідж (Мас.) : Укр. наук, ін-т, 1990. 256 с.
20. Бордовский Г. А., Нестеров А. А., Трапицын С. Ю. Управление качеством образовательного процесса : монография. СПб : Изд-во РГПУ, 2001. 359 с.
21. Борисенко К. Б. Формування фахових компетентностей майбутніх учителів географії у процесі навчальних практик : автореф. дис. здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2019. 20 с.
22. Борытко Н. М. Моделирование в психолого-педагогических исследованиях. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. Волгоград : ВГПУ, 2006. № 1. С. 11–17.
23. Борытко Н. М., Моложавенко А. В., Соловцова И. А. Методология и методы психолого-педагогических исследований : учеб.

пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Н. М. Борытко. М. : Издательский центр «Академия», 2008. 320 с.

24. Браславська О., Озерова Л. Теоретичні основи формування професійної мотивації майбутнього вчителя в умовах фахової підготовки. Проблеми підготовки сучасного вчителя. Умань, 2020. Вип. 22. С. 22–30.

25. Браславська О.В. Компонентний склад природознавчої компетентності особистості. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань: Візаві, 2020. Вип. 1(21), Ч. 2. С. 41–50.

26. Браславська О.В. Особливості відкритого навчання в сучасній освіті. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Умань : Візаві, 2020. Вип. 1. С. 30–38.

27. Браславська О.В. Підготовка майбутнього вчителя географії: сучасні аспекти: зб. матеріалів круглого столу «*Історія – діалог – траєкторія розвитку*», присвяченого 85 річчю відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України (08 жовтня 2019 р.). Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2019. С. 23–25.

28. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1728 с.

29. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. К., 2003. 357 с.

30. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. М. : Наука, 1988. 437 с.

31. Вершловский С. Г. Учитель о себе и о профессии. Л. : Знание, 1988. 32 с.

32. Вессель Н. Х. Местный элемент в обучении. *Учитель*. 1862. № 17–19. С. 839–846.

33. Витаньи И. Общество, культура, социология. М. : Прогресс, 1984. 288 с.

34. Вишникіна Л. П. Методическая система компетентностного обучения географии. Могилевский меридиан. 2016. Т. 16. Вып. 3–4 (35–36), С. 82–86.
35. Вішнікіна Л. П. Діброва І. О. Ретроспектива розвитку компетентнісної географічної освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. IV (43), Вип. 88. С. 37–40.
36. Волобуєв П., Мостовий П. Краєзнавство в трудовій школі. Харків : ДВУ, 1926. 101 с.
37. Вопросы краеведения : материалы краевед. чтений. Волгоград, 1993. Вып. 2. 125 с.
38. Воропай Л. І., Куниця М. М., Куниця М. О. Еволюційно-географічні основи краєзнавства. *Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи*. Житомир : Льонок, 1992. С. 8–9.
39. Гайда Л. Музей у навчальному закладі. К., 2009. 126 с.
40. Галагузова Ю. Н. Теория и практика профессиональной подготовки социальных педагогов : монография. М. : Владос, 2001. 151 с.
41. Географическое краеведение : уч. пособие для пед. институтов / отв. ред. Е. Н. Мешечко. Мн. : Высш. школа, 1986. 144 с., ил.
42. Географічна енциклопедія України : в 3 т. / редкол. О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін. К. : „Українська Радянська Енциклопедія” ім. М. П. Бажана”, 1993. Т. 3 480 с.
43. Географічне краєзнавство, його суть та основні завдання : матеріали VII з’їзду Українського географічного товариства, 30 трав. – 1 черв. 1995 р. Київ, 1995. 435 с.
44. Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи. Житомир : Льонок, 1992. 88 с.
45. Географія. Великий довідник школяра. URL: <https://subject.com.ua/dovidnik/geo/index.html> (дата звернення: 10.10.2018).
46. Геренчук К. І. Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження : навч. посібник. К. : Вища школа, 1975. 246 с.

47. Гессен С. И. Педагогические сочинения. Красный Октябрь, 2001. 566 с.
48. Геттнер А. География. Ее история, сущность и методы. Под ред. Баранского Н. Н. Л.–М. : Гос. изд-во, 1930. 416 с.
49. Городецкий Б. М. Краеведение и школа. Вип. 8. Краснодар : «Из-во О-ва любит. изуч. Кубан. края», 1924. 139 с.
50. Государственные образовательные стандарты в системе общего образования : теория и практика / под ред. В. С. Леднева, Н. Д. Гринкевич, В. И. Никандрова, М. В. Рыжакова. М. : МПСИ, 2002. 384 с.
51. Гринкевич В. К. Краеведение в школе. Л., 1925.; ГАНО. Ф.217. Оп.1. Ед.хр.9. Л. 13. (из архива) или Гринкевич В. К. Краеведение в школе. Л. : Изд-во Кн. сектора ГубОНО, 1925. 38 с.
52. Гриньова М., Штепа О. Педагогічні засади менеджменту в освіті. Підручник для директора. 2003. № 5. С. 3–21.
53. Гришина Г. А. Краеведческий материал как средство развития познавательной и творческой деятельности школьников : автореф. канд. дисс. Томск, 1978. 18 с.
54. Гусейнов А. З. История развития педагогической мысли. Саратов : Саратовский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского, 2004. 128 с.
55. Давыдов В. В., Рахимов О. Х. Теоретические и методические основы моделирования процесса профессиональной подготовки специалиста. *Инновации в образовании*. 2003. № 2. С. 59–67.
56. Демин В. А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды. *Мониторинг образовательного процесса*. 2000. № 4. С. 35.
57. Денисик Г., Чиж О. Рівні краєзнавчого пізнання. *Історія української географії*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. Вип. 1(7). С. 40–41.

58. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала. М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : НПО МОДЭК, 2004. 752 с.
59. Дидактика географії : монографія / В.М. Самойленко та ін. К. : Педагогічна думка, 2014. 586 с.
60. Дик Н. Е. Валишин Ю. И. Географическая экспозиция школьного краеведческого музея : пособие для учителей. М. : Просвещение, 1979. 95 с.
61. Долгош К. Формирование ценностных ориентаций студентов факультета международных отношений. *Педагогика и психология профессионального образования*. 2008. № 6. С. 172–181.
62. Дубняк К. В. Що таке краєзнавство? *Історія української географії*. 2005. Вип. 12. С. 44–47.
63. Елканова Т. М., Чеджемова Н. М. Гуманитаризация профессионального образования в компетентностно-ориентированной системе. *Высшее образование сегодня*. 2010. № 10. С. 66–68.
64. Елькін М. В. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя географії засобами проектної діяльності: дис. ... канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Бердянськ, 2004. 260 с.
65. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1036 с.
66. Ермолаева Л. К. Система краеведческого образования в петербургской школе. Концепция, программы учебных курсов, образцы итоговых заданий. – СПб., СМИО Пресс, 2012.
67. Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. Л. Методологія наукових досліджень : навч. посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 212 с.
68. Жадан В. І., Пічугін Б. В., Федченко Ю. Т. Як вивчати свій край. К. : Рад. школа, 1981. 62 с.
69. Жванко Л. М. Конспект лекцій з дисципліни «Краєзнавство». Харків : ХНАМГ. 2010. 163 с.

70. Жупанський Я. І., Круль В. П. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства. *Краєзнавство*. 1994. № 1–2. С. 3–6.
71. Жупанський Я. І., Круль В. П. Роль і місце географічного краєзнавства у структурі національного краєзнавства. *Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи*. Житомир : Льонок, 1992. С. 3–4.
72. Зак А. З. Как определить уровень развития мышления школьников. М. : Знание, 1982. 96 с.
73. Закон України «Про освіту»: чинне законодавство станом на 05 червня 2018 року: Офіц. текст. Київ: Алерта, 2018. 120 с.
74. Заставецька О. Концептуальні засади побудови навчально-методичних посібників та підручників для учнів з географії рідного краю. *Історія української географії*. Спецвипуск : Краєзнавство. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. Вип. 2 (4). С. 53–54.
75. Застосування інноваційних технологій навчання географії. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-4388-1.html> (дата звернення 15.03.2020).
76. Захаров С. І. Функції етапи, стадії географічного краєзнавства. *Географія та основи економії в школі*. 1999. №3. С. 38–39.
77. Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. Вип. 1. К., 1994. 311 с.
78. Зеер Э. Личностно ориентированное профессиональное образование. Екатеринбург : Изд-во УГПШУ, 1998. 125 с.: ил., табл.
79. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. М. : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2004. 42 с.
80. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? *Высшее образование сегодня*. 2006. № 8. С. 20–26.

81. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/853/1/05ziasno.pdf> (дата звернення: 17.04.2020).

82. Иванищева Н. А. Методика краеведческой подготовки студентов-географов педагогических вузов. *Материалы V Междунар. симпозиума «Стени Северной Евразии»*. Оренбург : ИПК „Газпромпечатъ”, 2009. URL: <http://orenpriroda.ru/steppene/sim2009/1650-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2-%D0%BA%D0%B8-%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2-%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%BE%D0%B2-%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B2%D1%83%D0%B7%D0%BE%D0%B2> (дата звернення: 17.04.2020).

83. Иванов П. В. Педагогические основы школьного краеведения. *Советская педагогика*. 1990. № 10. С. 27–30.

84. Игнатъева В. Н. Музееведение: советские музеи : учебное пособие. М., 1968. 61 с.

85. Использование школьных музеев в учебно-воспитательной работе с учащимися : методические рекомендации. Курган, 1976. 35 с.

86. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. 11-те вид., випр. Харків : Фоліо, 2006. 766 с.

87. [Каганский В. Л.](#) Культурный ландшафт. Материалы к словарю гуманитарной географии. *Гуманитарная география : Научный и культурно-просветительский альманах* / Отв. ред. И. И. Митин; сост. [Д. Н. Замятин](#); авт.

Белоусов С., Вахрушев В., Глушкова И. и др. Вып. 5. М. : Институт Наследия, 2008. С. 243–246.

88. Калегина О. А. Компетенции как цель и результат получения образования. *Вестник МГУКИ.* 2006. № 2. С. 102–107.

89. Калувэ Л., Маркс Э., Петри М. Развитие школы: модели и изменения / пер. с англ. под ред. А. К. Зайцева. Калуга : Калужский институт социологии, 1993. 240 с.

90. Карпенко О. М., Лукьяненко О. И., Денисович Л. И., Бершадская М. Д. К вопросу о компетентностном подходе в российском образовании. *Инновации в образовании.* 2004. № 6. С. 5–13.

91. Качалова Л. П. Возрастная педагогика: личностная педагогика : учеб. пособие для студентов пед. вузов. Шадринск : Изд-во Шадринского гос. пед. ин-та, 2003. 203 с.

92. Кисельов Ю. О. Методичні вказівки з курсу «Краєзнавство і туризм». Луганськ : Альма-матер, 2006. 29 с.

93. Кистяковский В. В. Краеведение и школьная география. *Вопросы краеведения в школе.* Ленинград, 1925, С. 27–42.

94. Ковальская М. И. Методика экономико-географических исследований. М. : Изд-во МГУ, 1963. 234 с.

95. Коджаспирова Г. М. История образования и педагогической мысли : таблицы, схемы, опорные конспекты. М., 2003. 224 с.

96. Козлов В. Ф. Организационные основы современного вузовского краеведения. *Методология региональных исторических исследований : материалы Международного семинара.* 19–20 июня 2000 года, Санкт-Петербург. СПб. : Нотабене, 2000. С. 32–34.

97. Колер Ю. Обеспечение качества, аккредитация и признание квалификаций как контрольные механизмы Европейского пространства высшего образования. *Высшее образование в Европе.* 2003. № 3. URL: <http://www.informika.rU/text/magaz/evropa/2003/3/art008.html> (дата звернення: 08.10.2019).

98. Концепція географічної освіти в основній школі. URL: <http://undip.org.ua/info/1023/> (дата звернення: 23.09.2020).
99. Концепція краєзнавчої освіти та виховання (шкільної, позашкільної, вищої педагогічної) / уклад. В. В. Обозний. К. : Науковий світ. 2000. 47 с.
100. Костиця М. Початки географічного краєзнавства в Україні (18–50 роки ХІХ ст.). *Географія та основи економіки в школі*. 2001. № 1. С. 44–45.
101. Костиця М. Ю. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії. *Географія та основи економіки в школі*. 1999. № 3. С. 35–37.
102. Костиця М. Ю. Наукове географічне краєзнавство: до питання про предмет і об'єкт вивчення. *Укр. геогр. журнал*. 1998. № 4. С. 37–39.
103. Костиця М. Ю. Обозний В. В., Чирка В. Г. Природні і виробничі комплекси : навч. посіб. К. : Радянська школа, 1988. 316 с.
104. Костиця М. Ю., Обозний В. В. Географічний відділ шкільного краєзнавчого музею. *Радянська школа*. 1987. № 1. С. 60–62.
105. Костиця М. Ю. Українське географічне краєзнавство : теорія, історія, практика / М. Ю. Костиця. – Житомир : Косенко, 2006. – 443 с.
106. Краеведение : пособие для учителя / под ред. А. В. Даринского. – М. : Просвещение, 1987. 159 с.
107. Краеведение и краеведческий подход в преподавании географии : сб. статей. / под. ред. И. С. Матрусова. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1963. 150 с.
108. Краевский В. В. Общие основы педагогики : учеб. пособие для студ. и асп. Педвузов. М.–Волгоград : Перемена. 2002. 163 с.
109. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи : науковий збірник. К. : Видавничий центр «Академія», 2003. 232 с.
110. Країнознавство: теорія та практика : підручник. / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. К. : Центр учбової літератури, 2012. 528 с.

111. Краткая географическая энциклопедия : в 5 т. / гл. ред. А. А. Григорьев. М. : Сов. энцикл., 1966. Т. 5: Юдома–Яя. Дополнения. 544 с.
112. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. К. : Вища школа, 1994. 180 с.
113. Крачило М. П. Організація роботи з географічного краєзнавства і туризму : навч. посіб. К. : УМК ВО, 1988. 200 с.
114. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Розвиток. Результати. К. : Грамота, 2005. 448 с.
115. Кривенко О. В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання географії у ВНЗ. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка* : Педагогічні науки. 2013. № 13(272), Ч. IV. С. 174–180.
116. Кривенко О. В. Педагогічне краєзнавство в контексті педагогічної спадщини А. С. Макаренка. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка* : Педагогічні науки. 2013. № 7(266), Ч. I. С. 138–144.
117. Круль В. П., Круль Г. Сутність і структурний зміст краєзнавства, об'єктно-предметна основа географо-краєзнавчих досліджень. *Історія української географії*. URL: <http://ukr-tur/narod.ru> (дата звернення: 03.05.2020).
118. Кузин Н. П. Воспитательное и образовательное значение применения краеведческого материала в преподавании истории СССР. *Преподавание истории в школе*. 1954. № 4. С. 24–26.
119. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. М., 1990. 105 с.
120. Кушнір (Попович) Г. Л. Цілі, завдання та зміст формування краєзнавчо-туристичних знань у студентів природничих спеціальностей. *Проблеми сучасної педагогічної освіти* : зб. статей. Сер.: Педагогіка і психологія. Ялта : РВВ КГУ, 2014. Вип. 42, Ч. 3. С. 115–121.
121. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 2001. 352 с.

122. Лийметс Х. Й. Групповая работа на уроке. Москва : Знание, 1975. 68 с.
123. Липник В. Н. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе краеведческой работы: автореф. дис. ... канд. пед. наук / ЛГПИ им. А. И. Герцена. Л., 1968. 20 с.
124. Лисичарова Г. О. Підготовка майбутніх учителів географії до краєзнавчої діяльності в умовах великого міста: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 217 с.
125. Литвиненко С. А. Соціально-педагогічна підготовка майбутнього вчителя : монографія. Одеса : СВД Черкасов М. П.; Рівне : РДГУ, 2004. 302 с.
126. Лихачев Д. С. Краеведение как наука и как деятельность. *Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики* : сб. ст. К. : Наук. думка, 1991. С. 3–4.
127. Луганська область: Географічний атлас / голова ред. кол. М. Ф. Песоцький; Луганський інститут післядипломної освіти, Луганський національний ун-т імені Тараса Шевченка. К. : ДНВП «Картографія», 2004. 33 с.
128. Мажетова А. С., Жилкенов Б. А. Роль педагогического краеведения в ориентации учащихся на педагогическую профессию. *Роль педагогического краеведения в профессиональной подготовке учителя*. Алма-Ата, 1986. С. 56–60.
129. Макаренко А. С. Методика виховної роботи К.: Рад. шк., 1990. 366 с.
130. Мала енциклопедія етнодержавства / редкол.: Римаренко Ю. І. (відп. ред.) та ін. К. : Довіра, Генеза, 1996. 942 с.
131. Маринич О. М. Науково-методичні засади географічного краєзнавства. *Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи*. Житомир : Льонок, 1992. С. 4–6.
132. Маринич О. М. Україна: історико-географічні краї. *Краєзнавство*. 1993. № 1. С. 8–12.

133. Мариняк Я. Теоретико-методологічні проблеми географічного краєзнавства в Україні. *Історія укр. геогр.* Спец. випуск: Краєзнавство. 2001. Вип. 4. С. 20–22.
134. Мариняк Я. Теоретико-методологічні проблеми географічного краєзнавства в Україні. *Історія укр. геогр.* Спец. випуск: Краєзнавство. 2001. Вип. 4. С. 20–22.
135. Мариняк Я. О., Заставецька О. В., Стецько Н. П. Основні джерела та методи географо-краєзнавчих досліджень. *Історія української географії* : всеукр. наук.-теорет. часопис. Вип. 2(4). Тернопіль : Підруч. і посіб., 2001. С. 17–19.
136. Маркова А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя. *Советская педагогика*. 1990. №8. С. 82–88.
137. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Краєзнавство і краєзнавча робота. Харків: Держвидав України, 1930. 50 с.
138. Матрусов И. С. Школьное краеведение. *География в школе*. 1963. № 3. С. 2–4.
139. Мельничук С. М. Вопросы краеведения в преподавании географии. М. : Учпедгизд, 1957.
140. Методика викладання географії в школі : навч.-метод. посіб. / Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Масляк П. О., Скуратович О. Я. К. : Стафед-2, 2000. 320 с.
141. Методика историко-краеведческой работы в школе : пособие для учителей / под ред. Н. С. Борисова. М. : Просвещение, 1982. 224 с.
142. Методика обучения географии в школе : учебное пособие для ст. географ. спец. высших пед. учебных заведений и учителей географии / Л. М. Панчешникова, И. В. Душина, В. П. Дронов и др. / под ред. Л. М. Панчешниковой. М. : Просвещение, 1997. 320 с.
143. Методика преподавания региональной географии в школе : учебное пособие для учителей географии и студентов географ, спец. высш.

пед. учеб. заведений / под ред. М. А. Никоновой. М. : ООО «Изд-во АСТ», ООО «Изд-во Астрель», 2003. 188 с.

144. Мильков Ф. Н. Географическое краеведение как элемент культуры. *Известия Русского географического общества*. 1995. Т. 127. Вып. 3. С. 43–49.

145. Милонов Н. П. Историческое краеведение: основные источники изучения истории родного края. М. : Просвещение, 1969. 319 с.

146. Мильруд Р. П. Компетентность в изучении языка. *Иностранные языки в школе*. 2004. № 7. С. 30–36.

147. Міжнародна хартія географічної освіти. URL: <http://www.igu-cge.org/charters.htm> (дата звернення: 15.03.2017).

148. Мірошник О. Л. Моделювання як засіб реалізації педагогічних умов. URL : http://eprints.zu.edu.ua/4618/1/vip_53_34.pdf.

149. Міщенко І. Б. Дидактичні умови формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх викладачів економіки у процесі професійної підготовки : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2004. 20 с.

150. Міщенко Т. М. Педагогічні основи підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в сільській школі : дис ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Черкаський держ. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2001. 243 с.

151. Молодкин П. Ф. Школьное географическое краеведение. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. унив-та, 1977. 94 с.

152. Музей и школа : пособие для учителя / под ред. Т. А. Кудриной. М. : Просвещение, 1985. 190 с.

153. Музиченко О. Краєзнавство в комплексних програмах та його метода. *Краєзнавство в трудовій школі*. К., 1926. С. 46–57.

154. Надтока О. Ф. Краєзнавча складова підручників з географії для основної школи як засіб розвитку їх змістового компонента та методичного апарату. *Проблеми сучасного підручника*. 2014. Вип. 14. С. 484–492.

155. Найн А. Я. Технология работы над диссертацией по гуманитарным наукам. Челябинск : УралГАФК, 2000. 187 с.
156. Никитина Е. Ю. Теоретико-методологические подходы к проблеме подготовки будущего учителя в области управления дифференциацией образования : монография. Челябинск : ЧГПУ, 2000. 256 с.
157. Никонова М. А. Практикум по географическому краеведению : уч. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2107 «География». М. : «Просвещение», 1985. 127 с., ил.
158. Новиков А. М. Методология образования. М : Эгвес, 2002. 320 с.
159. Новиков А. М. Научно-экспериментальная работа в образовательном учреждении. М. : ОПА РАО, 1998. 134 с.
160. Носаченко В. М. Формування картографічної компетентності майбутніх учителів географії в процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2016. 282 с.
161. Обозний В. В., Ковтун В. В. Методичні рекомендації по обладнанню географічної експозиції : навч.-метод. посібник. К. : Вид-во КДПІ імені О. М. Горького, 1985. 35 с.
162. Обозний В. В. Краєзнавство : навч. посіб.-практикум. К. : ТОВ «Міжнар. фін. аген.», 1997. 265 с.
163. Обозний В. В. Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук. : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2002. 40 с.
164. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя : теоретичні і організаційні аспекти. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 254 с.
165. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя: теоретичні і організаційно-практичні аспекти : навч.-метод. посіб. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 254 с.
166. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка студентів-географів у педагогічному вузі. *Матер. Всеукр. наук.-метод. семінару з питань змісту*

та методичного забезпечення викладання географічних українознавчих дисциплін у вищій школі, 2–3 груд. 1997 р. Тернопіль : ТДПУ, ЧДУ, 1998. С. 50–52.

167. Обозний В. В., Бабкова С. В. Про стандарт географічно-краєзнавчої вищої педагогічної освіти. *Матер. першого Міжн. семінару з теорії і практики регіонального географічного краєзнавства*, 6–7 жовт. 1999 р. Тернопіль : ТДПУ, ЧДУ, 1999. С. 7–8.

168. Обозний В. В., Бабкова С. В., Наливайко Г. В. Шляхи удосконалення географічної освіти в педагогічному вузі. *Безперервна географічна освіта (дошкільна, шкільна, вузівська, післядипломна): нове у змісті і методиці* : матер. III Міжнар. наук.-метод. семін. Харків : ХДУ, 1996. С. 99–100.

169. Обозний В. В. Краєзнавство : навч. посібник-практикум. К. : ТОВ «Міжнар. фін. аген.», 1997. 265 с.

170. Обозний В. В., Дегтярьов Л. В. Безперервна система географічно-краєзнавчої підготовки педагогічних фахівців. *Матеріали першого Міжн. регіон. семінару з теорії і практики регіонального географічного краєзнавства*. Тернопіль. 1999. С. 42–44.

171. Образовательный процесс в начальной, основной и старшей школе: рекомендации по организации опытно-экспериментальной работы / подгот. Е. Г. Юдина. М. : Сентябрь, 2001. 238 с.

172. Обух Г. Г. Методика обучения географии. Мн. : Университетское, 2001. 184 с.

173. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до формування змісту освіти. *Стратегія реформування освіти України*. К. : К.І.С., 2003. 295 с.

174. Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Русский язык, 1990. 921 с.

175. Ожегов С. И., Шведов Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., доп. М. : «ИТИ ТЕХНОЛОГИ», 2003. 944 с.

176. Омельченко Ю. А. Шкільні музеї. К. : Рад. шк., 1981. 128 с.
177. Осадчий Г. В. Экскурсионно-туристическая работа в школе. *Подготовка школьников к осознанному выбору педагогической профессии*. 1989. С. 41–44.
178. Основы научных исследований. География / под. ред. проф. Н. Д. Пистуна и проф. Г. И. Швевса. К : Вища школа, 1988. 192 с.
179. Павлютенков Е. М. Личностно-профессиональное становление будущего учителя. *Советская педагогика*. 1990. № 11. С. 64–69.
180. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування. *Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах*. Харків, 1994. С. 1–4.
181. Панченко В. М. Теория систем. Методологические основы. М. : МИРЭА, 1999. 96 с.
182. Панченко Л. Ф., Адаменко Е. В. Компьютерный анализ данных. Луганск : ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2010. 188 с.
183. Педагогическая энциклопедия : в 2 т. Т. 2 / под ред. И. А. Карлова. М. : Советская энциклопедия, 1979. 879 с.
184. Педагогический словарь : в 2 т. Т. 1. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. 774 с.
185. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. К. : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
186. Пигузова С. В. Формирование рефлексивно-аналитических умений у младших школьников в процессе обучения естествознанию : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Челябинский гос. пед. ун-т. Челябинск, 2007. 182 с.
187. Пирожков Г. П. Краеведческое образование как составляющая культурологической подготовки специалиста : дисс. ... д-ра культурологии : 24.00.01 / Тамбовский филиал Московского гос. ун-та культуры искусств. Тамбов, 2007. 387 с.

188. Пичугин Б. В. Фисуненко О. П. Школьные геологические экскурсии : пособие для учителей. М. : Просвещение, 1981. 127 с., ил.
189. Підласий І., Трипольська С. Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя. *Рідна школа*. 1998. № 1. С. 3–8
190. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. К. : Вища школа, 1996. 231 с.
191. Пістун М., Олійник Я., Гуцал В. Регіонально-географічні дослідження Володимира Кубійовича. *Історія укр. географії*. 2001. Вип. 3. С. 34–37.
192. Побидайло Н. Г. Методика реалізації краєзнавчої складової в процесі навчання фізичної географії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 20 с.
193. Побірченко Н. С. Педагогічне краєзнавство: теоретико-методологічний аспект. *«Історико-педагогічні науки: регіональний вимір»* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 9–10 листоп. 2006 р.). Луганськ, 2006. С. 79–86.
194. Погорелова Я. О. Формирование эколого-краеведческой культуры школьников : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. : 13.00.01 / Челябинский гос. пед. ун-т. Челябинск, 2005. 22 с.
195. Полонский В. М. Научно-педагогическая информация : словарь-справочник. М. : Новая школа, 1995. 256 с.
196. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Основна школа*. 2005. № 3/4. С. 51–52.
197. Попович Г. Л. Влияние мотивационных установок на уровень усвоения краеведческо-туристических знаний студентами-географами. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences: Scientific journal*. Vienna : «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014. № 9–10. (September – October). С. 109–112

198. Попович С. Туристичне краєзнавство: генеза, методологія, завдання. *Краєзнавство*. 2015. № 3/4 (92/93). С. 111–123.
199. Постоєв П., Федюченко Ф. Початкова географія і елементи краєзнавства. К. : Всеукраїнський кооперативний книговидавничий союз «Книгоспілка», 1925. 152 с.
200. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата звернення: 22.03.2016).
201. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 15.04.2019).
202. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> (дата звернення: 02.12.2019).
203. Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 червня 2002 р. № 789. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-2002-%D0%BF> (дата звернення: 13.07.2020).
204. Проблеми викладання географії у школі: конспект лекцій / уклад. Кирилюк С. М. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. 124 с.
205. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство. К., 2011. 336 с.
206. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 412 с.
207. Прохорчик А.Ф. Практикум по краєведенню : уч. пособие. Мн. : Высш. школа, 1981. 71 с., ил.
208. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі. К. : Рад. школа, 1984. 112 с.

209. Психологический словарь-справочник / М. Дьяченко, Л. Кандыбович. Минск : Харвест, 2004. 576 с.
210. Птолемей, Клавдий. География («Космография»). Болонья. 1477. Первое печатное издание «Географии» с картами. URL : <http://www.raruss.ru/books-forever/4300-ptolemaeus.html>. (дата звернення 17.04.2020).
211. Пустовіт Г., Зиль І. Краєзнавча компетентність учителів географії в інноваційному розвитку шкільної освіти. *Інноватика у вихованні*. 2019. Вип. 9. С. 72–82.
212. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М. : Когито-Центр, 2002. 400 с.
213. Рагулина М. В. Классическая концепция культурного ландшафта Карла Зауэра: история и современность. *Известия Иркутского государственного университета*. 2013. Т. 6, № 1. С. 177.
214. [Ратцель, Фридрих](#). География. Современная иллюстрированная энциклопедия. М. : Росмэн. Под ред. проф. А. П. Горкина. 2006.
215. Реєнт О., Дмитрук В. Поступ українського краєзнавства. *Краєзнавство*. 2015. № 1/2 (90/91). С. 8–27.
216. Ривкин Е. Ю. Краеведческая деятельность как системообразующий компонент педагогической системы образовательного учреждения. М. : СОУО МДО, 2005.
217. Риттер Карл. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890–1907.
218. Річний звіт про стан навколишнього природного середовища в Луганській області у 2004 році : щорічне видання / відп. ред. Кошель В. М. Луганськ. : ДУЕПР, 2005. 140 с.
219. Рожі І. Г. Краєзнавчий принцип навчання як особлива форма зв'язку географії з життям. *Географія та екологія: наука і освіта* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (14–15 квітня 2016 р.). Умань : ВПЦ «Візаві», 2016. С. 154–158

220. Рожі І. Г. Модель підготовки майбутніх учителів географії до краєзнавчо-туристської роботи на засадах компетентнісного підходу. *Педагогіка: традиції та інновації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 лют. 2017 р., м. Запоріжжя. Херсон : Видавничий дім «Гельвета», 2017. Ч. 2. С. 36–40.

221. Рожі І. Г. Підготовка майбутніх вчителів географії до краєзнавчо-туристської роботи на засадах компетентнісного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2015. 352 с.

222. Рожі І. Г. Реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх учителів географії до краєзнавчо-туристичної роботи на засадах компетентнісного підходу. *Наукові записки* : зб. наук. пр. К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. СXXXI (131). С. 147–154.

223. Роль педагогического краеведения в профессиональной подготовке учителя / под ред. А. Л. Ламашева. Алма-Ата : МЕКТЕП, 1986. 110 с.

224. Романько В. И. Краеведение в системе вузовской подготовки будущего учителя : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / АПН Украины. Ин-т педагогики. К., 1992. 163 с.

225. Российская педагогическая энциклопедия : в 2. / гл. ред. В. В. Давыдов. М. : БРЭ, 1993. Т. 1 (А–М). 608 с.

226. Ротова Н. А. Модель развития коммуникативной компетенции педагога. *Современная педагогика.*, 2014. № 7. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2014/07/2523> (дата звернення: 07.02.2019)

227. Рудницька Н. Ю. Використання вчителями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі: історико-педагогічний аспект. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка.* 2003. № 12. С. 230–233.

228. Рудницький С. Україна наш рідний край. 2-е вид. Львів : Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1921. 128 с.

229. Русова С. Націоналізація школи. Вибрані педагогічні твори. / упор. Проскура О. В. К. : Освіта, 1996. 304 с.

230. Руссо Ж.-Ж. Эмиль или воспитание. Педагогические сочинения : В 2-х т. Т. 1. / под ред. Г. Н. Джибладзе; сост. А. Н. Джурицкий. М. : Педагогика, 1981. 656 с.
231. Савина О.Е. Коллективная творческая деятельность как средство формирования общественной активности личности. *Материалы IX Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум»*. URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017032634> (дата обращения: 09.08.2020).
232. Салмина Н. Г. Знак и символ в обучении. М. : Изд-во Московского университета, 1988. 288 с.
233. Самина Н.Г. Знак и символ в обучении. М. : Изд-во Московского университета, 1988. 288 с.
234. Самойленко Г. В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне : навч. посіб. Ніжин : НДПУ, 2001. 150 с.: іл.
235. Самоплавська Т. Роль українського комітету краєзнавства в організації краєзнавчої роботи шкіл України в 20-х роках ХХ ст. *Шлях освіти*. 2003. № 4. С. 43–46.
236. Саюк В. І. Розвиток професійної компетентності вчителів географії у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. Київ, 2007. 22 с.
237. Сейненский А. Е. Краеведение в советской педагогике (1917–1932). *Советская педагогика*. 1968. № 7. С. 114–125.
238. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143
239. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие. М. : Народное образование, 1998. 256 с.
240. Сембрат А. Теоретичний аналіз компетентнісного підходу в сучасному освітньому середовищі. *Теоретична і дидактична філологія* : зб. наук. пр. Серія «Педагогіка». 2017. Вип. 24. С. 175–183.

241. Семиченко В. А. Системно-структурне моделювання складних об'єктів у психолого-педагогічних дослідженнях. *Післядипломна освіта в Україні*. 2003. № 3. С. 26–30.
242. Серебрій В. Краєзнавство в системі народної освіти. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2001. № 13. С. 7–8.
243. Серебрій В. С. Туристсько-краєзнавча робота: проблеми і перспективи. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2008. № 24. С. 6–8.
244. Сериков Г. Н. Образование: аспекты системного отражения. Курган : Зауралье, 1997. 464 с.
245. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. СПб. : ООО «Речь», 2000. 350 с.: ил.
246. Сиротенко А. Й., Чернов Б. О. Географія України : підручник для 9 класу середніх загальноосвітніх шкіл. К. : Благовіст, 2000. 256 с. : іл., карти.
247. Скаткин М. Н. Совершенствование процесса обучения. Проблемы и суждения. М. : Педагогика, 1971. 206 с.
248. Сластенин В. А. Педагогика : учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. 3-е изд., стереотип. М. : Академия, 2004. 576 с.
249. Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мещериков; под ред. П. И. Пидкасистого. М. : ТЦ Сфера, 2004. 448 с.
250. Словник термінів з професійної освіти / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький : Вид-во «КСВ», 2013. 276 с.
251. Смагін І. І. Структура професійної компетентності педагога: нормативно-функціональний підхід. *Народна освіта*. Електронне наукове фахове видання. URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5001
252. Смирнова Л. В. Народная педагогика как составная часть педагогического краеведения. *Народная педагогика и современные проблемы воспитания* : материалы Всесоюз. науч.-практ. конф. Чебоксары, 1991. Ч. 2. С. 235–237.
253. Смирнова Л. В. Педагогическое краеведение как средство подготовки студентов к воспитательной работе в школе : автореф. дисс. на

соискание ученой степени канд. пед. наук : 13.00.01 / Костромской гос. пед. ин-т им. Н. А. Некрасова. Кострома, 1992. 20 с.

254. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 1999. 20 с.

255. Современный словарь иностранных слов. М. : Иностранная литература, 1993. 606 с.

256. Сорокин Н. А. Дидактика : учеб пособие для студ. пед. ин-тов. М. : Просвещение, 1974. 222 с.

257. Ставровский А. Е. Краеведческая работа в школе. 2-е изд., переработ. и доп. М. : Учпедгиз, 1954. 207 с.

258. Стадник О. Г. Фізична географія України. 8 клас: зошит для практичних робіт з комплектом контурних карт. Х. : Ранок, 2014. 64 с.)

259. Стандарт географічно-краєзнавчої освіти та туристської підготовки у педагогічному вузі / уклад. В. В. Обозний. К. : Наук. світ, 2000. 62 с.

260. Степаненков В. В. Краеведческий компонент как фактор гуманизации образовательного процесса среднего профессионального учебного заведения : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : 13.00.08 / Елецкий гос. ун-т им. И. А. Бунина. Елец, 2004. 20 с.

261. Стефанюк С. Застосування краєзнавчих знань. *Українське народознавство*. Х., 2003. С. 21–23.

262. Страбон. География / пер. с греч., вступ. статья и комм. Г. А. Стратановского. М. : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. 639 с.

263. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. К. : К.І.С., 2003. 296 с.

264. Стрелецкий В. Н. Культурно-ландшафтные исследования в Германии: традиции и современность. *Культурный ландшафт:*

теоретические и региональные исследования. М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. С. 42–54.

265. Строев К. Ф. Краеведение. 2-е изд., испр. и доп. М. : Просвещение, 1974. 142 с.

266. Строев К. Ф. О краеведческом принципе в преподавании географии. *География в школе*. 1993. № 3. С. 37.

267. Структура. *Вікіпедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Структура>

268. Суворова С. Л. Формирование коммуникативно-дискурсивной культуры будущих учителей : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Челябинский гос. пед. ун-т. Челябинск, 2005. 380 с.

269. Суходольский Г. В. Структурно-алгоритмический анализ и синтез деятельности. Ленинград : ЛГУ, 1976. 120 с.

270. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект : монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. К. : ІПППО, 1999. 450 с.

271. Тарасюк В. А. Теоретические основы педагогического стимулирования : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Карачаево-Черкесский гос. пед. ун-т. Карачаевск, 1997. 338 с.

272. Татаринцев В. Г. Воспитание цивилизованности и личностный рост школьника. *Наука и образование Зауралья*. 1997. № 1. С. 92–93.

273. Терехина О. В. Педагогическое краеведение как средство воспитания интереса к учительскому труду у старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шадринский гос. пед. ин-т. Шадринск, 2002. 168 с.

274. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства. *Рідна школа*. 2002. № 8–9. С. 57–59.

275. Тімець О. Професійна компетентність вчителя географії : навч. посіб. для студентів-географів педагогічних ВНЗ. Умань : СПД Сочінський, 2008. 320 с.

276. Тімець О. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя географії: взаємозв'язок когнітивного, операційного і особистісного

компонентів його фахової компетентності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 2, 2010. С. 46–52.

277. Тімець О. В. Теорія і практика формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, 2011. 487 с.

278. Тімець О. В. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2010. 328 с.

279. Топузов О. М. Загальна методика навчання географії : підручник. К. : ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.

280. Топузов О. М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: монографія. К. : Фенікс, 2007. 304 с.

281. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.

282. Тронько П. Т. Історія міст і сіл України. К., 2001.

283. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство. Крок у нове тисячоліття. К., 2000. 270 с.

284. Тронько П.Т. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку / П.Т. Тронько // Український історичний журнал. – 2004. – №2. – С. 84

285. Тубер И. И. Управление качеством подготовки специалистов в учреждении среднего профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Челябинский гос. пед.ун-т. Челябинск, 2004. 176 с.

286. Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти : навч. посіб. / О. В. Тімець, В. С. Серебряй, Ю. А. Грабовський, А. Л. Шипко. Умань : Візаві, 2006. 237 с.

287. Тютюнник Ю. Г. Философия географии. Киев : Издательско-печатный комплекс университета «Украина», 2011. 204 с.

288. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / под ред. Н. Ф. Татьянченко. М. : Альта-Пресс, 2005. 358 с.
289. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6 т. Т. 2. М. : Педагогика, 1988. 659 с.
290. Формирование социально активной личности учителя : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. пед. гос. ин-т им. В. И. Ленина; отв. ред. Сластенин В. А. М. : МГПИ, 1984. 150 с..
291. Философия и методологические науки : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. В. И. Купцова. М. : Аспект пресс, 1996. 551 с.
292. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд М.: Политиздат, 1987. 590 с.
293. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др. М. : Советская энциклопедия, 1983. 839 с.
294. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. М. : Инфра-М, 2000. 576 с.
295. Фисуненко О. П., Жадан В. . Природа Луганской области. Луганск, 1994. 233 с.
296. Фідія Н. М. Методика формування картографічних (просторових) компетенцій учнів. *Географія*. 2005. № 23(51). С. 9–15.
297. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів освіти. К. : ВЦ «Академія», 2000. 544 с.
298. Хриков Є. М. Регіональні історико-педагогічні дослідження: спрямованість, значення, методологічні засади. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2006. № 19 (114). С. 11–16.
299. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. М. : Изд-во МГУ, 2003. 416 с.

300. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58–64.

301. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты : доклад на отделении философии образования и теоретической педагогики РАО, 23 апреля 2002 г. Центр «Эйдос». URL: <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>. (дата звернення: 29.10.2020).

302. Чала О. В. Краєзнавство як фактор екологічної освіти та виховання. *Луганищина: краєзнавчі розвідки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 2018). Луганськ, 2018. С. 263–266.

303. Чала О. В. Критерії та показники сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. № 71, 2019. С. 269–273.

304. Чала О. В. Педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. № 67. Т. 1. С. 77–81.

305. Чала О. В. Сутність трансформаційних процесів краєзнавства. *Луганищина: краєзнавчі розвідки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 2019). Луганськ, 2019. С. 134–137.

306. Чала О. В. Сучасний підхід до періодизації краєзнавства в Україні. *Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка* : Педагогічні науки. 2017. № 7(312), Ч. I. С. 259–270.

307. Чала О.В. Трансформація національного краєзнавства на Сході України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology* : VII (79) Issue:19. 2019. Maj. <http://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-197VII79>.

308. Чернов Б. А. Методологическая основа географического краеведения : методические рекомендации. Запорожье, 1981. Ч. 1. 48 с.

309. Чобитько М. Г. Формирование личностно ориентированной профессиональной позиции будущего учителя. *Непрерывное профессиональное образование: теория и практика*. 2003. Вып. 2. С. 157.
310. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения : методическое пособие. М. : Народное образование, 1996. 160 с.
311. Чуб Е. В. Компетентностный подход в образовании. *Инновации в образовании*. 2008. № 3С. 21–26.
312. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 8. С. 26–31.
313. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза в профессиональной деятельности. М. : Наука, 1982. 185 с.
314. Шандрук С. И. Проблема компетентности в профессиональной подготовке учителей в США. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии* : сб. ст. по матер. XXII междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск : СибАК, 2012. Ч. 2. URL: <https://sibac.info/conf/pedagog/xxii/30266>. (дата звернення 25.09.2020).
315. Шацкий С. Т. Педагогические сочинения : в 4 т. Т. 3 / С. Т. Шацкий. М. : Просвещение, 1964. 492 с.
316. Шевченко Ф. П. Зв'язок історичного краєзнавства з спеціальними історичними дисциплінами. *Друга наукова конференція з історичного краєзнавства*. Вінниця. К., 1982.
317. Шеманаев В. А. Подготовка будущего учителя географии к реализации краеведческого подхода в школьном географическом образовании студентов: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Нижегородский гос. пед. ун-т. Нижний Новгород, 2004. 266 с.
318. Шиліна Н. В. Формування географічних понять засобами інтерактивних технологій в учнів старшої школи : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Ін-т педагогіки, НАПН України. К., 2013. 20 с.

319. Шишов С. Е., Кальней В. А. Школа: мониторинг качества образования. М. : Российское педагогическое агентство, 1998. 354 с.
320. Шищенко П. Сутність географічного краєзнавства. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2000. № 42. С. 1–3.
321. Шищенко П., Муніч Н. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті. *Історія укр. геогр.* Спец. випуск: Краєзнавство. 2001. Вип. 4. С. 6–8.
322. Шмидт С. О. Краеоведам России. *Вестник Союза краеведов России*. 1992. № 1. С. 3–9.
323. Шмидт С. О. Краеведение // Российская музейная энциклопедия / Российский институт культурологии МК РФ и РАН. – М., 2005. – 845 с.
324. Шмідт С. О. Краєзнавство і регіональна історія в сучасній Росії. *Методологія регіональних історичних досліджень: матеріали міжнародного семінару*. СПб., 2000.
325. Шоробура І. М. Шкільна географічна освіта: історія, проблеми, перспективи. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. 350 с.
326. Штофф В. А. Моделирование та философия. М.-Л. : Наука, 1966. 304 с.
327. Що таке структура : Словник іншомовних слів. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%F2%F0%F3%EA%F2%F3%F0%E0> (дата звернення 17.04.2020).
328. Энциклопедический словарь. М., 1963. 627 с.
329. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. К. : Либідь, 2002. 560 с.
330. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Наукові записки*. Том 71. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 3–8.
331. Яковлев Е. В, Яковлева Н. О. Педагогическая концепция: методологические аспекты построения. М. : ВЛАДОС, 2006. 239 с.

332. Яковлева В. А. Формування пізнавальної самостійності учнів у процесі вивчення соціально-економічної географії світу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2011. 196 с.
333. Яковлева Н. М. Теория и практика подготовки будущего учителя к творческому решению воспитательных задач : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Челябинский гос. пед. ун-т. Челябинск, 1992. 403 с.
334. Яковлева Н. О. Педагогическое проектирование инновационных систем : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Челябинский гос. пед. ун-т. Челябинск, 2003. 355 с.
335. Яната О. А. Державні завдання краєзнавства. *Краєзнавство*. 1928. № 1. С. 1–3.
336. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М. : Смысл, 2001. 365 с.
337. Яценко В. С. Державний стандарт: оцінювання навчальних досягнень учнів з географії. *Педагогіка і психологія*. 2003. № 3–4 (39–40). С. 149–155.
338. Arousseau M. On Lists of Words and Lists of Names. *The Geographical Journal*. 1945. Т. 105. С. 61–67.
339. Bradshaw M. World regional Geography: The new global order. Boston : McGraw-Hill, 2000. 640 p.
340. Buchberqer F. Teacher Education in Europe – diversity versus uniformity. *Handbook of Teacher Training in Europe/* Ed. by Maurice Galton, Bob Moon. London : David Fulton Publishers, 1994. P. 14–51.
341. Chala O. V. Transformation of the national country studies in the eastern of Ukraine. *Science and Education a New Dimension Science and Education a New Dimension, Pedagogy and Psychology*. Budapest. 2019, Maj. VII(79). Issue 197. P. 11–14
342. Chappell C. Quality and competency based education and training. *The literacy equation*. Australia : Red Hill, Queensland council for adult literacy, 1996. P. 71–79.

343. Competency-Based Teacher Education: Progress, Problems and Prospects / Ed. by W. R. Houston, R. B. Howsam. Chicago : Science Research Association, 1972. Vol. X. 182 p.

344. Cranfield University. Postgraduate Prospects and Continuing Professional Development Programmes 1995. United Kindom : Silsoe Colledge Bedford MK454DT, 1995. 87 p.

345. Rozhi I. The competency-based approach in the context of future geography teachers training to the regional natural history and tourism work. *Intellectual Archive*. Canada. 2016. September/October. № 5. P. 73–90.

346. Trends in Learning Structures in European Higher Education: Project Report. 7 June 1999. URL: www.bologna-berlin2003.de/pdf/TrendsIII_full.pdf (дата звернення: 17.12.2019).

347. Zavrel B. John. [Alexander von Humboldt](#) (нем.). *PROMETHEUS, Internet Bulletin for Art, News, Politics and Science*, Nr. 173, December 2011.

Додаток А

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

Кафедра географії

РОБОЧА ПРОГРАМА
курсу «Краєзнавство та методика його викладання»

для освітнього ступеня бакалавр
факультету природничих наук
денної форми навчання
напряму підготовки «Географія»

Старобільськ – 2021

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**Робоча програма навчальної дисципліни**

Назва дисципліни

«Красзнавство та методика його викладання»

Код дисципліни

Тип дисципліни

Обов'язкова

Рік (роки) навчання

3-й

Семестр / семестри

5, 6

Кількість кредитів ECTS

4

Відомості про викладача (викладачів)

Чала Ольга Василівна – тел. 0509852660, e-mail: andreychaliy13@gmail.com.

Мета курсу: оволодіння теоретичними знаннями і практичними навичками з організації та проведення різних видів краєзнавчої діяльності, засвоєння основних понять, класифікацій і методик організації краєзнавчої роботи; ознайомлення з літературою краєзнавчого змісту, яка б допомогла при організації самостійної роботи; розгляд історії розвитку краєзнавчої діяльності; визначення та аналіз загальних та регіональних особливостей географічної диференціації з метою удосконалення фахової підготовки. Крім того, зазначена дисципліна сприяє вихованню свідомого громадянина України, повагу до історичного минулого свого народу і толерантне ставлення до культурних і національних здобутків інших народів, бережливе ставлення до навколишнього середовища.

Завданнями курсу є:

– формування у студентів знань, умінь і навичок з теорії географічного краєзнавства та методики його викладання;

– набуття студентами навичок та вмінь самостійно виконувати конкретні завдання з географічного краєзнавства, які є частиною освітнього процесу;

– формування географічного мислення на прикладі вивчення окремо взятого краю;

– надання можливості студентам, опираючись на методичні поради та наданий об'єм літературних джерел, самостійно розробляти тематичне планування та конспекти краєзнавчих заходів.

Логічно і змістовно курс «Краєзнавство та методика його викладання» взаємопов'язаний з модулями інших географічних дисциплін за напрямом підготовки «Географія». При освоєнні цього курсу необхідні знання, набуті в результаті освоєння основних фізико-географічних і економіко-географічних курсів, які формують фундаментальні і світоглядні уявлення про географічні явища і процеси: «Землезнавство», «Фізична географія материків і океанів», «Загальна геологія», «Ґрунтознавство», «Біогеографія», «Введення в соціально-економічну географію», «Географія населення з основами демографії» та ін.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів таких професійних компетентностей:

– володіння культурою мислення, здатність до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації, постановці мети і вибору шляхів її досягнення;

– уміння логічно, вірно, аргументовано і ясно будувати усне й письмове мовлення;

– прагнення до саморозвитку, підвищення своєї кваліфікації і майстерності;

– усвідомлення соціальної значущості своєї майбутньої професії, що являється високою мотивацією до виконання професійної діяльності;

– володіння базовими знаннями з історії, з розумінням причинно-наслідкових зв'язків у процесі розвитку суспільства;

– знання теоретичних основ соціальної та економічної географії, географії населення з основами демографії, геоурбаністики і вміння їх використовувати в географічних та краєзнавчих дослідженнях;

– знання географічних основ сталого розвитку на глобальному і регіональному рівнях;

– володіння теоретичними і науково-практичними знаннями основ природокористування;

– уміння застосовувати методи географічних досліджень для обробки, аналізу і синтезу географічної інформації: картографічні, аерокосмічні, комплексні географічні, методи географічного районування і прогнозування;

– уміння застосовувати на практиці теоретичні знання і прикладні основи регіональної політики, політичної географії і геополітики.

У результаті освоєння дисципліни студент повинен володіти знаннями про історію розвитку краєзнавчих досліджень в Україні, про загальні закономірності розвитку і функціонування краю, про природу, історію, економіку свого краю, культурно-історичну спадщину; уміннями застосовувати теоретичні знання у практичній роботі, використовувати методи і прийоми збору інформації, проведення досліджень, екскурсій та

інших видів краєзнавчої роботи; навичками виявлення та пояснення особливостей краю і пов'язувати їх з історичним процесом, причинами сучасних проблем на території краю та застосовувати свої знання для вирішення краєзнавчих завдань.

Програма курсу «Краєзнавство та методика його викладання»

Модуль 1 Організаційні засади краєзнавства. Теми лекцій (5 семестр)

Тема 1. Вступ до курсу.

Тема 2. Об'єкт, предмет, суть та основні завдання краєзнавства.

Тема 3. Зміст, структура та функції сучасного краєзнавства, його зв'язки з іншими науковими напрямками географічного циклу.

Тема 4. Роль краєзнавства у навчанні та вихованні.

Тема 5. Основні джерела краєзнавчих знань.

Тема 6. Місце та завдання курсу у підготовці майбутнього географа.

Практичні заняття

Тема 1–2. Мета і завдання краєзнавчих досліджень. Види і форми краєзнавства. Джерела краєзнавчих знань.
Тема 3–4. Ознайомлення з літературними, статистичними, картографічними матеріалами краєзнавчого змісту у бібліотеці, обласній бібліотеці. Складання бібліографічного каталогу.
Тема 5–6. Відвідування краєзнавчого музею, ознайомлення зі структурою, змістом і експозиціями відділів музею.
Тема 7–8. Відвідування геологічного музею ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка».
Тема 9–10. Ознайомлення з краєзнавчими матеріалами у місцевих установах і відомствах рідного краю (на прикладі краєзнавчого музею).
Тема 10–11. Методика зібрання, опрацювання, експонування та збереження музейних матеріалів.
Тема 11–12. Методика опрацювання зібраних матеріалів при складанні краєзнавчих характеристик.
Тема 13–14. Складання каталогу пам'яток природи рідного краю.

Модуль 2
Краєзнавча основа викладання шкільних курсів географії.
Теми лекцій (6 семестр)

Тема 1. Аналіз краєзнавчого змісту шкільних програм та підручників з географії.

Тема 2. Відбір краєзнавчого матеріалу та розміщення його в шкільній програмі.

Тема 3. Планування та методика вивчення теми «Рідний край».

Тема 4. Навчально-краєзнавчі екскурсії, практичні роботи й спостереження.

Тема 5. Камеральна обробка краєзнавчого матеріалу

Практичні заняття

Тема 1–2. Види та форми краєзнавчої роботи в школі.
Тема 3–4. Роль шкільного географічного краєзнавства в освітньому процесі.
Тема 5–6. Аналіз краєзнавчого змісту шкільних програм та підручників з географії.
Тема 7–8. Методи та прийоми здійснення краєзнавчого принципу у викладанні географії.
Тема 9–10. Система навчальних екскурсій.
Тема 11–12. Складання планів-програм навчальних екскурсій.
Тема 13–14. Краєзнавство на факультативних курсах географії.
Тема 15–16. Складання моделі уроку з краєзнавства.
Тема 17–18. Використання матеріалів шкільних, університетських, державних краєзнавчих музеїв в шкільних курсах географії.
Тема 19–20. Планування та методика вивчення теми «Рідний край».

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	денна форма					Заочна форма							
	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
		Л	П	Лаб	Інд	с.р.		Л	П	Лаб	інд	с.р.	
1	90	12	28			50							
2	100	10	40			50							

Модульних робіт 2
Форма контролю – залік (5 семестр), екзамен (6 семестр)

До курсу «Краєзнавство та методика його викладання» запропоновано різні форми навчання: самостійне вивчення теми, складання таблиць, схем, маршрутів, практичні заняття, консультації, контрольне тестування, добір географічних карт, відеофрагментів, створення електронного календаря дослідження, власної мультимедійної бібліотеки, електронної презентації тощо.

Навчально-методичне забезпечення самостійної роботи студентів

1. Вивчення додаткової літератури зі складанням конспектів.
2. Виконання рефератів (презентацій) за літературними джерелами та публікацій в мережі Інтернет.
3. Робота з текстом лекцій, з термінологічними словниками та географічними енциклопедіями, з картографічними джерелами, з фондovими матеріалами кафедри географії.
4. Створення краєзнавчого портфоліо.
5. Укладання власної краєзнавчої мультимедійної бібліотеки.

Методи навчання

1. Лекції.
2. Робота з картами, маршрутами, географічною номенклатурою, енциклопедіями, довідковою літературою.
3. Робота з навчальною, науковою літературою, конспектування праць.
4. Робота з інформаційними ресурсами, у мережі Інтернет.
5. Робота з музейними експонатами

Методи контролю

1. Перевірка самостійної роботи.
2. Захист самостійної роботи.
3. Контрольна модульна робота.
4. Підсумковий контроль (залік, екзамен).

Рекомендована література

Основна література

1. Географічне краєзнавство, його суть та основні завдання : мат-ли VII з'їзду Українського географічного товариства, 30 травня – 1 червня 1995 р. /

М-во освіти і науки України, Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка [та ін.]. –Київ, 1995. – 435 с.

2. Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи. Житомир : Вид-во «Льонок», 1992. 88 с.

3. Географическое краеведение : уч. пособие для пед. институтов / отв. ред. Е. Н. Мешечко. Мн. : «Высш. Школа», 1986. 144 с., ил.

4. Геренчук К. І. Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження : навч. посібник. К. : Вища школа, 1975. 246 с.

5. Еколого-краєзнавча спрямованість туристичної діяльності. *Краєзнавство і туризм : освіта, виховання, стиль життя*: мат-ли III Міжнар. наук.-практ. конф., 14-16 листопада 2002 р. / М-во освіти і науки України, Херсонський державний педагогічний ун-т [та ін.]. Херсон : Вид-во ХДПУ, 2002. 120 с.

6. Жупанський Я. І., Круль В. П. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства. Тернопіль : Краєзнавство, 1994. Вид-во Тернопільського держ. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. № 1–2. 327 с.

7. Заставецька О., Мариняк Я, Стецько Н. Основні джерела та методи географо-краєзнавчих досліджень. Тернопіль. Підручник і посібник, 2001. Вип. 2 (4). С. 217.

8. Кисельова О. О. Методичні вказівки з курсу «Краєзнавство і туризм». Луганськ : Альма-матер, 2006. 29 с.

9. Ковальская М. И. Методика экономико-географических исследований. М. : Изд-во «Просвещение», 1963. 287 с.

10. Костиця М. Ю., Обозний В. А. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навч. посібник. К. : Вища школа, 1995. 92 с.

11. Костиця М. Ю., Обозний В. В., Чирка В. Г. Природні і виробничі комплекси : навч. посіб. К., 1988.- 316 с.

12. Костиця М. Ю., Обозний В. В. Географічний відділ шкільного краєзнавчого музею : наук.-метод. видання. *Рад. школа*. 1987. Вип. № 1. С. 262.

13. Краєзнавча підготовка вчителя : теоретичні і організаційно-практичні аспекти навч.-метод. посіб. / відп. ред. проф. Л. П. Вовк. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 254 с.

14. Краєзнавство : навч. посібник-практикум / відп. ред. Обозний В. В. К. : ТОВ «Міжнар. Фін. Агенції», 1997. 265 с.

15. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм : навч. посібник [для студентів вищих навч. закладів]. К. : Вища школа, 1994. 108 с.

16. Методика викладання географії в школі : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Масляк П. О., Скуратович О. Я. – К. : Стафед-2, 2000. 141 с.

17. Методичні рекомендації по обладнанню географічної експозиції : навч.-метод. посібник. К. : ВГЛ «Обрії», 1985. 86 с.

18. Музей и школа : уч. пособ. для пед. институтов / отв. ред. Т. А. Кудрина. М. : «Висшая школа», 1985. 127 с.

19. Никонова М. А. Практикум по географическому краеведению : учеб. пособ. для студентов вузов. М. : «Просвещение», 1995. С. 55–60.
20. Никонова М. А. Практикум по географическому краеведению : уч. пособие [для студентов пед. институтов по спец. № 2107 «География»]. М. : «Просвещение», 1985. 127 с., ил.
21. Омельченко Ю. А. Шкільні музеї : навч.-метод. посіб. [для студентів вищих навч. закладів]. К., 1981. 149 с.
22. Пичугин Б. В., Фисуненко О. П. Школьные геологические экскурсии : пособ. для учителей. М. : «Из-во Просвещение», 1981. 127 с., ил.
23. Прохорчик А. Ф. Практикум по краеведению : уч. пособ. Мн. : «Высш. школа», 1981. 71 с., ил.
24. Учебные экскурсии по географии : уч.-метод. реком. / відп. ред. Чернихова Е.Я. М., 1980. 235 с.
25. Фисуненко О. П., Жадан В. И. Природа Луганской области : научно-метод. пособие. Луганск, 2004. 234 с.

Інтернет-ресурси

Репозиторій ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/>

Поточний контроль:

дві письмові модульні контрольні роботи.

Форма семестрового контролю:

Залік, екзамен

Критерії оцінювання (у балах)

Семестрову рейтингову оцінку розраховують, виходячи з критеріїв:

письмові модульні контрольні роботи – 20;

результати роботи на практичних заняттях – max 5;

контроль самостійної роботи – 10.

Мова викладання

Українська

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ КРАЄЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Діагностичні методики	Методика навчання «Мотивація у ВНЗ»	Методика «Діагностика спрямованості мислення» Л. Урванцева та П. Роговської	Шкала оцінки значущості емоцій методика Додонова «Переживання яким»	Тест «Структури інтелекту Амтхауера»	Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик	Методика «Вивчення мотиваційної сфери» М. Матюхіної	Диференційно-діагностичний опитувальник (ДЛО)	Анкета «Орієнтація» І. Соломіна	Опитувальник «Мета-Засіб-Результат (МЗР)» А. А. Карманова	Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у мотиваційній сфері»
Критерії показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Мотиваційно-потребнісний компонент: орієнтація студентів на здобування краєзнавчих знань – фактів, явищ, закономірностей	+					+				+

Продовження таблиці

Діагностичні методики Критерії, показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Діяльнісно-комунікативний компонент: аналітичні уміння (аналізувати результати пізнавальної краєзнавчої діяльності)		+							+	
проектувальні уміння (цілепокладання і виконання завдань самоосвіти, пошуку шляхів і способів їх вирішення)										
Організаційні уміння (організувати активну самостійну діяльність) комунікативні уміння (взаємодіяти з педагогами та з колективом у процесі пізнавальної, дослідницької, діяльності)										

Продовження таблиці

Діагностичні методики Критерії, показники	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Емоційно-вольовий компонент: адекватність емоційного відгуку на зовнішні та внутрішні стимули (зміни емоційного стану, усвідомленість та контроль)			+		+					
самодетермінація (свідоме навмисне планування власних дій відповідно до особистих бажань та почуття обов'язку)										
самоініціація та гальмування власних дій (установка до виконання та припинення своїх дій)										
самообілізація та самостимуляція (стимуляція власної діяльності щодо оволодіння красознавчими знаннями)										

Додаток В

Приклади експонатів краснавчого музею ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**Фрагмент експозиції «Предмети побуту населення Старобільщини****к. XIX – початок XX ст.»**

Фрагмент експозиції «Предмети побуту населення Старобільщини к. XIX – початок XX ст.»

Фрагмент експозиції «Одяг населення Старобільщини к. XIX – початок XX ст.»

Експозиція «Українські вишиванки»

Експозиція «Предмети побуту населення Старобільщини к. XIX – початок XX ст.»

Експозиція світлин «Старобільський Державний Учительський Інститут»

„ЖИТИ БЕЗ СТРАХУ І КОЛІНКУВАННЯ...”

Іван Світличний

(1929 - 1992 р.р.)

**Шістдесятник, вчитель,
критик, редактор,
перекладач, поет,
громадський діяч,
правозахисник.**

Володимир Гербас, Надія та Іван Світличні, 1952 р.

Учасники СВТ. Зліва направо: (у одяганій сукні) – сестра Катерина Пилипенко-Григорук, дружина Леоніда Пилипенка, жінки Івана, Іван

Портрет Івана Світличного, 1957 р.

Микола Козиряковський, Іван Дзидиш, Іван Дзич, Іван Світличний, Олег Калюшан, Софія Сауровна, 1957 р.

Надія Світлична, 1960 р.

Микола Степанюк, Іван Дзидиш, Іван Світличний, 1967 р.

Іван Дзич та Іван Світличний, 1968 р.

Володимир Стус та Іван Світличний, 1968 р.

Іван Світличний, Надія Світлична, 1977 р.

Іван та Микола Дзичівські

Вітальок, ротація, 1980 р.

Світлина «Видатний діяч Старобільщини – Іван Світличний»

Додаток Г**Банк творчих завдань для самостійної роботи аудиторної та позааудиторної роботи**

Укладіть краєзнавче портфоліо, яке може містити:

- краєзнавчі маршрути за різними напрямками: культурний, археологічний, природний, історичний та ін. (Зверніть увагу! Ваше портфоліо може містити, усі чи якісь з перелічених маршрутів, а можливо містити інші. Ваші зусилля будуть відзначені додатковими балами);
- розробки уроків з краєзнавства;
- фотоальбоми рідного краю за різними напрямками;
- краєзнавчі топографічні карти тощо.

Укладіть мультимедійну краєзнавчу бібліотеку, яка може містити:

- наукові та науково популярні статті з журналів у електронному вигляді;
- документальні фільми з інформацією про рідний край;
- статті з інтернет джерел про рідний край;
- фотоальбоми рідного краю (архітектура, природа, тваринний світ, рослинний світ, відомі постаті та ін.);

Розробіть краєзнавчий маршрут для:

- туристів-українців, які ніколи не були у Вашій місцевості;
- туристів-іноземців, які ніколи не були у Вашій місцевості;
- для дорослих жителів Вашої місцевості;
- для дорослих жителів сусідніх населених пунктів;
- для молодших школярів Вашої місцевості;
- для школярів середнього і старшого шкільного віку Вашої місцевості.

Розробіть 3 конспекти уроків з краєзнавства, тему оберіть самостійно, для:

- учнів 5–7 класів;
- учнів 8–9 класів;
- учнів 10–11 класів.

Розробіть краєзнавчу топографічну карту, на якій відзначено всі важливі чи особливі об'єкти Вашої місцевості.